

Mummin kanssa

Lastenlasten ja isovanhempien vuorovaikutuksen tukeminen
luovin toiminnallisista menetelmistä

Aino-Liisa Turpeinen
Elina Virtanen

Opinnäytetyö

Koulutusala Sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala	
Koulutusohjelma Sosiaalialan koulutusohjelma	
Työn tekijä(t) Aino-Liisa Turpeinen, Elina Virtanen	
Työn nimi Mummin kanssa: lastenlasten ja isovanhempien vuorovaikutuksen tukeminen luovin toiminnallisin menetelmin	
Päiväys	Sivumäärä/Liitteet
Ohjaaja(t) Marjaana Tuovinen	
Toimeksiantaja/Yhteistyökumppani(t) Perheen talo -yhteistyö	
<p>Tiivistelmä</p> <p>Opinnäytetyönä toteutettiin toiminnallinen kehittämistyö, jonka tavoitteena oli tukea isovanhempien ja lastenlasten välistä vuorovaikutusta. Tämä tapahtui perustamalla tytöille ja isoäideille ryhmä, joka kokoontui opinnäytetyöprosessin aikana neljä kertaa. Menetelminä käytettiin luovia toimintamuotoja, joita olivat kädentaidot, musiikki, draama ja kirjoittaminen. Tarkoituksena oli kaventaa sukupolvien välistä kuilua vahvistamalla isovanhempi-lapsisuhdetta. Työllä edistettiin voimaantumista ja osallisuutta sekä ehkäistiin syrjäytymistä. Lähtökohtana oli hyvinvoinnin lisääminen.</p> <p>Kerhokertojen pohjalta laadittiin ryhmänohjaajille ja toimeksiantajalle toimintakansio, jota voidaan käyttää lapsi-isovanhempiryhmien lisäksi muissakin ryhmissä. Kansiollla haluttiin tarjota keinoja edistää vuorovaikutusta sukupolvien kesken laajemminkin yhteiskunnassa. Tarkoitus oli kiinnittää huomio sukupolvien välisen kuilun kaventamiseen ja osoittaa asian merkittävyys yksilön hyvinvoinnille. Työlle oli selkeä tarve, sillä vastaavanlaisten ryhmien määrä on Ylä-Savon seudulla sekä yleisesti Suomessa varsin vähäinen. Opinnäytetyöllä saatiin käyntiin toimintamuoto, joka on jatkunut opinnäytetyöhön liittyvien toimintakertojen jälkeenkin.</p> <p>Ohjaukskansion arviointimenetelmänä käytettiin kirjallista, osallistujilta jokaisen kerhokerran päätteenä kerättyä palautetta. Lisäksi toimintaa havainnoitiin ja arvioitiin aktiivisesti. Näiden perusteella voi sanoa, että suunnitellut toimintakerrat olivat toimivia ja menetelmät sopivia vuorovaikutuksen tukemiseen. Toiminnot todettiin isovanhempia ja lapsenlapsia toisiinsa lähentäviksi ja yhteistoimintaa sekä voimaantumista edistäviksi. Työllä siis kyettiin vahvistamaan hyvinvointia ja osallisuutta.</p> <p>Jatkotutkimusaiheena voisi olla kerhon kehittäminen erilaisista menetelmistä käsin. Ryhmää voisi laajentaa koskemaan useampaa lastenlasta ja näiden yhtä tai useampaa isovanhempaa. Pidemmällä aikavälillä olisi mahdollista tutkia läheisen isovanhempi-lapsisuhteen vaikutuksia yksilöiden hyvinvoinnille. Myös suhteen ja vuorovaikutuksen kehittymisen voi ottaa tarkasteluun.</p>	
Avainsanat Sosiokulttuurinen innostaminen, yhteisöllisyys, voimaantuminen, vuorovaikutus, luovuus	

Field of Study Social Services, Health and Sports			
Degree Programme Degree Programme in Social Services			
Author(s) Aino-Liisa Turpeinen, Elina Virtanen			
Title of Thesis			
Date		Pages/Appendices	
Supervisor(s) Marjaana Tuovinen			
Client Organisation/Partners			
Abstract			
Keywords			

SISÄLTÖ

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

1	JOHDANTO.....	6
2	LAPSI–ISOVANHEMPISUHTEEN LUONNE JA MERKITYS.....	10
	2.1 Isovanhemmuus ennen ja nyt.....	11
	2.2 Isovanhempien rooleista ja tehtävistä.....	13
	2.3 Lastenlasten merkitys isovanhemmille	15
	2.4 Isovanhemmuuden haasteita	18
	2.5 Lapsen ja isovanhemman välisen suhteen rakentuminen.....	19
3	TAVOITTEENA HYVINVOINNIN EDISTÄMINEN	21
	3.1 Lähtökohtana sosiokulttuurinen innostaminen	21
	3.2 Yhteisöllisyys vuorovaikutuksen tuloksena ja vahvistajana.....	27
	3.3 Voimaantuminen suhteessa sosiaalisiin verkostoihin	30
	3.4 Vuorovaikutus yhteistoiminnan perustana	32
	3.5 Luovuus voimavarana	36
4	LUOVIEN MENETELMIEN KÄYTTÖ VUOROVAIKUTUKSEN TUKEMISESSA.....	42
	4.1 Luova askartelu ja kädentaidot yhdessäolon välineinä.....	43
	4.2 Musiikin läheisyyttä luova luonne	45
	4.3 Draama vuorovaikutuksen välineenä	49
	4.4 Sanataiteen yhteys hyvinvointiin	54
5	TYÖN TUOTTEISTAMISPROSESSI	60
	5.1 Kehittämistarpeen tunnistaminen ja tuotteen ideointi.....	61
	5.2 Tuotteen luonnostelu	63
	5.3 Tuotteen kehittäminen ja viimeistely.....	67
6	TOIMINNAN KUVAUS JA ARVIOINTI.....	69
	6.1 Ryhmä toimintamuotona	70
	6.2 Tavoitteiden toteutumisen arviointi	80
7	POHDINTA	85
	LÄHTEET	90

1 JOHDANTO

Sukupolvien välisen kuilun kasvaminen on yhteiskunnassamme valitettavan todellista. Elämme yhteisöjen rappeutumisen aikaa, jona ihmiset vieraantuvat toisistaan ja elävät elämänsä sekä kohtaavat vastoinkäymisensä yhä useammin yksin. Tarve yhteisöllisyydelle on olemassa. Vahvistamalla yhteisösuhteita uskotaan voivan lisätä ihmisten toisistaan välittämistä ja tätä kautta hyvinvointia. (Saastamoinen 2009, 46; Vanhalakka-Ruoho & Filander 2009, 376.) Kaleva uutisoi aiheesta ja mainitsi yhdeksi etäännyntymisen syyksi teknologian kehittymisen. Huolenpito ja välittäminen toteutetaan yhä useammin etäältä teknisillä välineillä. Siinä missä ennen vierailtiin säännöllisesti kaukanakin asuvien isovanhempien luona, toteutetaan yhteydenpito nykyään esimerkiksi videopuheluilla kyläilemisen kustannuksella. Tämä ei palvele aidon välittämisen ja hyvinvoinnin ajatusta. (Kempainen 2013, 2.)

Jopa perhepiirissä nuorten on vaikea olla vuorovaikutuksessa iäkkäiden kanssa (Ijäs 2004, 40). Paljon puhutaan siitä, että perhe on rajattu instituutio, johon isovanhemmat eivät kuulu yhtä kiinteästi kuin aiemmin (Reiman-Salminen 2008, 48). Ydinperhemallin ja yksilökeskeisen kulttuurin yleistyttyä hyvin harvassa perheessä isovanhemmat elävät vielä samassa taloudessa (Fågel, Rotkirch & Söderling 2010, 5). Samalla puhuttaa vanhemmuuden nykytila, jota leimaa epäröivä kasvatusta, perheiden pahoinvointi ja kyvyttömyys rajojen asettamiseen. Tilanne aiheuttaa ihmetystä vanhemmissa sukupolviissa, joissa lasten kasvatusta pidetään luonnollisena osana elämää. (Korhonen 2006, 51–52; Reiman-Salminen 2008, 47–48.)

Isovanhemmat eivät ole hävinneet mihinkään. Se merkitys, joka heillä on lapsenlapsen elämässä, tulisi huomioida. Isovanhemmissa ja lapsenlapsissa piilee voimavara, joka pitäisi hyödyntää. Yhteys sukupolvien välillä tuo rikkautta sekä lapsen että aikuisen elämään. (Kurki 2008, 137; Mannerheimin Lastensuojeluliitto s.a.; Ylikarjula 2011, 140.) Apua kasvatukseenkin voisi hakea isovanhemmilta. Aikana, jona yksinäisten lasten ja yksinhuoltajavanhempien määrä kasvaa ja sukujen hajaantuneisuus lisääntyy, käy isovanhempien rooli yhä keskeisemmäksi (Arajärvi 1995, 61). Yhteiskunnassamme tehdään työtä lasten ja isovanhempi-ikäisten ihmisten yhdistämiseksi, mutta biologisten lastenlasten ottaminen mukaan on vähäisempää. Opinnäytetyöllä halutaan tuoda esille tämäkin näkökulma.

Vuorovaikutuksella eri sukupolvien välillä on iso merkitys yhteisöä koossa pitävänä voimana. Lapsen on tärkeä hahmottaa juurensa sekä paikkansa maailmassa. Hänen tulee tuntea olevansa osa sukuaan ja kuuluvansa johonkin. Tätä edesauttaa isovanhempien välittämä tieto menneestä. (Malmberg 1994, 51; Sassi, Tarkkonen & Vaijärvi 2008, 1; Ylikarjula 2011, 138.)

Yhteiskunnassa onkin alettu kiinnittää enemmän huomiota sukupolvien väliseen kanssakäymiseen. Vuonna 2012 vietettiin Aktiivisen ikääntymisen ja sukupolvien välisen solidaarisuuden eurooppalaista teemavuotta (*European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations 2012*). Suomi laati oman kansallisen toimintasuunnitelmansa teemavuodelle. Tavoitteena oli kiinnittää huomio ikääntyneiden aktiivisuuden ja sukupolvien välisen vuorovaikutuksen tärkeyteen hyvinvoinnin ja osallisuuden näkökulmasta. Tätä edistävien menetelmien täytäntöönpano sekä sukupolvi- ja toimintakulttuuritietouden lisääminen positiivisten asennemuutosten aikaansaamiseksi olivat tärkeässä roolissa. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2011, 2.)

Toimintasuunnitelmassa tuodaan ilmi poliittisia tavoitteita. Näihin kuuluvat esimerkiksi hyvinvoinnin lisääminen ikääntyneiden tarpeet huomioiden ja osallisuuden edistäminen sekä yksilö- että yhteiskuntatasolla. Sisällöllisesti teemavuosi korostaa kulttuurin ja taiteen merkitystä hyvinvoinnille niiden yhteisöllisen ja sosiaalisen luonteen vuoksi. Teemavuosi on saanut alkuun hankkeen, jonka tavoitteena on yhdistää kaikenikäisiä ihmisiä ja ikäpolvia. Tarkoitus olisi luoda mahdollisuuksia eri-ikäisten ihmisten yhteisen toiminnan järjestämiseksi ja yhteisöjen synnyttämiseksi. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2011, 8, 15–16.)

Yksi aktiivisen ikääntymisen muoto on osallisuus yhteiskuntaan. Eläkkeelle siirtymisen myötä ikäihmiset nähdään helposti hyödyttöminä. Kuitenkin heillä on suuri merkitys esimerkiksi lastenlasten huolenpidossa. Teemavuosi pyrki tuottamaan arvostusta ikäihmisille heidän työstään yhteiskunnan hyväksi. Aktiiviseen ikääntymiseen kuuluu myös mahdollisuus itsenäiseen elämään. Voimaantumisella pidetään yllä toimintakykyä ja siten mahdollisuutta itsenäisyyteen. (Europa 2013.)

Ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa on luovuudella suuri rooli. Se kehittää omaa ilmaisua ja kommunikointia sekä rohkaisee toimintaan, joka tavoittelee toisen ihmisen aitoa kohtaamista (Nietosvuori 2008, 140–141). Luovuus ja yhdessä tekeminen edistävät hyvinvointia (Laine, Ruishalme, Salervo, Sivén & Välimäki 2009, 205; Liikanen 2010, 38–39). Taiteellisella toiminnalla on mahdollista ehkäistä syrjäytymistä ja yksi-

näisyyttä sekä edistää liittymistä. Taide on kaikenikäisille hyvä keino lähestyä, kohdata ja ymmärtää muita ihmisiä. (Hyyppä & Liikanen 2005, 125; Krappala & Pääjoki 2004, 131.)

Luovuuden hiipuminen ja sukupolvien toisistaan vieraantuminen yhteiskunnassamme ovat huolestuttavia ilmiöitä. Aikataulutettu elämä, viihteellisyys, yhteiskunnan korkeat vaatimukset ja sosiaalinen media vaikuttavat köyhdyttävästi etenkin nuoremman sukupolven luovaan itseilmaisuuun. Vakkurin (2010) mukaan passivoituminen eli pelkän vastaanottajan rooliin asettuminen sekä aikamme kiireisyys ohentavat persoonallista ajattelua. Televisio ja tietokone tarjoavat enimmäkseen valmiita kuvia antamatta tilaa yksilön omalle luovuudelle. (Vakkuri 2010, 31.) Liian valmiiksi tehty maailma aiheuttaa psyykkistä laiskistumista, aloittekyvyttömyyttä, passiivisuutta ja avuttomuutta (Kemppinen 2003, 11, 56).

Itseilmaisun ja luovuuden köyhtyessä ihmiset vaikenivat ajatuksistaan ja muuttuvat näin toisilleen tuntemattomammiksi. Ilmaisulliset menetelmät, taide ja luovuus kuitenkin antavat mahdollisuuden tutustua omiin ja toisten tunteisiin, ajatuksiin ja kokemuksiin kielestä riippumatta (Estrella 2011, 234; Ruusunen 2005, 54). Hyvinvointiin ja mielen tasapainoon liittyy voimakkaasti itseilmaisus, sillä pelkkä passiivinen asioiden vastaanottaminen ei riitä. Mitä heikommin yksilö itseään ilmaisee, sitä todennäköisempää on, että hänet ymmärretään väärin tai häntä ei ymmärretä lainkaan. Vastavasti ihminen kokee tyydytystä tuntiessaan ilmaisunsa vastaavan niitä ajatuksia ja tunteita, joita hän haluaakin viestittää. (Laakso 1995, 19.)

Näemme tärkeäksi tukea eri sukupolvien välisiä suhteita ja pitää esillä luovuuden merkitystä. Siksi yhdistämme opinnäytetyössämme isovanhemmat ja lastenlapset luovia toimintoja käyttäen. Toiminnallinen opinnäytetyömme on kehittämistyö, jonka tavoitteena on tukea isovanhempien ja lastenlasten välistä vuorovaikutusta luovin toiminnallisilla menetelmin. Lisäksi opinnäytteeseen kuuluu toimintakansio (liite 1). Lähtökohtana on isovanhempi–lapsisuhteen vahvistamisen sekä tunteiden ilmaisun ja molempien osapuolten voimaantumisen edistäminen. Pyrimme ehkäisemään syrjäytymistä, edistämään osallisuutta ja kaventamaan sukupolvien välistä kuilua. Pohjimmainen tavoite on siis hyvinvoinnin lisääminen.

Teoreettinen viitekehiksemme rakentuu sosiokulttuurisen innostamisen, yhteisöllisyyden, voimaantumisen, vuorovaikutuksen sekä luovuuden ympärille. Toimintaosuuden kuvauksessa kerromme perustamastamme kahdeksan hengen tyttö-

isoäitiryhmästä ja sen toimivuudesta. Esittelemme kerhokerrat ja niiden sisällöt eli askartelun, musiikin, draaman ja luovan kirjoittamisen. Kerhojen toimintasisällöistä on laadittu ryhmänohjaajille tarkoitettu toimintakansio toimeksiantajamme käyttöön.

Toimeksiantajamme on Iisalmen Perheen talo -yhteistyö. Se on Mannerheimin Lastensuojeluliiton Iisalmen yhdistys ry:n, Pelastakaa Lapset ry:n sekä Ylä-Savon Ensi- ja turvakotiyhdistys ry:n yhteistyössä tapahtuva kumppanuushanke. Sen toimintaa ohjaa tavoite *Yhdessä lapsen parhaaksi*. Tarkoitus on toteuttaa ennaltaehkäisevää lapsiperhetyötä ja lisätä asiakkaiden hyvinvointia. (Perheen talo -yhteistyö s.a.; Perheen talo -yhteistyö, Toimintakertomus 2011, 3, 7.)

Hankkeen toimintaympäristönä on Ylä-Savon alue ja keskuspaikkana Iisalmi. Toimitilat sijaitsevat Iisalmen Naistentalossa Perhekeskus Onni ja Ilonan yhteydessä. Perheen talo -yhteistyössä korostetaan vuorovaikutuksellisuutta sekä perhe- ja lapsilähtöisyyttä matalan kynnyksen avo- ja tukipalvelujen muodossa. Hankkeessa järjestetään tukimuotoja, jotka edistävät osallisuutta sekä yhteiskunnallista aktiivisuutta ja vaikuttamista. (Perheen talo -yhteistyö s.a.; Perheen talo -yhteistyö, Toimintakertomus 2011, 4–7.)

2 LAPSI–ISOVANHEMPISUHTEEN LUONNE JA MERKITYS

Kaikilla lapsilla ei ole isovanhempia läsnä arjessa. Tämä johtuu ennen kaikkea muutoliikkeestä, pitkistä välimatkoista, kiireestä, avioerojen määrästä ja moninaisista elämäntavoista. Kotiolojen tähden monelta lapselta voi puuttua tyystin turvallisen ja luotettavan aikuisen läheisyys. On siis tärkeää tukea sukupolvien välisiä suhteita ja yhteisöllisyyttä, jolloin lapsi saa kokemuksia turvallisuudesta, elämyksistä ja elämänkokemuksesta. (Dieckmann 2002, 8, 162; Kouluvaarit ry s.a.; Mannerheimin Lastensuojeluliitto s.a.; Reiman-Salminen 2008, 49.)

On yhä tavallisempaa, että vanhat ja nuoret eivät enää kohtaa toisiaan, minkä seurauksena esimerkiksi vanhuskuva yksipuolistuu. Suhtautuminen ikääntyneisiin muotoutuu useasti sen perusteella, millaisen mallin ihminen saa lapsuudessaan omilta isovanhemmiltaan. (Levonen 2001, 167.) Tärkeää onkin, että lapsella on kosketus eri sukupolviin. Tällöin ymmärrys kaikenikäisiä kohtaan lisääntyy. (Arajärvi 1995, 70; Sassi ym. 2008, 1.)

Suomen Isovanhemmat ry on yhdistys, joka toteuttaa käytännössä näkemystä siitä, että lapset tarvitsevat lähelleen turvallisia, kasvua ja kehitystä tukevia aikuisia. Yhdistys auttaa isovanhempia ja isovanhempi-ikäisiä tukemaan lapsiperheitä niiden kasvatustehtävissä. Tarkoitus on myös siirtää perinteitä, yhdistää eri sukupolvia toisiinsa sekä lisätä sukupolvien välistä vuorovaikutusta. (Ijäs 2004, 7; Kalliomaa 2008, 45.) Tarinat omasta suvusta ja elämästä eri vuosikymmeniltä auttavat lasta hahmottamaan paikkansa suvussa. Samalla lapsi oppii ymmärtämään omaa kasvuaan aikuisuuteen. (Sassi ym. 2008, 1; Ylikarjula 2011, 138.) Tarve sukupolvien välisen vuorovaikutuksen ylläpidolle on siis olemassa.

Parhaimmillaan isovanhemmat ovat tukemassa vanhemmuutta paitsi konkreettisella avulla myös henkisellä rinnalla elämisellä. He rohkaisevat, neuvovat, antavat hyväksyntäänsä sekä välittävät. Isovanhemmat voivat merkittävästi tukea lastensa itseluottamusta, mutta ristiriitojen välttämiseksi tulisi varoa liiallista ohjeiden jakamista, arvostelua ja puuttumista. Kaikki kolme sukupolvea tarvitsevat toisiaan, minkä tähden toimivan vuorovaikutuksen vaaliminen ja yhteyksien ylläpito on tärkeää. (Ijäs 2004, 87; Ijäs 2006, 49; Kaitaniemi 2010, 247; Kalliomaa 2008, 45; Tudor-Sandahl 2006, 102.)

Eri sukupolvien kohtaaminen antaa lapselle yhteisöllistä turvaa ja voimavaroja. Lapsi tarvitsee sellaisen aikuisen läheisyyttä, jolla on aikaa, rakkautta, aitoa kiinnostusta ja kiitollisuutta lapsesta. (Ijäs 2006, 49; Kalliomaa 2008, 45.) Vanhempi sukupolvi vaikuttaa suuresti lastenlasten koko elämään. Isovanhemmilla on merkittävä osansa siinä lapsen lähiverkostossa, jota lapsi tarvitsee kasvuunsa. (Arajärvi 1995, 6, 61; Reiman-Salminen 2008, 48.)

On todettu, että läheisen aikuisen läsnäolo ja tunnetuki vähentävät lapsen stressiä ja kielteisten kokemusten vaikutusta. Lapsen itsetunnon kehittymisen kannalta olennaisia ovat myönteiset kokemukset ja positiivinen palaute. Nämä ovat tekijöitä, joissa isovanhemmat voivat olla tukemassa lapsenlapsen kehitystä. (Taipale 2002, 262.) Isovanhemmilla on paljon annettavaa jo runsaan elämäkokemuksensa johdosta (Sassi ym. 2008, 1). Toimivilla suhteilla voi olla kauaskantoiset seuraukset. Fågel ja Rotkirch (2010) viittaavat Attar-Schwartzin ym. (2009) tekemään brittitutkimukseen, jonka mukaan lapsilla, joilla oli aktiivinen ja osallistuva isovanhempi, ilmeni teini-ikässä vähemmän tunne-elämän ongelmia. Näiden nuorten sosiaalinen kanssakäyminen oli myös parempaa. (Fågel & Rotkirch 2010, 96.)

2.1 Isovanhemmuus ennen ja nyt

Suomalaisen yhteiskunnan kehitys on edennyt maatalousvaltaisesta teolliseen, moderniin yhteiskuntaan ja edelleen nykyajan jälkimoderniin palvelu- ja tietoyhteiskuntaan. Tämä on muovannut myös perhe- ja sukupolvisuhteita. Maatalousyhteiskunnassa elämäntapa oli yhteisöllinen ja perhekäsitys laaja. Sukulaisten katsottiin kuuluvan samaan perheeseen, ja useat sukupolvet asuivat samassa taloudessa. Näin perheenjäseniä oli paljon ja lapsilukumäärä suuri. Lapset merkitsivät vanhemmilleen vanhuudenturvaa. Heidän kasvatukseensa osallistuivat vanhempien lisäksi muutkin sukulaiset. Isovanhemmat toimivat kiinteästi perheen arjessa, opastivat lastenlapsia työnteossa ja hyödyllisissä taidoissa ja siirsivät perinteitä tarinankerronnalla. Tapakasvatus ja opettavaisuus kuuluivat monien isovanhempien tehtäviin. (Fågel 2010, 54, 60–61; Kolbe 2004, 17, 20; Malmberg 1994, 18; Vilén ym. 2006, 57–58.)

Teollistuminen, väestönkasvu sekä kaupungistuminen alkoivat 1800-luvun lopulla murtaa yhteisöllistä elämänmuotoa. Kaupunkien uusi porvaristo otti johtoaseman ja syntyvyys pieneni. Perhe eriytyi omaksi yksikökseen. Ruokakuntien, suurperheiden ja sukupiirien ohi alkoi kivuta vanhempien ja lasten muodostama tunneyksikkö. Muo-

dostui malli modernista kahden sukupolven ydinperheestä, joka irtaantui suvusta ja muusta lähiyhteisöstä. Individualismi alkoi näkyä myös perherakenteissa. Koti- ja perhekeskeinen elämäntapa vakiintui keskittyen ydinperheen ympärille. Naisten ja äitien työssäkäynti lisääntyi ja kouluttautuminen yleistyi. (Jokinen & Saaristo 2006, 181; Karisto, Takala & Haapola 2003, 153, 158–159; Kolbe 2004, 21–23; Vilén ym. 2006, 58–60.)

Varsinkin 1960- ja 1970-luvuilla Suomen teollistuminen ja palvelurakenteiden kehittyminen johtivat suureen muuttoliikkeeseen maalta kaupunkiin. Samalla palkkatyö lisääntyi. (Karisto ym. 2003, 171.) Tämä maalta- ja maastamuutto on vaikuttanut myös ihmissuhdeverkostoihin. Isovanhemmat ovat useasti jääneet kotiseuduilleen lasten muuttaessa toisaalle, mikä on pidentänyt välimatkaa myöhemmin myös lapsenlapsiin. (Malmberg 1994, 18.) Kuitenkin työssäkäynnin lisääntyminen, kuten jäljempänä todetaan, on lisännyt perheiden tarvetta vastaanottaa isovanhemmilta apua.

Luonnollista on, että isovanhemmuuskin muuttui. Alkoi esiintyä isovanhempia, jotka liittyivät osaksi perheen tunneyhteyttä. Erityisesti isoäitien rooliin alettiin enenevässä määrin liittää sellaisia elementtejä kuin elämäntaito, kokemus, turvallisuus, perinteikkyyks, jatkuvuus ja rakkaus. Isoäiti oli hoivaaja ja ymmärtäjä, joka kertoi tarinoita, opetti ja opasti, paransi ja lohdutti. Isoäideillä katsottiin – ja katsotaan edelleen – olevan hiljaista tietoa, jota karttuu elämää paljon nähneille ja kokeneille. (Kolbe 2004, 25–26; Taipale 2002, 239.) Voidaan otaksua, että vasta 1900-luvulla isoäidin ja lapsenlapsen välisestä kanssakäymisestä tuli erityinen suhdemuoto (Taipale 2002, 80).

Vuosikymmenien kuluessa esimerkiksi ajankäytössä ja materialismissa on tapahtunut suuria muutoksia. Elämäntapa on käynyt kiireiseksi, työn arvo laskee ja lapset elävät runsaan materiaalin keskellä. Ajan, rakkauden ja jatkuvuuden antaminen lapsille on vähentynyt. Myös yhdessäolon tavat lastenlasten kanssa ovat mullistuneet; ennen tehtiin töitä eikä lomailtu, matkusteltu tai harrastettu. Kuitenkin itsessään rakkaus lastenlapsiin sekä isovanhemmuuden ydinmerkitys ovat säilyneet samanlaisina vuosikymmenestä toiseen. (Fågel 2010, 65, 67; Reiman-Salminen 2008, 57.)

Isovanhempien suhdetta lastenlapsiin ovat muuttaneet parisuhteiden ja perherakenteiden muutokset (Reiman-Salminen 2008, 49). Myös valtion palvelut, kuten päivähoito, ovat vaikuttaneet isovanhemmuuteen. Yhteiskunnan palvelujärjestelmä on osittain syrjäyttänyt eri sukupolvien yhdessäolon ja ottanut vastuulleen tehtäviä, jotka ennen kuuluivat suvulle ja perheelle. Tällaisia ovat muun muassa lasten kasvatusta sekä van-

hustenhoito. (Allahwerdi 2008, 5; Malmberg 1994, 18; Vilén ym. 2006, 60.) Toisaalta empiiristen tutkimustulosten valossa asia ei ole näin yksioikoinen. On nimittäin todettu, että hoivasuhteet, tuki ja apu eivät ole kadonneet eri sukupolvien väliltä yhteiskunnan muutoksista huolimatta. Edelleen ne muodostavat ketjun, joka yhdistää useita sukupolvia toisiinsa. Nämä auttamisverkostot täydentävät yhteiskunnan palveluja. (Lammi-Taskula, Suhonen & Salmi 2004, 112.)

Lapsilukumäärän pientyminen ja eliniänodotteen nouseminen ovat muovanneet isovanhemmua myös myönteisesti. Sen aika on pidentynyt ja lapsen ja isovanhemman välinen suhde jälleen lähentynyt, kun lapsenlapsia on vähemmän. Yhteisen ajan piteneminen on lujittanut yhdessäoloa ja vuorovaikutusta. Intiimimpään suhteeseen on vaikuttanut myös vanhempien työssäkäynti, jolloin isovanhempien apu tulee useammin tarpeeseen. Näin isovanhemmat kuuluvat lastenlastensa arkeen suhteellisen tiiviisti. Suhde on muuttunut myös kaverillisemmaksi verrattuna aikaan, jolloin isovanhempi-lapsisuhdetta leimasi etäisyys ja arvovalta. (Allahwerdi 2008, 4; Dieckmann 2002, 9; Kurki 2008, 137; Tulusto & Kukkumäki 2010, 116–117.)

2.2 Isovanhempien rooleista ja tehtävistä

Viime vuosikymmeninä isovanhempien rooli on korostunut. Kun vanhemmat elävät työn ja kiireen paineistamassa maailmassa, voivat isovanhemmat olla tärkeä voimavara perheelle. Heillä on monesti vanhempia enemmän aikaa lapsille. Heiltä saadaan taloudellista tukea ja käytännön apua esimerkiksi lastenhoidossa. Näin työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen käy vanhemmille helpommaksi ja arki sujuvammaksi. (Farber 2011, 71; Fågel ym. 2010, 5–6, 8; Lammi-Taskula ym. 2004, 107, 109; Levonen 2001, 224.)

Suvun perinteiden välittäminen on tärkeimpiä isovanhempien tehtäviä. Tähän kuuluvat historian, elämäkokemuksen ja tradition siirto sekä ihmisen liittäminen osaksi sukupolvien ketjua. Jälkimmäinen toteutuu esimerkiksi suvun kertomusten välittämisen yhteydessä. Lapsen on tärkeä kuulla suvun historian tapahtumista, jolloin hän oppii tuntemaan paremmin myös itsensä ja oman taustansa osana elämäänsä. Yksilön identiteetin luomisessa on omien juurien sekä historian tuntemisella tärkeä rooli. (Farber 2011, 71; Fågel ym. 2010, 5–8; Kurki 2008, 146; Levonen 2001, 224; Suomi 2003, 182; Ylikarjula 2011, 137, 142–143.)

Isovanhempien läheinen olemassaolo osoittaakin lapselle konkreettisesti elämänkaaren ja sukupolvien ketjun merkityksen (Reiman-Salminen 2008, 48). Elämästä kertominen lastenlapsille ja elämän jakaminen näiden kanssa on merkityksellistä. Lasten maailmaan tuovat rikkautta isovanhempien kertomukset menneestä ajasta ja näiden omasta lapsuudesta. Samalla elämänkaari hahmottuu lapsille kirkaammin. (Laru, Oulasmaa & Saloheimo 2010, 109.) Tähän perinteensiirtoon kuuluu kertomusten lisäksi leikkikulttuurin eteenpäin vieminen. Leikkimällä voi välittää lapsenlapsille tietoa isovanhempien omasta lapsuudenajasta. (Helenius 2008, 26.)

Perinteiden välittämisen lisäksi tärkeimpiä asioita, joita isovanhemmat voivat lastenlapsilleen antaa, ovat turvallisuus, hyväksyntä, lämpö, ymmärrys ja läheinen ihmissuhde. Tämä kaikki lujittaa lapsen itsetuntoa ja -luottamusta. Lapsi kokee olevansa tärkeä ja arvokas omana itsenään. Turvallisuus toteutuu antamalla lapelle aikaa, toistuvuutta ja jatkuvuutta. (Hurme 1990, 220–221; Malmberg 1994, 41, 43.)

Lasten kuuleminen on merkittävää (Ylikarjula 2011, 140), samoin tunteiden ymmärtäminen, tunnistaminen ja nimeäminen yhdessä lapsen kanssa. Tällöin lapsen tunteilmaisuus kehittyy. Toteutuakseen tämä vaatii kiireettömyyttä ja turvallisen ilmapiirin, joka antaa luvan erilaisten tunteiden osoittamiselle ja niistä keskustelemiselle. Myönteinen palaute ja arvostuksen tunne ovat lapselle tärkeitä. (Ijäs 2004, 72–74.) Edellä kuvattujen ominaisuuksien lisäksi lapset itse näkevät isovanhemmat ihmisinä, joilla on aikaa jutella, lohduttaa, innostua, leikkiä, hoivata sekä jakaa elämäkokemusta (Reiman-Salminen 2008, 57).

Lapsenlapset tarvitsevat sitä omanarvontuntoa ja luottamusta, jota isovanhemmat voivat heille tarjota. Isovanhemmat välittävät arvoja, jotka tulevat luonnolliseksi osaksi lastenlasten sosialisatiota. Ne auttavat lasta erottamaan oikean väärästä ja hyvän pahasta. Isovanhemmat voivat myös ymmärtää vanhempia paremmin lasten luovaa, ihmeellistä maailmaa ja ruokkia heidän mielikuvitustaan. (Kurki 2008, 146; Malmberg 1994, 56.) Vastavuoroisesti lapsen kanssa puuhastelu avaa isovanhemmalle uudestaan kosketuksen mielikuvituksen ja leikin maailmaan (Kalliomaa 2008, 44).

Isovanhemmat ovat samanaikaisesti kavereita, satujen kertojia sekä emotionaalisen ja taloudellisen tuen antajia. He tarjoavat rakkautta ja oman sukunsa sekä aikuisuuden roolimalleja. He tulevat avuksi kriittisissä tilanteissa ja ovat tarvittaessa välittäjinä tai sovittelijoina vanhempien ja lasten välillä. Heidän merkityksensä lasten kulttuuriharrastusten ja terveiden elämäntapojen tukemisessa on suuri. He pitävät esillä las-

ten leikin ja rauhallisen, turvallisessa ympäristössä tapahtuvan kehityksen merkitystä. He tuovat runsaiden virikkeiden ja materiaalin keskelle hyvän, läheisen ihmissuhteen. He tarjoavat perheille arvokasta tukea, aikaa ja elämänviisautta. He siirtävät tietoa, tapoja, neuvoja, kulttuurista perintöä, käytännön taitoja ja moraalisia arvoja. Ennen kaikkea niin kutsutun hiljaisen tiedon suusanallinen välittäminen sukupolvelta seuraavalle olisi tärkeää, sillä tämä mihinkään taltioimaton aines helposti hukkuu ja unohtuu. (Arajärvi 1995, 58; Fågel & Rotkirch 2010, 96–97; Hurme 1990, 221; Kumpula 2010, 77–78; Kurki 2008, 137–138, 140; Tudor-Sandahl 2006, 97.)

Kun perheeseen syntyy uusi lapsi, on isovanhempien apu erityisen tarpeellinen. Vanhemmat sisarusukset kaipaavat aikuisen aikaa ja huomiota sekä kuuntelijaa. Sisaruskauteus, epävarmuus ja turvattomuus ovat suuria tunteita, joiden käsittelyssä isovanhemmat voivat auttaa. Myötätunto, lohdutus ja tieto siitä, että isovanhemmat välittävät ja ottavat lapsenlapsen avosylin vastaan, tekee helpommaksi uusien, vaikeidenkin elämäntilanteiden kohtaamisen. (Ijäs 2004, 58–60.)

Jos perheessä koetaan suuria kriisejä tai elämän käännekohtia, isovanhempien merkitys korostuu. Heidän henkinen, taloudellinen ja käytännöllinen tukensa saattaa työttömyyden tai päihdeongelmien keskellä, lapsen sairastuessa tai perheen hajotessa olla lapsenlapsen olennainen voimavara. Isovanhempi, joka ei perheen kohtaamassa kriisissäkään muutu miksikään, antaa lapselle tunteen jatkuvuudesta, pysyvyydestä ja turvallisuudesta. (Arajärvi 1995, 62, 73; Dieckmann 2002, 162, 171; Fågel ym. 2010, 6; Ijäs 2004, 48; Malmberg 1994, 19.)

Pulkkinen (2002, 162) toteaa Mastenin ja Coatsworthin (1995) sekä Wernerin ja Smithin (1992 & 2001) tutkimuksiin viitaten, että riskioloissa elävien lasten elämässä isovanhemmilla voi olla merkittävä suojaava vaikutus. Lisäksi isovanhemmat voivat olla tukemassa lasten vanhempia erilaisissa kriiseissä (Ijäs 2004, 52). Erityisen merkittävä apu isovanhemmista on yksinhuoltajaperheille (Suhonen & Salmi 2004, 91).

2.3 Lastenlasten merkitys isovanhemmille

Johtuen siitä, että lapsenlapset ovat osa sukua, perhettä ja näin ollen myös isovanhempia itseään, ovat he isovanhempien ajatuksissa usein erityisasemassa (Ylikarjula 2011, 140). Ikääntyneiden elämää saattaa leimata pitkästymisen mukavan tekemisen ja uusien haasteiden puuttuessa. Kun työ on jäänyt taakse, voi elämä tuntua tyhjältä,

yksinäiseltä ja jopa masentavalta. Lapasenlapset tuovat uutta sisältöä elämään, vahvistavat elämänuskoa sekä lisäävät terveyttä. (Emden & Lampikoski 2001, 19; Ijäs 2004, 23; Kalliomaa 2008, 44.)

Monet isovanhemmat pitävät lastenlapsia suurena lahjana, jonka mukana tulee iloa, tarkoitusta, lohdutusta sekä lapsen arvon uudelleen löytämistä (Ijäs 2004, 20). Lapsenlapsen syntymästä voidaan katsoa alkavan isovanhempien uusi, kaunis elämänavaihe (Arajärvi 1995, 45). Tämä edellyttää kuitenkin sitä, että isovanhempi on sinut asian ja ikänsä kanssa sekä kyllin kypsä uuteen vaiheeseen. Voi olla, että sopeutumiseen tarvitaan aikaa. (Ijäs 2004, 22, 103.) Isovanhemmuus ei ole irrallaan muusta elämästä, vaan kiinnittynyt kulloisiinkin elämäntilanteisiin, ihmissuhteisiin ja yksilön taustaan. Tämä kaikki vaikuttaa siihen, millaisen roolin isovanhempi omaksuu ja miten hän isovanhemmaksi tuloon suhtautuu. Lisäksi odotukset, toiveet ja paineet, joita isovanhempi kokee ympäristön itselleen asettavan, muovaavat hänen asennemaailmaansa. (Malmberg 1994, 23.)

Yhteydenpidolla lastenlasten kanssa on vaikutusta isovanhempien toimintakykyyn. Lasten välityksellä vanhempi polvi voi kokea yhteenkuuluvuutta ja osallisuutta yhteiskuntaan sekä löytää uudenlaisen yhteyden omaan menneisyyteen ja omiin muistoihin. Useasti isovanhemmuus koetaan jopa keskeiseksi identiteetin osaksi ja elämän pysyvyyden ja säännöllisyyden ylläpitäjäksi. (Ylikarjula 2011, 138, 140–141.) Lastenlapset tekevät itsessään isovanhempien vanhenemisestä mielekkäämpää ja helpompaa esimerkiksi lieventämällä yksinäisyyttä (Arajärvi 1995, 67; Suomi 2003, 181).

Koska aktiivinen isovanhemmuus lisää ikääntyneiden tyytyväisyyttä elämään, edistää tiivis yhteys isovanhemman ja lapsenlapsen välillä kummankin osapuolen hyvinvointia. Kyse on sosiaalisista siteistä, verkostoista ja sukupolvien välisistä suhteista, jotka edesauttavat hyvää vanhenemista. Isovanhempien toiminta ei tähtää suorituksiin eikä tuottavuuteen, vaan keskeisellä sijalla on isovanhemman ja lapsenlapsen kokemuksellisuus toiminnassa. Tämä tekee isovanhemmudesta valtavan voimavaran. (Fågel ym. 2010, 6; Marin 2002, 108, 112–113.) Hurmeen (1990, 218) mukaan itsessään suhde lapsenlapseen on palkitseva huolimatta siitä, saavatko isovanhemmat suhteelta mitään konkreettista. Ijäs (2006, 55) ja Sassi ym. (2008, 1) toteavat yksistään lastenlasten elämän ja kasvun seuraamisen tuottavan isovanhemmille onnea, joskaan suruilta ja huolilta ei myöskään voi välttyä.

Yksin jääneiden, avioeron kokeneiden tai puolisonsa menettäneiden isovanhempien elämässä lapsenlapset lisäävät tarkoituksen ja mielekkyyden tunnetta. Sidos isovanhemman ja lapsenlapsen välillä on usein luja ja kestävä. (Dieckmann 2002, 11–12; Farber 2011, 13.) Monesti suhde kestää läpi elämän (Kalliomaa 2008, 42). Lapsenlapset antavat isovanhemmilleen rakkautta, inspiraatiota, uskoa tulevaisuuteen sekä tunteen elämän ja sukunsa jatkuvuudesta. Heidän kauttaan isovanhemmat voivat kokea itsensä hyödyllisiksi, tarvituiksi ja arvostetuiksi perheessään. Tarpeellisuuden tunne puolestaan vaikuttaa vahvasti kokemukseen elämän täyteydestä ja merkityksestä. (Emden & Lampikoski 2001, 152; Hurme 1990, 219; Kurki 2008, 138, 146; Porio & Porio 1995, 252; Ylikarjula 2011, 138.)

Iloa lastenlapsista lisää se, että heille on mahdollista antaa enemmän aikaa ja helliyyttä kuin omille lapsille näiden ollessa pieniä. Yhdessäoloon liittyy vapaus ja rentous, sillä pääasiallinen kasvatustavoite ja muut velvollisuudet ovat lasten omilla vanhemmilla. (Marin 2002, 111; Porio & Porio 1995, 234–235; Reiman-Salminen 2008, 49.) Se, mihin omien lasten lapsuudessa ei ollut mahdollisuutta, kykyä tai osaamista, korvautuu ja korjautuu suhteessa lastenlapsiin. Näin isovanhemmuus on ikään kuin uusi mahdollisuus, jolloin voi toteuttaa jotakin sellaista, minkä olisi toivonut tehneensä toisin. (Ijäs 2004, 99–100; Taipale 2002, 240; Ylikarjula 2011, 140–141.) Esimerkiksi ankaruus ja tiukkuus hellittävät suhteessa lapsenlapsiin, ja tilalle nousevat ymmärrys, lempeys ja sallivuus (Porio & Porio 1995, 237; Tudor-Sandahl 2006, 97).

Joidenkin tutkimusten mukaan lastenlasten saamista on ikääntyneiden keskuudessa pidetty eräänä tärkeimmistä omaa elämää koskevista toiveista. Paljon myös toivotaan jo olemassa oleville lastenlapsille hyvinvointia ja onnea. Pelkkä yhdessäolo lastenlasten kanssa nähdään hyvin arvokkaana. (Karisto & Konttinen 2004, 94.) Voi olla, että lastenlapset ovat isovanhemmille kaikkein rakkaimpia ihmisiä. Kuten todettu, isovanhempien apu on perheessä monesti korvaamatonta, mutta avunanto toimii myös vastakkaiseen suuntaan. Esimerkiksi isovanhemman sairastuessa lastenlasten tuki voi olla merkittävä toipumista edistävä tekijä. (Pulkinen 2002, 162.)

Tämä toteuttaa kyselytutkimuksen tulosta, jonka mukaan lastenlasten ja isovanhempien auttamissuhteet ovat melko vastavuoroisia. Siinä missä isovanhemmat antavat enemmän taloudellista apua, tulevat lastenlapset apuun käytännön töissä. (Haavio-Mannila 2010, 104.) Lastenlapsiltaan isovanhemmat myös oppivat uusia asioita nykyajasta ja sen ilmiöistä (Kalliomaa 2008, 44; Laru ym. 2010, 109).

2.4 Isovanhemmuuden haasteita

Vaikka vastuu lapsista ja kasvatustehtävä peruslinjauksineen on ensisijaisesti vanhemmilla, isovanhempien panos nuoren sukupolven kasvattajana, tukijana, ystävänä ja auttajana on merkittävä. Tehtävä ei kuitenkaan ole helppo. Ensiksikin kasvatustehtävän jakaminen ja kasvatustapojen ja -mallien yhteensovittaminen voivat aiheuttaa ristiriitoja vanhempien ja isovanhempien välillä. Kasvatustehtävän onnistuminen edellyttää isovanhempien ja vanhempien keskinäistä yhteistyötä, pelisääntöjä ja keskustelua paitsi periaatteista myös käytännön järjestelyistä. Isovanhempien apu on tarpeen, mutta heidän omin ehdoin toimimisensa synnyttää helposti erimielisyyksiä. Tasapaino pyrkimykset välillä on tarpeen. (Dieckmann 2002, 8–9; Ijäs 2004, 25, 54; Kurki 2008, 140; Sassi ym. 2008, 1.)

Kasvatusperiaatteiden tulee siis olla johdonmukaisia ja yksisuuntaisia. Isovanhempien on kunnioitettava lasten vanhempien mielipiteitä kasvatuskysymyksissä siten, ettei vanhempien ensisijaista kasvatusvastuuta ohiteta. (Kumpula 2010, 75–76.) Suhde lapsenlapsiin hankaloituu, jos isovanhemmat liian hanakasti tuputtavat omia kasvatustapojensa (Emden & Lampikoski 2001, 153). Isovanhemman on tärkeää pidättäytyä arvostelemasta vanhempia lasten kuullen (Malmberg 1994, 79).

Toinen haaste isovanhemmille ovat ajat, tavat ja arvot, jotka ovat muuttuneet siitä, mitä ne olivat heidän omassa lapsuudessaan. Tämä voi tehdä vaikeaksi lapsenlapsen maailmaan sukeltamisen. Myös isovanhemmuuden rooli itsessään on muuttunut. Ennen isovanhemmat olivat erityisesti perheen historian välittäjiä, tarinankertajia ja moraalisia malleja. Nykyään he ovat pitkälti myös leikkiveriteitä. (Dieckmann 2002, 9; Kurki 2008, 137.) Perinteinen, maaseutuhenkinen, pullalta tuoksuva tai pajassa nikkaroiva kiireettömyyden perikuva on vähin erin alkanut siirtyä taustalle nuorekkaan, aktiivisen, matkusteleavan ja työssäkäyvän isovanhemman tieltä (Ijäs 2004, 89–90, 93; Kalliomaa 2008, 43; Kolbe 2004, 26; Sassi ym. 2008, 1).

Isovanhemmuus ei ole kaikissa tapauksissa itsestäänselvyys ja mahdollisuus. Se on suhde, joka luodaan aktiivisesti. Monilla isovanhemmilla on halu olla enemmän ja useammin läsnä lastenlasten elämässä, mutta kaikilla ei ole mahdollisuutta tähän. Pitkät välimatkat, hankalat suhteet lastenlasten vanhempiin, avioerot, uusperheet sekä isovanhemmuuden ja työn yhteensovittaminen luovat omat haasteensa. Useille isovanhemmille oman etäisyyden määrittely ja kahden kodin välillä vallitsevan tasapainon löytäminen ovat vaikeita asioita. Tuppautumisen suhteen ollaan varovaisia.

Kun perheitä hajoaa, monet isovanhemmat pelkäävät lopullistakin eroa lapsenlapsista. (Ijäs 2006, 53; Marin 2002, 113; Porio & Porio 1995, 236; Rotkirch & Fågel 2010, 33, 40, 49–51; Ylikarjula 2011, 138.)

Rajanveto oman elämän ja aikuisten lasten tukemisen välillä voi tuottaa vaikeuksia. Lastenlasten ei tulisi olla rasite, vaan ilo. Jotta tämä toteutuisi, isovanhempien pitää kyetä erottamaan itselleen oma aikansa sen sijaan, että olisivat aina lastensa käytettävissä. (Laru ym. 2010, 114; Ylikarjula 2011, 139.) Isovanhemmilla tulisi olla oikeus asettaa rajat toiminnalleen. Pitkälti näitä rajoja määrittelevät vanhemman sukupolven omat voimat, tarpeet, terveys ja hyvinvointi. Voimavaroja kuluttavaa voi olla myös kateus, mustasukkaisuus ja kilpailu lastenlapsista kahden eri sukuhaaran isovanhempien välillä. (Ijäs 2004, 43, 77.)

2.5 Lapsen ja isovanhemman välisen suhteen rakentuminen

Isovanhemman ja lapsenlapsen välinen suhde on parhaimmillaan iloinen, vapaa ja kummallekin osapuolelle onnellisuutta tuottava. Sen vaalimiseen tulee ottaa aikaa. (Ijäs 2006, 49.) Isovanhemman rakkaus lapsenlapseseen on useasti mutkattomampi ja helpompi kuin rakkaus omaan lapseen. Läheisyyttä voi olla miltei yhtä paljon ja kiintymys syvää, mutta vastuun ollessa rajallisempaa on enemmän tilaa isovanhemman ilolle ja nautinnolle. (Emden & Lampikoski 2001, 152; Rotkirch & Fågel 2010, 33.)

Kun elämästä jää pois työ- ja suorituskeskeisyys, monet ikääntyneet tarkistavat arvojaan. Tällöin läheisten ihmissuhteiden merkitys korostuu. (Ijäs 2006, 51.) On varsin todennäköistä, että suhteet lastenlapsiin ovat merkittävimpiä näiden ihmissuhteiden joukossa. Suhde ei kuitenkaan ole ongelmaton eikä synny tyhjästä. Kumpula (2010) kirjoittaa, että puhuttaessa sukupolvien välisen vuorovaikutussuhteen kehittymisestä on erityisen tärkeää, että vanhemmat arvostavat lapsensa ja isovanhempien välistä suhdetta. Suhteen kehittyminen vaatii tilaa, aikaa ja omaehtoisuutta. Lasten vanhempien ja isovanhempien molemminpuolisen kunnioituksen ja hienotunteisuuden tulee toteutua. (Kumpula 2010, 73, 75.) On tärkeää, että sekä isovanhemmat että lapsenlapset kokevat kuuluvansa tunnetasolla yhteen (Kurki 2008, 146).

Lapsilla on oikeus isovanhempiin ja päinvastoin. Lapset hyötyvät vuorovaikutuksesta vanhemman sukupolven kanssa. On kuitenkin syytä muistaa, että jokainen lapsenlapsi siinä missä isovanhempikin on omanlaisensa yksilö. Kaikkiin lastenlapsiin tulee

luoda oma suhteensa. Tämä tarkoittaa, että lastenlasten erilaisuus pitää pystyä hyväksymään siten, että tasapuolisuus ja oikeudenmukaisuus toteutuvat. Oikeudenmukaisuutta edesauttaa isovanhemman mahdollisuus tutustua lapsenlapsen syvästi. (Ijäs 2004, 35–36, 78, 105; Ijäs 2006, 52; Laru ym. 2010, 114; Malmberg 1994, 81.) Isovanhemman ja lapsen välinen suhde onkin aina ainutlaatuinen. Sitä rakennettaessa on tärkeää oppia kunnioittamaan toisen yksilöllisyyttä ja tapaa, jolla suhdetta voidaan erilaisiin lapsenlapsiin lähteä luomaan. Tämä tehdään lapsen ehdoilla. (Ijäs 2004, 32.) Onnistuneeseen suhteeseen tarvitaan aitoutta ja oman persoonan peliin laittamista (Sassi ym. 2008, 1).

Vuorovaikutuksen kehittymisen näkökulmasta on isovanhemman osallisuus lapsen elämässä tärkeä. Kun isovanhempi antaa lapselle huomiota ja kahdenkeskistä arvokasta aikaa, suhde lujittuu ja tutustumisen syvenee. (Ijäs 2006, 49–50.) Yksinkertaisimmillaan läheinen suhde muodostuu siten, että isovanhempi ja lapsenlapsi tapaa toisiaan usein ja tekevät asioita yhdessä (Fågel ym. 2010, 6; Hurme 1990, 221). Yksi sukupolvia yhdistävä tekijä voi olla luova toiminta ja taide. Taide tekee muistelustakin mielenkiintoista ja elävää. (Hohenthal-Antin 2006, 15–16.)

Kun lapsenlapsen ja isovanhemman välinen suhde on hyvä ja luottamuksellinen, on keskusteluyhteys usein toimiva. Syvä ja vahva suhde kestää aikanaan myös murrosiän myrskyt. Kasvaessaan lapsi voi löytää isovanhemmasta itselleen uskotun. Nuori kaipaa ymmärrystä, anteeksiantoa, hyväksyntää ja rohkaisua, eikä puhuminen omien vanhempien kanssa ole kaikille murrosikäisille helppoa. Tällöin voi isovanhemman rooli kuuntelijana ja elämänohjeiden antajana olla nuorelle tärkeä. (Emden & Lampikoski 2001, 68, 152; Ijäs 2004, 38; Ijäs 2006, 55.)

3 TAVOITTEENA HYVINVOINNIN EDISTÄMINEN

Perimmäinen tavoite opinnäytetyössä oli lisätä asiakkaiden hyvinvointia. Tässä tapauksessa kyse oli isovanhempien ja lastenlasten hyvinvoinnista, jonka edistämiseksi vuorovaikutuksen tukeminen eri sukupolvien välillä katsottiin aiheelliseksi. Keskeiseksi työtä ohjaavaksi viitekehyyksi valittiin sosiokulttuurinen innostaminen, yhteisöllisyys, voimaantuminen, vuorovaikutus sekä luovuus.

Viitekehyyksen esittelyssä hyvinvoinnin merkitys eri näkökulmista korostuu. Yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvointia on mahdollista tukea muun muassa juuri luovuuden, osallisuuden ja vuorovaikutuksen lähtökohdista, mikä puolestaan voi johtaa kokemukseen voimaantumisesta. Näin teorian eri osa-alueista kaikki sisältävät hyvinvoinnin ulottuvuuden.

3.1 Lähtökohtana sosiokulttuurinen innostaminen

Ranskasta lähti liikkeelle toisen maailmansodan jälkeen ajattelu, sosiokulttuurinen innostaminen, joka korostaa ihmisten veljeyttä ja tasa-arvoa. Lähestymistavan mukaan ihminen katsotaan luovaksi, itseään toteuttavaksi ja kulttuuriaan uudistavaksi subjektiksi, jonka omat ominaisuudet riittävät hänen parhaaseen kehittymiseensä. Syrjään ajautuminen yhteisössä, vaikea elämäntilanne tai oma vajavaisuus ei saisi estää ihmistä osallistumasta elämänsä suunnitteluun. Edellä kuvattujen tekijöiden ei myöskään pitäisi estää yksilöä elämästä täysipainoista elämää tai toteuttamasta itseään yhteisön jäsenenä voimavarojensa mukaan. Tarkoitus on antaa yksilölle tilaa ja mahdollisuus tulla kuulluksi, synnyttää dialogia sekä hyväksyä keskeneräisyys osana luonnollista ihmisyyttä. (Ventola 2005, 35.)

Sosiokulttuurisen innostamisen ydin on ihmisten oma osallistuminen. Sen tavoite on aktivoida ihmisiä ottamaan osaa elämänsä ja yhteisöjensä elämän rakentamiseen. Kyse on yhteisöllisestä, kasvatuksellisesta, toiminnallisesta ja tavoitteellisesta prosessista. Päämääränä on vahvistaa hyvinvointia. Läsnä on aina kolme ulottuvuutta: sosiaalinen, kulttuurinen ja pedagoginen. (Kurki 2000, 88; Kurki 2008, 70–71; Tervo 2010; Ventola 2005, 36.)

Sosiaalinen taso perustuu vuorovaikutukseen, yhteisöllisyyden tukemiseen, osallistumiseen ja yhteiseen toimintaan. Kulttuurinen ulottuvuus tarkoittaa luovuuden ja ilmaisun kehittymistä, uusia näkökulmia ja omien ajatusten esiin tuomista. Pedagoginen taso keskittyy ihmisen persoonalliseen kehittymiseen, asennemuutokseen, vastuun tiedostamiseen ja motivaation heräämiseen. Se sisältää havainnointikyvyn ja kriittisen ajattelun kehittämisen, kasvun tukemisen ja kokemusten reflektoinnin. Pedagogisin keinoin on tarkoitus edistää inhimillisyyttä, arvoja ja yhteisöllistä oppimista sekä ehkäistä ja lieventää sosiaalisia ongelmia. Osallistava pedagogiikka saa ihmiset vuorovaikutukseen toistensa kanssa. (Kurki 2008, 71; Tervo 2010; Ventola 2005, 36.)

Taide- ja kulttuuritoiminnan – kuten draaman, musiikin ja kirjoittamisen – merkitys on huomattava sosiokulttuurisessa innostamisessa. Arjen keskellä voi taide-elämys koskettaa ja herkistää. Se pysäyttää pohtimaan, antaa kokemuksen liittymisestä ja kuulumisesta sekä tarjota mahdollisuuden jättää oman jälkensä toiminnan tulokseen. Näin myös usko omiin mahdollisuuksiin voi vahvistua. (Kurki 2008, 71; Tervo 2010; Ventola 2005, 36.)

Osallisuuden, luovuuden, kasvun ja tiedostamisen liikkeet ovat osa sosiokulttuurista toimintaa. Päämääränä on yksilöllinen ja yhteisöllinen kehitys, joka vaikuttaa myönteisesti aloitteellisuuteen, toimeenpanoon, itsenäisyyteen sekä vastuuntuntoon. Sosiokulttuurinen toiminta vahvistaa ja motivoi ihmisen kykyjä ja voimia. Se näkyy turvallisuuden tunteen lisääntymisenä, mielen virkistymisenä sekä arjen elämyksinä. (Kannisto 2012, 21; Kurki 2000, 23.) Innostuminen siis kohentaa arjen laatua ja lisää osallistumista. Se pyrkii herättämään elämää. (Semi 2007, 145.)

Innostaminen tarjoaa mahdollisimman monelle tilaisuuden nauttia taiteesta ja osallisuudesta kulttuuriin. Sekä sosiokulttuurinen innostaminen että yleisemmin voimaantumisen pyrkivät hyvinvoinnin lisäämiseen esimerkiksi juuri taiteen ja luovuuden keinoin. (Liikanen 2010, 33–34, 39.) Kulttuurillisilla menetelmillä voidaan ohjata ihmisiä vuorovaikutukseen, kohtaamiseen ja toimintaan sekä tehdä näkyviksi esimerkiksi elämänkerralliset tarinat. Samalla kehitetään ihmisten luovuutta ja itseilmaisua. (Semi 2007, 143–145.)

Sosiokulttuurinen innostaminen tapahtuu yhdessä toisten kanssa. Peruslähtökohta on aidon yhteisön ja vuorovaikutussuhteiden rakentuminen. Näihin suhteisiin liittyvä sitoutuminen toimintaan ja toiminnan merkitykselliseksi kokeminen. Aidoksi yhteisöksi voidaan katsoa yhteisön välityksellä tapahtuva sosiaalinen toiminta, jota ohjaavat

yhteiset arvot. Tällainen yhteisö ei synny itsestään, vaan vaatii kasvun prosessin. Vastaavasti toimivien yhteisöjen löytyminen on edellytys innostamisen keskeisille elementeille, herkistymiselle ja motivoinnille. Näistä edellinen merkitsee ihmisten herättelemistä arjen keskellä ja jälkimmäinen heidän huomionsa kiinnittämistä toimintaan, jonka he kokevat oman elämänsä kannalta arvokkaaksi. (Kurki 2000, 19, 24, 129–130, 132–134.)

Sosiokulttuurisella innostamisella on liikkeellepanevaa voimaa, joka saa ihmiset luomaan sosiaalisia verkostoja. Se muuttaa heidän asenteitaan passiivisista aktiivisiksi. Se saa heidät lisäämään ja kehittämään keskinäistä vuorovaikutustaan ja etenemään yhteisen päämäärän suuntaan sosiaalisen muutoksen aikaansaamiseksi. Se herättää heidän tietoisuuttaan ja parantaa heidän elämänlaatuaan. (Kurki 2000, 19, 24, 89.) Innostamisessa keskitytään voimavaroihin ja sellaisiin tarpeisiin, joita ei ole vielä tiedostettu. Niitä koetetaan innostamisen keinoin oppia ymmärtämään ja aktiivisesti tiedostamaan. Innostaminen on pohja sekä yksilön että yhteisön kasvulle ja muutosprosessien käynnistämiseksi. (Semi 2007, 143, 145.)

Toiminnan syntyminen herkistämisen ja motivoinnin seurauksena on hyvin oleellista. Tavoitteena on edesauttaa sosiokulttuuristen aktiviteettien muodostumista sekä oppia niiden avulla tekemällä ja kokemalla. Toiminta puolestaan lähtee aina sieltä, missä ihmiset omine arkipäivineen ovat, ja se suunnitellaan juuri heitä varten. Jo olemassa olevia mahdollisuuksia ja toimintamuotoja voidaan myös vahvistaa ja suunnata uudelleen. Innostajan tehtävä on herkistää, rohkaista ja motivoida osallistumaan. Koska tarkoitus on aktivoida ihmisiä itseään, käy innostajan rooli vähitellen tarpeettomaksi. Tärkeää on luoda ryhmiä, joihin ihmiset todella osallistuvat ja jotka ovat kiinteässä yhteydessä alueen koko toimintaan. (Kurki 2000, 136; Kurki 2011, 51.)

Sosiokulttuurinen toiminta lähtee liikkeelle ihmisten omista tarpeista. Innostaminen käsittää kaikki ne toimenpiteet, joissa ihmiset kasvavat yhteisössään aktiivisiksi toimijoiksi. (Kinnunen, Penttilä, Rantala, Salonen & Tervo 2003, 17–18; Semi 2007, 145.) Käytännössä innostamista voi toteuttaa minkä ryhmän kanssa tahansa. Se voi olla uskonnollista tai urheilullista toimintaa. Merkityksellisimmillään se tuottaa kasvatuksellisia, taiteellisia, kulttuurisia, sosiaalisia ja vapaa-ajan virkistykseen liittyviä toimintamuotoja. Se voi ilmetä keskustelupiireinä, konsertteina, harrastajateatteritoimintana, musiikkina, käsitöinä ja kirjallisuutena, luonnossa tapahtuvana toimintana tai leikkinä. Kaikessa toiminnassa tulee muistaa, että lähtökohtina ovat avoimuus ja vapaaehtoisuus. Toimintaan osallistuvan ryhmän jäsenet ottavat osaa ongelmien määrittelyyn,

tavoitteiden asetteluun, toiminnan vaiheiden suunnitteluun ja tulosten arviointiin. Ryhmään kuulumisen tunteen vahvistuminen on innostamisen perusedellytyksiä. (Kurki 2000, 21, 25, 137; Kurki 2008, 74; Liikanen 2010, 34.)

3.1.1 Ikääntyneiden innostaminen

Etenkin ikäihmisten kohdalla on tärkeää innostaa heidän luovuutensa esiin. Se ei tapahdu itsestään. Jo lapsena ihmiselle on voinut jäädä tunne osaamattomuudesta, ja tuo tunne saattaa säilyä koko elämän ajan. Turvallinen, avoin, rohkaiseva, kannustava ja virikkeellinen taidetoimintaympäristö voi kuitenkin olla keino herättää ihmisen luovuus. Sopiva ryhmä ja innostavat ohjaajat ovat siis suuressa asemassa. (Hohen-thal-Antin 2006, 44–45.)

Sosiokulttuurisessa toiminnassa suuntaudutaan ikäihmisten omiin voimavaroihin ja kokemuksiin. Siinä korostetaan yksilöllisten ja yhteisöllisten voimavarojen vahvistamista ja ikääntyneiden elämänkulun merkityksen voimistamista. Taustalla vaikuttaa ajatus ikääntyneiden roolista aktiivisina toimijoina. (Hakonen 2008a, 33–34.) Pohjimmainen tavoite ikäihmisten sosiokulttuurisessa innostamisessa on oman elämän halluunotto. Pitkäikäisyyteen vaikuttavat muun muassa aktiivisuus, myönteinen asenne sekä sosiaaliset suhteet. Näitä kaikkia on helppo tukea sosiaalikasvatuksellisella työllä, jonka päämääränä on lisätä elämän täyteyttä kyseisillä alueilla. Haasteellisia tavoitteita ovat tällöin paikoilleen juuttumisen välttäminen, älyllisen kyvyn ylläpito sekä sellaisen toiminnan säilyttäminen, joka tyydyttää sekä materiaalisia että henkisiä tarpeita. (Kurki 2008, 79, 83.)

Sosiaalikasvatuksellisen vanhustyön keskiössä ovat kulttuuri, vapaa-aika ja yhteisöllisyys. Kiinnostuneita ollaan ikääntyneiden itsetoteutuksesta ja itseluottamuksesta, riippumattomuudesta, vapaudesta, arvostuksesta ja johonkin kuulumisesta. Huomio kiinnitetään ikääntyneiden elämäntyylisiin, joka rakentuu sosiokulttuuristen tekijöiden ja persoonallisten ominaisuuksien vuorovaikutuksessa. Ihmistä tuetaan kehittymään yhä luovempaan ja humanimpaan suuntaan sekä yksilönä että yhteisönsä jäsenenä. Merkityksellisintä on elämänhallinnan säilyttäminen mahdollisimman pitkään. Myös vanhuutta koskeviin negatiivisiin asenteisiin pyritään vaikuttamaan; ikääntyneet tulisi nähdä arvostettuina, itseään toteuttavina, yhteiskuntaan ja yhteisölliseen elämään osallistuvina yksilöinä. (Kurki 2008, 80–83.)

3.1.2 Osallisuus hyvinvoinnin lisääjänä

Sekä fyysiselle että psyykkiselle hyvinvoinnille on osallistumisella myönteinen merkitys. Se tuottaa iloa, mielihyvää ja vaihtelua. Se edistää sosiaalista vuorovaikutusta, joka mielletään osaksi hyvinvointia. Välttämällä yksinäisyyttä ja liiallista joutenoloa huolehditaan etenkin ikääntyneiden mielenterveydestä ja elämänilosta. Yhteisössä eläminen ja oman olemassaolon merkitykselliseksi kokeminen jo itsessään kuntouttavat. (Haarni 2010, 118–123, 126, 155; Hyyppä 2007, 158.)

Suomen kansallisessa toimintasuunnitelmassa, joka laadittiin aktiivisen ikääntymisen ja sukupolvien välisen solidaarisuuden teemavuodelle 2012, korostetaan osallisuutta ja sen merkittävyyttä. Ikääntyneitä on kohdeltava tasa-arvoisesti myös kulttuurisesta näkökulmasta. Ikääntyneillä on oltava mahdollisuus kulttuuriseen osallistumiseen eli kulttuurin tuottamiseen tai kuluttamiseen. Kulttuuriin osallistuvina ikäihmiset voivat tehdä itseään näkyviksi ja sitä kautta muuttaa vallitsevia asenteita. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2011, 10.)

Osallistuminen tuo aktiivisuutta. Se virkistää, hyödyttää ja ilahduttaa. Se parantaa elämänlaatua sekä -hallintaa. Se avaa ikääntyneille hyvän vanhenemisen tapoja ja käytäntöjä. Sosiaaliselta kannalta ajatellen voidaan sanoa, että juuri yhteisö tekee osallistumisesta merkityksellistä. Monesti osallistumisessa on kyse selviytymiskeinosta ja -välineestä sekä monenlaisten kokemusten rikastuttavasta vaikutuksesta. Esi-merkiksi itseilmaisu ja luovuus osallistumiseen motivoivina tekijöinä ovat usein merkittäviä. Uuden oppiminen, mahdollisuus vaikuttaa sekä tilaisuus olla mukana edistämässä arvokkaina pidettyjä asioita nähdään tärkeinä. Osallistumisen kirjavat muodot ovat monipuolisia ja tarjoavat tekemisen lisäksi vuorovaikutusta, kohtaamisia, mieluisan arjen rakennusvälineitä ja antoisaa tekemistä. Missä tahansa ikäryhmässä nämä katsotaan hyvän elämän ominaisuuksiksi. (Haarni 2010, 156–164, 167.)

Osallistaminen on läheistä sukua osallistumiselle. Osallistamisen perustana on ihmisen kokemusten, tietojen, taitojen, asenteiden ja tunteiden saaminen mukaan toimintaan. Toiminnan ohjaaja pyrkii harjoituksilla aktivoimaan ihmisiä. Tämä aktivoiminen sekä omakohtaisen tiedon esille tuominen, tunteiden ja asenteiden korostaminen sekä erilaisten näkökulmien esiin saattaminen ovat osallistamisen tavoitteita. Tärkeää osallistavissa, toiminnallisissa menetelmissä on, että ihmisen oma ääni saadaan kuuluviin. Jotta nämä tavoitteet toteutuisivat ja ihmiset aktivoituisivat, tulee ryhmän olla turvallinen ja innostava. (Hyyppönen & Linnossuo 2004, 12–13.)

Osallisuus voidaan puolestaan nähdä kansalaisten perusoikeutena. Se on kuulumista yhteisöön ja aktiivista vaikuttamista asioiden kulkuun omakohtaisen kiinnostuksen lähtökohdista. Tämä merkitsee esimerkiksi itseä koskevaan päätöksentekoon osallistumista ja omaan lähiympäristöön vaikuttamista. Osallisuuden lähtökohtana on yksilön oikeus kokea olevansa merkityksellinen osa jotakin yhteisöä. Jotta osallisuus voisi toteutua, on siis oltava toimiva ryhmä, johon ihminen tuntee kuuluvansa. Voimaantuminen liittyy osallisuuden pyrkimykseen lisätä ihmisten elämönhallintaa. Kyse on hyvinvoinnista ja sen lisäämisestä. Osallisuus vapauttaa voimavaroja yksilön käyttöön. (Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2012, 21; Muukkonen 2009, 141; Särkelä 2011, 154–155; Vehviläinen 2006, 76.)

Osallisuus on eräs kasvun ja kehityksen perusedellytyksistä (Oranen 2012). Ihmisen identiteetin kehittymisen kannalta on oleellista mahdollisuus olla osallisena itselle merkittävissä yhteisöissä. Osallistuminen esimerkiksi perheen tai suvun elämään ja toimintaan antaa mahdollisuuden ymmärtää, kuka olen, mihin kuulun ja miten elän. (Bardy, Salmi & Heino 2001, 125.) Kokemus osallisuudesta on vuorovaikutuksen tulos. Sitä ei voida synnyttää kenessäkään, vaikka sille voidaan osallistamisen keinoin luoda edellytyksiä. (Hotari, Oranen & Pösö 2009, 118.) Toimintaan osallistumalla osallisuus konkretisoituu. Osallisuuteen kuuluu vastavuoroisuus – oma aktiivisuus osallistumisessa sekä muiden huomioon ottaminen. Osallistumalla opitaan elämään yhdessä. (Oranen 2008, 9; Oranen 2012.)

Sosiokulttuurisen innostamisen perustana on juuri osallistuminen. Ihmisiä pyritään osallistamaan oman elämänsä ja yhteisöjensä elämän aktiiviseen rakentamiseen. Heidän aloitteellisuuttaan ja vastuullisuuttaan herätellään. Heitä rohkaistaan liittymään yhteen. Passiivisista asenteista koetetaan siirtyä aktiivisiin. Kuitenkaan mikä tahansa ryhmätoiminta, johon sisältyy osallistuvaa sosiaalista aktiviteettia, ei ole innostamista. Innostaminen on aina päämäärätietoista ja suunniteltua toimintaa. Toimintojen suunnittelu, toteutus ja arviointi kytkeytyvät vahvasti persoonan ja yhteisön käsitteisiin. Tämä herättää pohtimaan, mitä ihminen yhteisöissään ja yhteiskunnassa on ja miten yksilön toiminta liittyy laajempaan yhteiskunnalliseen toimintaan. (Kurki 2000, 20; Kurki 2008, 70–73.)

Osallisuuden ulottuvuus opinnäytetyön toteutuksessa liittyi tarpeeseen lisätä yksilöiden osallistumista oman elämänsä sisältöjen määrittämiseen. Pyrkimyksenä oli vahvistaa ryhmään ja yhteisöön kuulumisen tunnetta sekä omaan elämänpiiriin vaikutta-

mista. Tämä tapahtui vuorovaikutteisessa ryhmätoiminnassa oman lapsenlapsen ja isovanhemman kanssa. Osallisuuden hyvinvointia lisäävä vaikutus vaikutti vahvana työn taustalla määrittäen syrjäytymisen ehkäisyyn ja liittymisen edistämiseen tähtääviä tavoitteita.

3.2 Yhteisöllisyys vuorovaikutuksen tuloksena ja vahvistajana

Yhteys toisiin ihmisiin on inhimillisesti katsoen välttämätöntä. Vain toisten kautta ihminen kokee olevansa olemassa. (Vanhalakka-Ruoho & Filander 2009, 378.) Ihmisen perusolemuksen siis kuuluu yhteisöllisyys ja liittymisen halu. Yhteiskunnassa, jossa korostetaan yksilöllisyyttä, on yhteisöllisyyden tarve entisestään lisääntynyt. Yksilö tarvitsee yhteisön arvostusta ja liittymistä toiseen ihmiseen, jotta voisi kokea elämänsä merkitykselliseksi. (Kopakkala 2011, 31, 54; Saarenheimo 2003, 48; Ventola 2005, 34.) Yhteisöllisyyden taustalla voidaan nähdä ihmisten luontainen halu ja tarve kuulua johonkin, mikä vaikuttaa yksilön elämänlaatuun (Hakonen 2008b, 136; Hautamäki ym. 2005, 10, 13). Tätä kuulumisen tarvetta pidetään yhtenä onnellisen elämän edellytyksenä (Palonen 2009, 92).

Yhteisöllisyyteen liittyy myös voimaantuminen. Tämän näkemyksen mukaan ihminen on ainutkertainen yksilö, joka tulee täydeksi vasta muiden yhtä ainutkertaisten yksilöiden muodostamassa yhteisössä. (Kurki 2008, 59.) Yhteisöllisyys ja osallisuus siis edistävät hyvinvointia (Liikanen 2010, 37; Särkelä 2011, 154). Voimavaroja yksilö saa jo siitä tietoisuudesta, jonka yhteisö hänelle antaa. Yhteisö merkitsee sosiaalista tukea, epävarmuuden vähenemistä sekä uusien mahdollisuuksien avautumista elämän eri osa-alueilla. Ihminen elää yksilölliset merkityksensä yhteydessä toisiin. (Palonen 2009, 102, 104.)

Yhteisö määritellään suppeammin kuin yhteisöllisyys, johon sisältyy kokemuksellinen ulottuvuus. Yhteisöllisyyden perusta on liittymisessä, minkä johdosta se tuntuu joltakin. Yhteisöön voi kuitenkin kuulua, vaikkei kokisi sitä erityisen tietoisesti tai toimisi yhteisössä aktiivisesti. (Raina 2012, 11.) Alkujaan yhteisöllä on tarkoitettu ihmisten luonnollista yhteen liittymistä, mikä on auttanut heitä selviämään arjen vaatimuksista (Kopakkala 2011, 31).

Nykyään yhteisö määritellään yhteisyydeksi, ihmisten välisiksi suhteiksi, yhteenliittymiseksi tai joksikin, mikä on tietylle ihmisryhmälle yhteistä. Ihmisten liittyminen yhteen

perustuu yhteiseen toimintaan ja tavoitteeseen sekä mahdollisesti normeihin ja arvoihin, jotka on yhdessä sovittu. Yhteisöllisyys kuvaa ihmisten myönteistä yhdessäoloa. Yhteisö on jotakin, mikä antaa kokemuksen yhteenkuuluvuudesta, ymmärretyksi tulemisesta, omana itsenä olemisesta sekä tuen saamisesta. Tunne yhteenkuuluvuudesta liittyy yhteiseen toimintaan sekä jaettuihin arvoihin. Merkittävää yhteisöistä puhuttaessa ei siis ole niiden koko, vaan yhteenkuuluvuus. Kuitenkin tulee muistaa, että yhteisöllisyys on jokaiselle aina subjektiivinen kokemus. (Haapamäki, Kaipio, Keskinen, Uusitalo & Kuoksa 2000, 11, 14, 20; Heikkilä, Hyyppä & Puutio 2009a, 8; Saastamoinen 2009, 41–42.)

Voi sanoa, että yhteisö on osallistumista teoilla ja tekemisellä. Tunnetun ajattelijan Mary Follettin mukaan yhteisö on sitä, mitä ihmiset tekevät voidakseen olla yhteisön osana. Yhdessä toimimalla ihmisten on mahdollista luoda toimivia, terveitä yhteisöjä. Sitä vastoin yksilöiden ja yhteisöjen kärsimys lisääntyy siitä, että nykyään toimitaan yhä vähemmän yhdessä. Onnistumista alkaa tapahtua aina, kun ihmiset osallistuvat myönteisessä hengessä toisiaan yhdistäviin toimintoihin ja vahvistavat yhteisöjen voimaa. (Wilson 2009, 17, 25.)

Yhteisöjä on olemassa yhdessä elämistä varten. Samalla niihin kuitenkin liittyy suuri määrä henkilökohtaisia motiiveja, sillä ihmiset käyttävät yhteisöjä myös omiin tarpeisiinsa. Yksilö tarvitsee yhteisöä ja sen kanssa käymäänsä vuorovaikutusta identiteettinsä ja elämänsä rakentamiseen. Parhaassa tapauksessa yksilö tukee ja kehittää yhteisöä ja päinvastoin. Esimerkiksi eettisyys opitaan suhteessa yhteisöön. (Heikkilä ym. 2009b, 202–203.)

Yhteisö viittaa ryhmänmuodostuksen tapaan. Se voidaan nähdä ainutlaatuisena pienryhmänä tai alueellisesti rajattavissa olevana ja yhteenkuuluvuuden tunnetta ilmentävänä yksikkönä. Sitä voidaan tarkastella sukupolvelta toiselle siirtyvän tunne- ja kokemusperinnön valossa. Kaikkia yhteisöjä ja yhteisöllisyyttä yhdistää se, että yhteisöt muodostavat ryhmiä, joissa tapahtuu sosiaalista vuorovaikutusta. (Lehtonen 1990, 12–15, 17, 23–25; Vanhalakka-Ruoho & Filander 2009, 376.)

Edellä kuvattu on luonnollinen tapa määritellä yhteisö, sillä yhteisöt syntyvät juuri ihmisten vuorovaikutuksen tuloksena (Haapamäki ym. 2000, 16). Samaan tapaan yhteisön jäsenyys toteutuu vuorovaikutuksessa (Kopakkala 2011, 30). Ensisijaisesti yhteisöllisyyden kokemukset muotoutuvat ihmisten välisissä suhteissa (Raina 2012, 163). Yhteisön tunnuspiirteitä ovat samankaltaisuuden kokemus, yhteiset tavat, jaetut

rituaaliset tapahtumat sekä morali- ja uskomusjärjestelmät (Ventola 2005, 34). Keskeisiä tekijöitä, jotka ylläpitävät yhteisöä ja vahvistavat siihen kuulumista, ovat jäsenten kokemus yhteisyydestä, toiminnan tavoitteiden ja jäsenten merkitys sekä oma osallistuminen (Kopakkala 2011, 31).

Yhteisöksi voidaan nimittää sellaista sosiaalisen suhteen muotoa, ”jonka välityksellä sosiaalinen toiminta on yhteisten intressien ja arvojen ohjaamaa”. Yhteisöllä on yhteiset tavoitteet ja mielenkiinnon kohteet; sen jäsenet liittyvät yhteen tietyn tarkoituksen tähden. Yhteisöllisen suhteen tunnusmerkkejä ovat dialogi, avoimuus, integraatio ja pysyvyys. (Kurki 2000, 130.) Juuri yhteiset arvot ja tavoitteet, joihin liittyy sopimuksellisuus ja tätä kautta vuorovaikutus, erottavat yhteisön satunnaisesta ryhmästä. Lisäksi hyvää yhteisöllisyyttä kuvaavat demokratia, turvallisuus ja osallisuus. Samoin luottamus, kunnioitus, huolenpito ja toisista välittäminen sekä yhteisiin arvoihin perustuvat pelisäännöt ovat toimivan yhteisöllisyyden tunnusmerkkejä. Missä näitä prosesseja tuetaan, syntyy yhteisöllisyyttä. (Raina 2012, 12, 210; Vanhalakka-Ruoho & Filander 2009, 385.)

Yhteisyys voidaan jakaa toimintaan ja tunteisiin. Toiminnallisessa yhteisössä jäsenten ryhmäidentiteetti muodostuu toiminnan seurauksena. Tällöin yhteisyys kehittyy vuorovaikutuksessa. Symbolinen yhteisyys tarkoittaa yhteenkuuluvuuden tunnetta, jonka taustalla voivat olla jaetut tunteet, subjektiiviset kokemukset tai aatteet. (Lehtonen 1990, 23, 26–27.) Yksilöllisyyden ja itsenäisyydenkin voidaan nähdä hahmottuvan yhteisöllisenä prosessina. On vaikea tarkastella yksilöä yhteisöstään irrallisena toimijana. Jokainen syntyy yhteisöön ja kasvaa siinä. Yhteisö heijastuu yksilöllisestä toiminnasta sekä määrittää ja muuttaa yksilön minuutta ja toimintaa. Samalla yhteisöt auttavat yksilöitä näkemään itsensä osana suurempaa kokonaisuutta. (Heikkilä ym. 2009a, 8–9; Vanhalakka-Ruoho & Filander 2009, 378.)

Yhteistyöllä tavoitellaan erilaisissa yhteisöissä elävien ihmisten arjen voimaantumista ja ehkäistään syrjäytymistä. Tärkeää on toiminnan tasavertaisuus ja kumppanuus sekä ihmisten tarpeisiin vastaaminen ja näiden aktivointi osallisuuteen. (Mäkinen, Raatikainen, Rahikka & Saarnio 2009, 152, 156.) Nimenomaan ihmisten omatoimisuus elämänlaatunsa parantamiseksi on merkittävää. Työn kohteena voi olla esimerkiksi nuorten elämäntilanne tai perheiden hyvinvointi. (Keränen, Nissinen, Saarnio & Salminen 2001, 51.) Tukemalla vuorovaikutusta lastenlasten ja isovanhempien välillä pyrittiin opinnäytetyöllä edistämään yhteisöllisyyttä ja hyvinvointia. Myönteisen yh-

dessäolon ja yhteisyyden katsottiin alkavan vuorovaikutuksesta, vahvistavan sitä sekä lujittavan kokemusta kuulumisesta johonkin.

3.3 Voimaantuminen suhteessa sosiaalisiin verkostoihin

Voimaantuminen eli *empowerment* tarkoittaa sisäistä voimantunnetta. Se syntyy ihmisen omista oivalluksista ja kokemuksista. Se vapauttaa luovuutta ja voimavaroja ihmisen käyttöön, joten sillä on yhteys yksilön hyvinvointiin. Voimaantunut ihminen on myönteinen ja haluaa pitää huolta paitsi itsestään myös muista yhteisön jäsenistä. Ihminen tuntee itsensä vapaaksi ja itsenäiseksi mutta ottaa myös vastuuta ja kykenee luoviin ratkaisuihin. Merkityksellisiä sisäisen voimantunteen rakentajia ovat myönteisyys, ilmapiiri ja konteksti, luottamus, arvostus ja hyväksyntä sekä vapaus ja vastuu, jotka kaikki liittyvät vahvasti toisiinsa. Näiden tulisi olla keskenään tasapainossa, sillä puutos yhdessäkin kategoriassa heikentää voimaantumisen tunnetta. (Kataja 2003, 45; Siitonen 1999, 61; Vilén, Leppämäki & Ekström 2008, 23.)

Voimaantumisessa ihmisiä autetaan saavuttamaan enemmän autonomiaa ja vaikuttamisen mahdollisuuksia kuin heillä nyt on (Kurki 2008, 57). Henkilökohtaisen voimantunteen rakentumisen lisäksi yhteiskunnallinen osallisuus vahvistuu (Vänskä, Laitinen-Väänänen, Kettunen & Mäkelä 2011, 77). Yksilön kontrollin tunne lisääntyy ja mahdollisuus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon paranee. Tarkoitus on tukea sekä yksilön että yhteisön muutosta. (Tuusa 2005, 37–38.) Voimaantumista voisi tapahtua yksilöiden lisäksi ryhmä- ja yhteisötasolla (Adams 1990, 43).

Yksilön elämönhallintataidot paranevat voimaantumisen seurauksena (Suomi 2008, 119) ja asennoituminen itseän, maailmaan ja muihin ihmisiin muuttuu myönteisemmäksi (Vilén ym. 2008, 25). Esimerkiksi sosiaalinen verkosto voi olla yksilöä voimaannuttava, ennen kaikkea suhteet perheenjäseniin ja sukulaisiin. Myös erilaisten luovien toimintojen on todettu voimaannuttavan ihmisiä. (Hakonen 2008b, 136, 143.) Osallistamalla sosiaalisia tavoitteita sisältävään kulttuuritoimintaan elämönhallintataidot voivat vahvistua (Liikanen 2010, 39).

Voimaantumisprosessissa on tärkeää yksilön äänen kuuleminen. Siihen tarvitaan toimivaa ja luottamuksellista yhteistoimintaa sekä tasa-arvoista osallistumisen mahdollisuutta. Voimaantuminen on ihmisestä itsestään lähtevä henkilökohtainen ja sosiaalinen prosessi, jota ei voi antaa toiselle. Kuitenkin on mahdollista luoda myönteisiä

ja kannustavia tilanteita, jotka edistävät voimaantumista. Toimintaympäristön olosuhteet, kuten valinnanvapaus ja turvallinen ilmapiiri, ovat merkityksellisiä voimaantumisen prosessin onnistumisen kannalta. Voimaantuminen näkyy ennen kaikkea kohentuneena itsetuntona sekä päämäärien asettamisen ja saavuttamisen kykyä. Ihminen, joka on voimaantunut, on löytänyt voimavaransa. (Siitonen 1999, 86, 88, 93.)

Huolimatta siitä, että voimaantuminen on aina henkilökohtainen prosessi, siihen vaikuttavat muut ihmiset, sosiaaliset rakenteet sekä olosuhteet. Jotta ihminen voi löytää ja vapauttaa voimavaransa, ovat toiveikkuus ja positiivisuus sekä mahdollisuudet ja kyvykkyys merkittävässä roolissa. (Kataja 2003, 45.) Voimaantuminen esimerkiksi vahvistaa yksilön tunnetta siitä, että sillä, mitä hän tekee, on merkitystä. Samoin ryhmään kuulumisen sekä muutoksen aikaansaamisen tunne omassa elämässä tai yhteisössä voimistuu. Voimaantuessaan ihminen voi kasvaa, kehittyä, omaksua myönteisemmän minäkuvan sekä oppia uusia taitoja, esimerkiksi kommunikaatiokyvykkyyttä. (Vänskä ym. 2011, 79.)

Voimaantumiseen liittyy kyky hallita olosuhteita ja omaa elämää, tehdä päätöksiä, hahmottaa omaa tulevaisuutta sekä käyttää valtaa. Voimaantuminen on yhteydessä prosesseihin, jotka auttavat ihmisiä yksin tai yhdessä maksimoimaan elämänlaatuun. Omien voimavarojen vahvistuminen ja elämänhallinta ovat tärkeä osa tätä. Samalla yksilö voi auttaa muita ihmisiä saavuttamaan vallan- ja voimantunteensa. (Braye & Preston-Shoot 1995, 48; Mäkinen ym. 2009, 132, 134; Shardlow 2002, 38.)

Opinnäytetyö pohjautui edellä esitettyyn ajatukseen siitä, että sosiaaliset suhteet ja luovat toiminnot edistävät yksilöiden voimaantumista yhdessä ja erikseen. Isoäiti ja lapsenlapsi voivat siis olla voimaannuttamassa toisiaan. Tähän pyrittiin opinnäytetyössä vuorovaikutuksen tukemisella, sillä se on tärkeä tekijä voimaantumisen tunteen saavuttamisessa. Vuorovaikutuksen ja verkostojen ylläpitämisen tavoitteena on tuottaa ihmiselle kokemus voimaantumisesta. (Saksa 2004; Vilén ym. 2008, 23–24). Myös luovat, toiminnalliset menetelmät valittiin tavoitteen suuntaisesti. Esimerkiksi draamatyöskentelyyn kuuluu vahvasti ajatus voimaantumisesta. Kun yksilö oman kokemuksensa kautta ymmärtää jonkin asian ja tuntee olevansa hyväksytty ja onnistuva, syntyy tunne voimaantumisesta (Sonkkila 2008, 339).

Voimaantuminen voi olla todennäköisempää tietyissä tilanteissa, olosuhteissa ja ympäristöissä kuin toisissa (Siitonen 1999, 93). Lapsille ja isoäideille järjestetyt luovat toimintakerrat olivat tehtyjen havaintojen ja saadun palautteen perusteella vahvista-

massa heidän vuorovaikutustaan ja edistämässä voimaantumista. Voimaantumisessa ei kuitenkaan ole kyse pelkästään lapsista ja isovanhemmista. Sukupolvien välinen vuorovaikutus voimaannuttaa myös lähiyhteisöä, kuten lapsen perhettä.

3.4 Vuorovaikutus yhteistoiminnan perustana

Sosiaalinen vuorovaikutus määritellään ihmisten väliseksi toiminnaksi, joka on aina viestintää eli kommunikaatiota. Se on kahden tai useamman henkilön kohtaamista, tärkeiden asioiden viestimistä, muihin vaikuttamista sekä yhteyden luomista. Jo varhain lapsuudessa alkaa sosialisaatioprosessi, jonka kuluessa ihminen kehittyy myös sosiaalisilta taidoiltaan yhteiskunnan jäseneksi. Lapsuudenaikaiset vuorovaikutuskemukset luovat perustan viestinnän ja kielen kehitykselle. Aloitteellinen ja aktiivinen viestiminen edellyttää, että lapsi kokee vuorovaikutuksen toisten ihmisten kanssa mukavana ja hyödyllisenä. Näin perheellä, koululla, ystävillä ja myös isovanhemmilla on tärkeä rooli vuorovaikutuksen opettamisessa. (Ijäs 2004, 74; Kaukkila & Lehtonen 2007, 31–32, 34; Kauppila 2005, 19; Launonen 2007, 7; Vilén ym. 2008, 18.)

Koska kieli on sosiaalinen väline, se rakentuu vuorovaikutuksessa. Viestiminen edellyttää aktiivisuutta ja kielen hallintaa, joiden opettelu alkaa jo varhaislapsuudessa. (Jyrkiäinen & Koskinen-Sinisalo 2012, 50.) Kieli on myös väline sosiaalisen ja kulttuurisen perinnön siirtoon sukupolvelta toiselle. Sen avulla viestintä on monipuolista ja täsmällistä. Kuitenkin kielelliset viestit edellyttävät välittyäkseen vuorovaikutustaitoja, jotka kehittyvät ennen kielellistä kyvykkyyttä. (Launonen 2007, 7, 9.)

Vaikeavammainen Tuomas Alatalo kritisoi Vilénin ym. (2008) mukaan terveitä ihmisiä siitä, että puhutut sanat ovat heillä liian hallitsevassa asemassa. Hän kiinnittää huomiota non-verbaaliin viestintään eli ilmeisiin, eleisiin ja kehon kieleen. Hän kertoo myös toiminnan ja tekojen kielestä, mikä tarkoittaa esimerkiksi konkreettista auttamista tai ystävällistä elettä. Se voi olla luovaa tai elämyksellistä toimintaa, jonka avulla omia ajatuksia tuodaan julki. Luovat vuorovaikutuksen välineet, kuten musiikki, kuvataide, kirjoittaminen ja draama, voivat toimia verbaalisen ja non-verbaalisen viestinnän tukena toisen ihmisen kohtaamisessa. Ihminen saattaa pystyä ilmaisemaan itseään paremmin tekemällä kuin puhumalla. Toisen osapuolen tehtävänä on tällöin kuunnella puheen sijaan luovan toiminnan kieltä. (Vilén ym. 2008, 285–286.)

Vuorovaikutuksessa jaetaan ja peilataan ajatuksia ja tunteita. Se on yhdessä tekemistä ja olemista. (Vilén ym. 2008, 19.) Omien ajatusten, tietojen, tarpeiden, mielipiteiden, arvojen, asenteiden ja tunteiden ilmaiseminen toisille konkretisoituu vuorovaikutuksessa. Vastaavasti muiden ihmisten viestien tulkitseminen, ymmärtäminen ja vastaanottaminen tapahtuvat kommunikointitilanteissa. Tärkeää on, että viestintätilanteessa kaikilla osapuolilla on välttämätön roolinsa, jolloin vuorovaikutuksesta tulee aitoa. Esimerkiksi sosiaaliseen yhteisöön liittymisen tarpeet voivat tulla vuorovaikutuksessa tyydytetyiksi. (Kauppila 2005, 28; Launonen 2007, 6, 8.)

Puheesta ilmenee ihmisen sisäinen maailma. Jokainen tuo vuorovaikutustilanteeseen monenlaisia asioita menneisyydestään, kokemuksistaan, toiveistaan, päämääristään, arvoistaan, mieltymyksistään ja asenteistaan. Tälle kaikelle ihminen antaa merkityksiä, jotka käyvät ilmi puheesta ja asettavat kuulijan pohtimaa, mikä on viestin pohjimmainen sanoma. (Haapamäki ym. 2000, 54.) Ihmisen aiemmat vuorovaikutuskemukset sekä opitut säännöt sosiaalisissa tilanteissa vaikuttavat aina vuorovaikutuksen rakentumiseen ja kontaktin syntyymiseen (Kauppila 2005, 41–42).

3.4.1 Vuorovaikutuksen osatekijät

Vuorovaikutukseen kuuluvat sosiaaliset suhteet ja taidot, tilanne ja paikka, jotka mahdollistavat vuorovaikutuksen, sekä sanallinen ja sanaton viestintä. Onnistuneessa vuorovaikutuksessa yhdistyvät sekä verbaalit että non-verbaalit viestit. Vuorovaikutuksessa sosiaalisella kyvykkyydellä, kuten yhteistyötaitoilla tai kyvyllä tulla toimeen erilaisten ihmisten kanssa, on suuri merkitys. Hyvät viestintätaidot tekevät mahdolliseksi vuorovaikutustilanteissa onnistumisen ja vahvistavat vuorovaikutteista kyvykkyyttä. Koko vuorovaikutus perustuu nimenomaan viestintään. (Kauppila 2005, 19–20, 23, 25–26.)

Vuorovaikutusta säätelevät minäkäsitys, sosiaaliset tarpeet ja tavoitteet, muihin liittyvät odotukset sekä suhtautumistapa toisiin ihmisiin. Sosiaalisessa kanssakäymisessä sovitetaan yhteen monenlaisia odotuksia, toiveita ja tarpeita. Se, millaiset asenteet ja odotukset yksilöllä on itseään ja muita kohtaan, vaikuttaa vuorovaikutuksen laatuun. Samalla erilaiset asenteet ja aikomukset ohjaavat yksilön tapaa toimia ja käyttäytyä suhteessa muihin. Vuorovaikutustilanteissa kaikki myös tekevät havaintoja muiden ihmisen käyttäytymisestä, mikä vaikuttaa heidän omaan toimintaansa. (Laine 2005, 140–141, 143.) Himberg ja Jauhiainen (1998) määrittelevätkin vuorovaikutuk-

sen ihmisten väliseksi ja tilannesidonnaiseksi tulkintaprosessiksi. Heidän mukaansa vuorovaikutus on jatkuvaa tulkintaa ja merkitysten antamista toisten viesteille. Näiden tulkintojen perusteella ihmiset säätelevät toimintaansa vuorovaikutustilanteissa. (Himberg & Jauhiainen 1998, 81–82.)

Perustekijät vuorovaikutuksessa ovat antaminen ja saaminen. Ihmisen luonteenomainen halu olla muiden kanssa, osallistua yhteiseen tekemiseen ja jakaa kokemuksia liittyvät vahvasti vuorovaikutustaitojen hallintaan. (Severikangas 2000, 7.) Sanattomien ja sanallisten viestien lisäksi vuorovaikutusosaaminen sisältää hiljaisuutta, läsnäoloa, toimintaa ja oikea-aikaisuutta. Sujuvassa vuorovaikutuksessa ihminen oppii tietoisesti havainnoimaan, arvioimaan ja ohjaamaan toimintaansa. (Haapamäki ym. 2000, 53.) Tilanneherkkyys sekä taito asettua toisen ihmisen asemaan, omaksua erilaisia näkökulmia ja tätä kautta osoittaa empaattisuutta kuuluvat sosiaalisiin kommunikaatitaitoihin (Vilkkumaa 1998, 222, 225). Oleellista on lisäksi oppia tunnistamaan muiden vuorovaikutustilanteessa olevien henkilöiden aikomuksia ja pyrkimyksiä (Kauppila 2005, 40).

Rakentavassa viestinnässä puhujan tarkoitus ymmärretään ja toista ihmistä osataan lukea. Kyky osallistua ilmenee kannustuksena ja innostuksena. Toisten mielipiteitä kuullaan ja ne kyetään vastaanottamaan. Yksilöllä on taito ottaa puheenvuoroja sekä antaa tilaa muille. Omien tunteiden ilmaisun lisäksi on oltava kyky tunnistaa mielipideeroja. (Kataja, Jaakkola & Liukkonen 2011, 29; Kauppila 2005, 23.) Hyvää vuorovaikutusta kuvaavat positiivinen kontakti toiseen ihmiseen, keskinäinen luottamus sekä hyväksyvä viestintä. Avoimuuden, rehellisyyden sekä toisten ymmärtämisen katsotaan myös kuuluvan onnistuneeseen vuorovaikutukseen. (Kauppila 2005, 70–72.)

Tärkeitä osatekijöitä vuorovaikutuksessa ovat kuunteleminen ja havaintojen tekeminen, argumentointi, tuen tarjoaminen, keskustelun ylläpitäminen, eri mieltä olemisen taito sekä palautteen antaminen ja vastaanottaminen. Tähän liittyy dialogi eli vastavuoroinen, tasavertainen vuoropuhelu. Dialogissa olennaista on keskittyvä kuunteleminen, toisten huomioon ottaminen sekä omien ajatusten aito, rehellinen ilmaiseminen. On tärkeää osoittaa kunnioitusta toista ihmistä ja asiaa kohtaan. (Aalto 2002a, 7; Kaukkila & Lehtonen 2007, 31, 33, 37–40.)

Vuorovaikutusosaamista arvioitaessa on syytä pohtia, osaako ihminen muodostaa yhteyden toiseen ihmiseen, välittää viestinsä ymmärrettävästi sekä tulkita oikein muiden viestejä. Voi myös kysyä, osaako yksilö omalla vuorovaikutuksellaan luoda sel-

laisen ilmapiiriin, jossa toiset uskaltavat toimia omana itsenään. Oman toiminnan ja itsensä havainnoiminen vuorovaikutustilanteessa on merkityksellistä. Ihminen saa tietoa itsestään vastaamalla kysymyksiin siitä, millainen hän vuorovaikutustilanteissa on, mitä hän tuntee tai ajattelee ja miten reagoi. (Haapamäki ym. 2000, 54–55.)

3.4.2 Vuorovaikutuksen merkitys

Sosiaalisen kanssakäymisen taitojen hallinta hyödyttää yksilöä monella tavalla. Ne lisäävät yhteenkuuluvuuden tunnetta ja luovat perustan yhteistoiminnalle ja ihmisten keskinäiselle kanssakäymiselle. Vuorovaikutuksessa hoidetaan ihmissuhteita ja välitetään asioita toisille. Persoonallisuuden rakentuminen, ryhmien kiinteytyminen ja myönteisten asenteiden luominen tapahtuvat osittain vuorovaikutustaitojen kautta. Koulussa ja työelämässä ovat lähes välttämättömiä keskustelu- ja yhteistoimintakyky sekä ryhmä- ja tiimityötaidot. (Kauppila 2005, 11–14, 24; Raina 2012, 163.)

Sosiaalisilla vuorovaikutussuhteilla on perustavanlaatuinen merkitys ihmisen identiteetin rakentumiselle (Särkelä 2011, 154) sekä itsetunnolle ja itseluottamukselle. Hyvä vuorovaikutus antaa ihmiselle arvostuksen, onnistumisen ja hyväksytyksi tulemisen tunteita. Kohentunut itsetunto puolestaan johtaa rakentavampaan sosiaaliseen käyttäytymiseen. Jotkin ihmissuhteet ovat erityisen merkityksellisiä ihmisen myöhemmissä elämänvaiheissa. Noihin suhteisiin liittyy kunnioitusta, rakkautta tai ihailua. Ihmiselle merkittävä toinen henkilö vaikuttaa oleellisesti minäkuvaan. (Maunumaa, Rauhala & Simojoki 2001, 6; Ojala & Uutela 1993, 27, 29–30.)

Realistinen ja positiivinen minäkuva on suorassa yhteydessä vahvaan itsetuntoon. Ihminen tunnistaa omat heikkoutensa mutta pitää itseään arvokkaana siitä huolimatta. Tästä johtuen hän pystyy hyväksymään myös muut ihmiset virheineen. Koska itsetunto muokkautuu vuorovaikutuksessa muiden kanssa, toisilta ihmisiltä saatu palaute on tärkeässä asemassa. Kiitoksen ja huomion antaminen lapselle on merkittävää, jotta hän voisi tuntea itsensä taitavaksi ja saada onnistumisen kokemuksia. Esimerkiksi ryhmätoiminnot ja kokonaisvaltainen ilmaisu opettavat lapselle sosiaalisia taitoja ja vahvistavat itsetuntoa. (Maunumaa ym. 2001, 6.)

Vuorovaikutuksen on todettu lähentävän vanhempaa ja nuorempaa sukupolvea ja edesauttavan onnellisen elämän jatkumista (Kumpula 2010, 79). Vuorovaikutus muiden kanssa tuo etenkin iäkkäiden elämään sisältöä ja vaihtelua. Se parantaa elämän-

laatua ja lisää monien halukkuutta osallistua erilaisiin toimintoihin. Vastaavasti myönteisen vuorovaikutuksen puute johtaa helposti tarpeettomuudentunteeseen, yksinäisyyteen ja masennukseen. (Haarni 2010, 125; Ojala & Uutela 1993, 134.) Voidaankin sanoa, että ihmisten kokemus omasta elämästään ja olemassaolostaan syntyy vuorovaikutuksessa muiden ihmisten sekä ympäristön kanssa (Launonen 2007, 6).

3.5 Luovuus voimavarana

Luovuus on keino antaa yksilön kohtaamille asioille mieli ja merkitys. Se on tapa etsiä omaa tapaa elää ja vaikuttaa. (Liikanen 2010, 36.) Luovuus katsotaan uusien näkökulmien oivaltamiseksi, vaihtoehtojen etsimiseksi ja erilaisten keinojen kokeilemiseksi. Se on taitoa luoda uutta, tuottaa omaperäistä ajattelua ja toimintaa, löytää uudenlaisia yhteyksiä tuttujenkin asioiden välille sekä kehittää jopa mullistavia ideoita. Mielikuvitus ja kekseliäisyys liittyvät läheisesti luovuuteen. Samalla luovuus edellyttää rohkeutta ajatella ja tehdä toisin huolimatta muiden ihmisten asenteista tai mielipiteistä. Tärkeämpää kuin tasokas tuotos tai itsensä vertaaminen toisiin on luovuuden tuottama ilo ja elämänsisältö. Luovuus ei määrittele oikeaa tai väärää tapaa asioiden tekemiselle. (Airaksinen & Okkonen 2006, 60; Levonen 2001, 144; Michalko 2011, 2; Solatie 2009, 20–22; Vakkuri 2009, 29.)

Luovuudessa ei tyydytä tavanomaisiin ratkaisuihin, vaan kohdataan tilanteita uusilla tavoilla (Kempinen 2003, 11). Luovat ihmiset suhtautuvat asioihin omalla tavallaan. Merkityksellistä ei ole niinkään se, mitä he tekevät, vaan se, miten he tekevät. (Einon 2003, 8.) Vaikka luovuus on määritelty kyvyksi saada aikaan jotakin uutta, ”uusi” ei tässä yhteydessä tarkoita uutuuden kokemusta kaikille. Riittää, että uusi on uutta tekijälleen. Näin luovuus arvioidaan vain oman itsen kannalta, mikä tukee ajatusta siitä, että jokainen on luova jollakin tavalla. Luovaan ilmaisuun voi siis osallistua kuka tahansa. (Keränen ym. 2001, 105, 107; Levonen 2001, 150; Uusikylä 2012, 49; Vakkuri 2009, 30.)

Luonnostaan ihminen haluaa ilmaista itseään (Cameron 2002, 198). Luovuus ja mielikuvitus kuuluvat olennaisesti ihmisyyteen (Gorelick 2011, 151), joten voidaan todeta, että useimpien ihmisten suhde todellisuuteen on luova. Vain sairaus tai tukahduttava ympäristö voi tuhota tämän. Jokapäiväisessä elämässä luovuutta esiintyy jo kekseliäissä arjen ratkaisuisissa ja sosiaalisissa taidoissa, puhumattakaan taiteesta, joka on tapa toteuttaa luovuutta ja ilmaista itseä. Luovuus on leikinkaltaisuutta, uteliaisuutta,

kyseenalaistamista ja kokeilemista. Sillä on yhteys lapsuuteen, aikaan, jolloin todellisuuden ja omien ideoiden kokeileminen leikin kautta tuli mahdolliseksi käynnistää luovuuden kehittymisen. (Hattula & Svensson 2009, 8–9, 14; Keränen ym. 2001, 105; Liikanen 2010, 36; Severikangas 2000, 46.)

Luovuuteen vaikuttavat sekä synnynnäiset tekijät että ympäristö. Päästessään osalliseksi taiteellisesta prosessista yksilö voi löytää luovuutensa, jolloin teknistä taitoa tai lahjakkuutta tärkeämpää on aitous ja omaperäisyys. (Jääskeläinen 2002, 26.) Niemenomaan persoonallisuudesta ja omintakeisuudesta puhutaan useasti luovuuden yhteydessä. Tämä saattaa nostaa luovuuden rimaa siten, että itsenäiseen luovuuden harjoittamiseen arastellaan lähteä. Ajatellaan, että luovuus on vain valikoitujen ihmisten ominaisuus, ja arvioidaan luovuuden tuotoksia sen mukaan, mitä ne voivat tarjota vastaanottajalle. Unohdetaan yksilön oma rooli luovuuden käyttäjänä sekä uuden aikaansaaminen vain itselle tärkeänä tapahtumana. (Vakkuri 2010, 30–31.)

Parhaimmillaan luovuus on vapaaehtoista, iloa ja mielihyvää tuottavaa itsensä toteuttamista (Heikkinen, Levamo, Parviainen & Savolainen 2007, 208; Kemppinen 2000, 65) sekä syvää onnellisuutta tuottavaa tekemistä (Uusikylä 2012, 11). Tämä antaa ymmärtää, ettei luovuuden harjoittamisen tavoitteena tulisi niinkään olla vastaanottajien mielenkiinnon herättäminen, vaan oman hyvinvoinnin edistäminen. Emden ja Lampikoski (2001, 5) nimittävät tällaista itselle iloa tuottavaa luovuutta henkilökohtaiseksi luovuudeksi.

Arjessa luovuus on voimavara, joka vaikuttaa ihmissuhteisiin, elämänhallintaan ja itsensä kehittämiseen (Severikangas 2000, 7). Taide- ja kulttuuritoiminta, kuten toiminnalliset ryhmät ja sosiokulttuurinen innostaminen, rikastuttavat elämää. Ennaltaehkäisevässä ja osallisuutta edistävässä mielessä taiteella voi olla suurikin painoarvo yksilön hyvinvoinnin tukemisessa. Luovuus auttaa yksilöä tavoittamaan kokemuksensa ja tunteensa. (Laine ym. 2009, 205; Liikanen 2010, 27, 38–39.)

Taide- ja kulttuuritoiminta on vuorovaikutuksellista, voimaannuttavaa ja yhteisöllistä. Se rikastaa kanssakäymistä ja innostaa jakamaan kokemuksia. (Hakonen 2008b, 141, 144; Lundahl, Hakonen & Suomi 2007, 256.) Osallistuessaan luoviin toimintoihin ihminen saa olla sosiaalisessa kanssakäymisessä muiden kanssa. Hän löytää uutta sisältöä elämäänsä ja voi vahvistaa omanarvontuntoaan. (Laine ym. 2009, 206.) Itseilmaisun menetelmillä yksilö voi kuvata kokemuksiaan, rakentaa yhteisöllisyyttä sekä vahvistaa itsetuntoaan (Ruusunen 2005, 54). Sosiokulttuurinen innosta-

minen näkyy luovien toimintojen pyrkimyksenä aikaansaada innostusta sosiaaliseen muutokseen sekä yhteisöllisyyteen. Kaikessa toiminnassa tähdätään aloitteellisuuteen ja osallistumiseen. (Nietosvuori 2008, 140.)

3.5.1 Luovuuden edellytyksiä

Ihmisellä tulee olla halu ja tarve ilmaista itseään luovasti. Jos motivaatio tähän puuttuu, voi luovuus jäädä käyttämättä. Pelko epäonnistumisesta, moitteista tai pettymyksistä, stressi ja pakko, tunne riittämättömyydestä, ajanpuute sekä ympäristön ennakkoluulot ovat yleisimpiä luovuutta rajoittavia tekijöitä. (Keränen ym. 2001, 106; Severikangas 2000, 8, 46; Uusikylä 2012, 44.) Lisäksi liialliset säännöt ja ihmisen omat epäluulot estävät luovuutta (Cameron 2002, 62; Kempainen 2000, 40).

Luovuus vaatii rohkeutta, kärsivällisyyttä ja epävarmuudensietokykyä. Siinä pitää osata antaa pois ja jakaa. Se hyväksyy muutoksen ja myös pyrkii siihen. (Severikangas 2000, 46; Vakkuri 2009, 30.) Luovuus hyväksyy ristiriitoja ja jännitteitä asioiden välillä (Levonen 2001, 150) ja tavoittelee kaavoista irtautumista (Uusikylä 2012, 13).

Yleisimmin luovuuden yhteydessä esiintyviä ominaisuuksia ovat spontaanisuus, intuitiivisuus, avoimuus, estottomuus, herkkyyys, joustavuus sekä uskallus rikkoa rajoja (Marlo 1995, 227; Uusikylä 2012, 100). Merkittävä rooli luovuuden käyttöönotossa on kannustavalla yhteisöllä. Yhteisö on se, joka tunnistaa luovuuden, arvostaa sitä ja on yleisönä luovalle toiminnalle. (Jääskeläinen 2002, 26.)

3.5.2 Lasten ja ikäihmisten luovuus

Lapset ovat luonnostaan luovia. Heillä on rikas mielikuvitus ja kykyä sopeutua erilaisiin tilanteisiin. (Kempainen 2003, 11.) Kaikki ihmiset siis syntyvät maailmaan luovina ja spontaaneina. Lapset eivät rajaa mahdollisuuksia, vaan pyrkivät laajentamaan niitä. Erilaisten ajattelutapojen tutkiminen on lapselle luonteenomaista ja hauskaa. (Michalko 2011, 3.) Lasten luontainen uteliaisuus ja ympäristöön kohdistuva kiinnostuneisuus liittyvät voimakkaasti luovuuteen. Lapsilla on kokeilunhalua sekä kykyä solahtaa erilaisiin rooleihin. He osaavat unohtaa arjen realiteetit ja olla piittaamatta keskeneräisyydestä. (Emden & Lampikoski 2001, 123–124.)

Jokaisella on yhtäläinen mahdollisuus kehittyä hyvinkin luovaksi. Nykyaikana on kuitenkin suuri vaara, että lapsen elämä aikataulutetaan tiukasti. Luovuus vaatii kehittyäkseen aikaa, kiireettömyyttä, sallivia ympäristöjä sekä harjoittelua. Lisäksi tarvitaan hyvä itsetunto ja kokemus omasta ainutlaatuisuudesta. Tämä edellyttää onnistumisten lisäksi paljon epäonnistumisia, kokeilua ja yrittämistä. (Levonen 2001, 147; Solatie 2009, 18–19, 34–37; Uusikylä 2012, 11.)

Lapsen itsetunnolle on välttämätöntä arvostuksen tunne. On olennaista, että edes yksi ihminen on joskus varauksetta pitänyt lasta arvokkaana ja hyvänä. Tärkeää on kannustaa lasta luovuuteen, kehua hänen ideoitaan ja ajatuksiaan. Mitä enemmän lasta innostetaan ja kannustetaan, sitä enemmän hän kehittää luovuuttaan. Lapset matkivat aikuisia, joten aikuisten oma luova toiminta kehittää myös lapsen luovuutta. (Solatie 2009, 45–47.)

Yhteinen luova tekeminen edistää monia ihmisen osa-alueita. Etenkin lapsen kohdalla on kyse sosiaalisista taidoista, mielikuvituksen ja ilmaisukyvyn kehittymisestä sekä tunteiden ja kokemusten kohtaamisesta. Aikuisen ja lapsen välinen kiintymyssuhde lujittuu ja varhainen vuorovaikutus paranee. Tekemisellä tulisi olla lopputulosta merkittävämpi painoarvo. (Hurme 2011, 13–15.)

Huolimatta siitä, että luovuus usein yhdistetään nuoruuteen, sen on osoitettu olevan iätöntä. Jos luovuudelle vain annetaan mahdollisuus, se voi kehittyä tai jopa elpyä vielä vanhuudessakin. Osallistuminen luovaan toimintaan voi merkittävästi edistää hyvinvointia sekä tuoda elämään sisältöä ja virikkeellisyyttä koko elämän ajan. (Ylikarjula 2011, 32, 36, 39.) Iän myötä luovuus ei siis häviä tai heikkene, vaan voi säilyä kauankin tasokkaana. Kysymys on ennemminkin siitä, osataanko luovuuden mahdollisuuksia käyttää hyväksi ja löydetäänkö motivaatio luovuuteen. (Emden & Lampikoski 2001, 5, 47; Levonen 2001, 148.)

Tutkimusten valossa on kuitenkin totta, että lapset osoittavat voimakkaampaa taipumusta luovuuteen kuin aikuiset. Siinä missä viisivuotiaista lapsista noin 90 prosenttia todetaan luoviksi, säilyy luovuus 14 ikävuoteen saakka vain kahdella prosentilla. Pitkälti tähän on syynä aikuisten taipumus soveltaa uusissa tilanteissa kaikkea kotona, yhteiskunnassa ja ennen kaikkea koulussa opittua. Koulumaailma, joka painottuu tietoon, kriittiseen arviointiin ja järkipärisyyteen, kaventaa luovuuden tilaa. Vanhempien ihminen myös tulee yhä tietoisemmaksi käytännön rajoituksista ja yhteiskunnan normeista. (Emden & Lampikoski 2001, 123, 126.)

Kun ikää kertyy, herää monissa vahva halu tehdä vielä jotakin merkittävää ja ilmaista, mitä elämä on opettanut ja mitä voi jättää jälkeensä. Ikääntyneillä on tähän enemmän rohkeutta kuin nuorilla. Samalla luovuus tuo iloa ja uusia ihmissuhteita. (Porio & Porio 1995, 244.) Vastaavasti on todettu, että virikkeelliset sosiaaliset kontaktit tehokkaasti säilyttävät luomiskykyä (Emden & Lampikoski 2001, 77). Näiden kontaktien joukkoon voi epäilemättä laskea myös lastenlasten sukupolven.

Voidaan siis sanoa, että luovuus kuuluu kaikille ikään katsomatta. ”Olla ihminen on olla luova”, on flow-tutkija Csikszentmihalyi todennut. Pitkään vallalla olleen luovuuden heikentymismallin (*the decline model*) rinnalle on kehittynyt uusi luovuuden jatkuvuusmalli (*the continuity model*). Uusi malli esittää luovuuden jatkuvan ja kehittyvän koko ajan ikääntymisestä huolimatta. (Hohenthal-Antin 2006, 16, 38.) On esitetty, että pohjimmiltaan luovuus kumpuaa kokemuksesta. Eläkeiässä tätä kokemusta on ehtinyt karttua, ja työn sekä perheen perustamisen jäätyä taakse monilla on aikaa ja vapautta antautua luovalle toiminnalle. (Hakonen 2008b, 142; Levonen 2001, 146; Väänänen 2007, 60.) Koska luovuus vaatii aikaa, energiaa ja elämänviisautta, voidaan olettaa, että seniorikansalaisilla on kaikki tarvittavat välineet hallussaan (Emden & Lampikoski 2001, 24).

Toiminnallisilla työtavoilla ja toiminnallisia ryhmiä perustamalla voidaan ylläpitää ja vahvistaa ikääntyneiden identiteettiä ja toimintakykyä sekä mahdollistaa osallisuuden kokemuksia. Tällöin yksinäisyys ja turvattomuus vähenevät. Luovat menetelmät ovatkin oivallisia välineitä ikääntyneiden parissa tehtävässä työssä. (Liikanen 2010, 40; Mäkinen ym. 2009, 162.) Luovuus lisää hyvinvointia ja torjuu yksilön omia kielteisiä käsityksiä ikääntymiseen liittyen. Luovat tuotokset vahvistavat itseluottamusta ja pitävät yllä uskoa omaan kykyihin. (Emden & Lampikoski 2001, 20–22, 192.)

Usein käytetään sanontaa ”terve lapsi leikkii”, mutta Hohenthal-Antinin (2006, 17) mukaan voitaisiin sanoa myös, että ”terve vanhus leikkii ja luo”. Leikkimielisyys kuuluu lapsen luovaan persoonallisuuteen luonnostaan mutta näyttää häviävän iän myötä. Sitä ei suvaita enää ikääntyneillä, vaan odotetaan asiallista käytöstä. Koska luovuuteen kuuluu kyky leikitellä ja säilyttää asenteissa lapsenkaltaisuus, voivat tällaiset normit tukahduttaa luomiskykyä. (Emden & Lampikoski 2001, 123, 126, 129, 195.) Kuitenkin lapsenlapsi voi herättää isovanhemman leikkisän puolen (Ijäs 2004, 33). Yhteiskunnan tulisi järjestää enemmän ikääntyneille suunnattuja ympäristöjä, joissa he voisivat iloita, pelata ja leikkiä kuin lapsuudessa. Näin heillä olisi mahdolli-

suus käyttää lahjojaan ja taipumuksiaan sekä toteuttaa vaikkapa taidetta, valokuvasta, seikkailullisuutta ja näytelmiä. (Emden & Lampikoski 2001, 130.)

Hohenthal-Antin (2006) näkee ikääntyneiden luovan toiminnan potentiaalisesti mahdollisuudeksi sosiaalisen kanssakäymisen, yhteisöllisyyden ja elämän merkityksellisuuden kokemisen kannalta. Taidetoiminta tarjoaa mahdollisuuden käydä dialogia yhteisön kanssa. Se antaa myös kokemuksen osallisuudesta, arvostuksesta ja elämänilosta. Sillä on suuri vaikutus elämänlaatuun ja merkityksellisyyteen. Taidetoiminta on yksi tekijä syrjäytymisen ehkäisemisessä. (Hohenthal-Antin 2006, 15.) Ihmiset, jotka ovat koko elämänsä ajan säilyttäneet luovuutensa, ovat aktiivisia ja energisiä varsin pitkään. Heillä on positiivinen elämänasenne ja runsaasti periksiantamattomuutta. (Emden & Lampikoski 2001, 77–78.)

4 LUOVIEN MENETELMIEN KÄYTTÖ VUOROVAIKUTUKSEN TUKEMISESSA

Taidelähtöisiä menetelmiä käytetään luovuuden tukemiseen. Niiden tarkoituksena on rikastaa arkista kanssakäymistä, nostaa esiin tunteita ja kokemuksia sekä käyttää aisteja ja mielikuvitusta. Taiteella ja luovalla toiminnalla voidaan sanoittaa ja ilmaista tunteita, joita on vaikea pukea sanoiksi. Menetelmillä voidaan aikaansaada sosiaalista kasvua sekä tukea osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Taiteella tuodaan esille niitä asioita, jotka kullekin ihmiselle ovat merkittäviä ja voimaannuttavia. (Känkänen 2012; Vilén ym. 2008, 294.) Taidelähtöisten menetelmien tarve lisääntyy yhteiskunnan muuttuessa ja ongelmien monimutkaistuessa. Nämä menetelmät tarjoavat uudenlaisen tavan tavoittaa ihmisiä, löytää piileviä voimavaroja ja helpottaa kontaktin luomista. (Liikanen 2010, 40.)

Luovat toiminnot, kuten musiikki, draama ja kirjoittaminen, ovat osa toiminnallisia menetelmiä. Ne toimivat vuorovaikutteisesti kokemuksellisuuden kautta ja pyrkivät lisäämään aktiivisuutta yksilön tai ryhmän toiminnassa. Ne antavat mahdollisuuden tehdä näkyviksi sekä käsitellä ajatuksia, tunteita, kokemuksia, asenteita ja arvoja. Kokemukset ja niiden purkaminen auttavat tutustumaan omaan ja muiden kokemusmaailmaan. On ihmisryhmiä – kuten ikääntyneitä ja pieniä lapsia –, joille puhuminen tuottaa vaikeuksia. Tällöin erilaisilla luovilla työmuodoilla voi kertoa siitä, mikä puhumalla ei tule ilmaistuksi. (Hakonen 2008b, 141; Hyppönen & Linnossuo 2004, 8; Kataja ym. 2011, 30; Keränen ym. 2001, 106; Mäkinen ym. 2009, 158.)

Luovissa ja toiminnallisissa menetelmissä korostuvat toiminta, yhteisöllisyys ja elämyksellisyys. Nämä vaikuttavat myönteisesti yksilön jäsenyyteen yhteisössä ja vahvistavat me-henkeä. Luovat menetelmät lisäävät tekemisen riemua ja uskallusta etsiä uutta. Yhteisöllisyys ja osallisuus voimistuvat ryhmämuotoisessa yhteistoiminnallisuudessa, jonka taustalla vaikuttaa usko taiteen, kulttuurin ja luovuuden myönteiseen merkitykseen ihmiselämässä. (Nietosvuori 2008, 135–136.)

Käsitteenä luovuus ei ole vielä luovuutta. Vasta kytkeytyessään toimintaan siitä tulee merkityksellistä. (Jääskeläinen 2002, 26.) Taiteellista lahjakkuutta ei luovuudessa edellytetä, sillä luovuus kuuluu jokaiselle ja tekemisellä itsellään on lopputuloksen laatua merkittävämpi rooli (Keränen ym. 2001, 105, 107; Uusikylä 2012, 13, 41). Jokainen voi siis olla luova, vaikka kaikista ei tule taiteilijoita. Luovien tuotosten vertailu

on hyödytöntä ja tarpeetonta, sillä taiteella on kaiken vertailun ohittava itseisarvo. (Nelimarkka 2003, 108; Semi 2007, 152.)

Luovuus lisää osallisuutta ja tätä kautta ihmisten yhdessäoloa sekä vuorovaikutusta (Hyypä & Liikanen 2005, 36; Nietosvuori 2008, 137). Luovuuteen ja taiteelliseen toimintaan kuuluu taito ilmaista itseään muille sekä tuoda julki ajatuksiaan (Alopaeus & Nepponen 1977, 7; Ihatsu 2004, 43). Näin taidetoiminta tukee kommunikointia sekä sosiaalista ja emotionaalista kasvua. Taidehetki on sosiaalinen tapahtuma. (Pentikäinen 2005, 32.) Yleisesti taide- ja kulttuuritoiminta voimaannuttaa ja yhdistää eri sukupolvia toisiinsa. Yhdessä tekeminen lähentää lasta ja isovanhempaa toisiinsa. (Farber 2011, 145; Hakkola, Laitinen & Ovaska-Airasmaa 1991, 10; Hakonen 2008b, 144.)

Opinnäytetyöhön valittujen luovien menetelmien päätarkoitus oli tukea lasten ja isovanhempien välistä vuorovaikutusta. Kädentaidot edistävät yhteisöllisyyttä (Vilén ym. 2006, 496), ja musiikki on tärkeä osa hyvän olon tuottamisessa sekä ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa (Leino 2011, 38). Draamassa vuorovaikutus ja ryhmätyö korostuvat (Kuukasjärvi 2011, 61). Kirjoittaminen toteutuu suhteessa muihin ihmisiin (Svinhufvud 2007, 41–42).

4.1 Luova askartelu ja kädentaidot yhdessäolon välineinä

Käyttäessämme toiminnasta nimitystä askartelu näemme sen osana laajempaa kokonaisuutta. Katsomme sen osaksi taiteellista toimintaa, joka voi pitää sisällään myös käsityöt ja kuvataiteen. Askartelusta itsestään on hyvin vähän tieteellisesti tutkittua tietoa. Kuitenkin isovanhempien ja lastenlasten yhteinen askartelu on hyvä keino tukea vuorovaikutusta. Se on yksi tunteiden ja itsensä ilmaisun muoto (Aydemir, Opas, Ralli, Sneck & Toivanen 2002, 5).

Käsityöt ja askartelu ovat yhteiseksi tekemiseksi erityisen sopivia, koska niissä yhdistyvät toisen ihmisen ajatteleminen, esteettisyys ja luomisen ilo. Ne myös vähentävät stressiä. (Calder, Paakkanen & Palmunen 2010, 8.) Käsityö on parhaita tapoja rakentaa suhdetta (LaBan 2010, 95). Askartelussa on tärkeää muistojen tallettaminen. Käsin tehty leikekirja säilyttää muistoja, joita on ilo palauttaa mieleen vielä vuosienkin päästä oman lapsenlapsen tai isovanhemman kanssa. (Arvilommi 2007, 9.)

Käsityö antaa mahdollisuuden toteuttaa itseään ja iloita tekemisen prosessista (Aydemir 2007, 5). Käsityön tekeminen opettaa asioita itsestä, toisista sekä omista ja yhteisistä mahdollisuuksista. Se on jatkuvaa viestintää, vuorovaikutusta ja itseilmaisua. (Karppinen 2005, 101.) Kädentaidot kehittävät luovuutta ja parantavat itse-tuntoa (Vilén ym. 2006, 496). Askartelu yhdessä lasten kanssa voi olla parasta mahdollista yhdessäolon aikaa (Vireaho & Tammikari 2009, 7).

Käsitöiden tekemisen voi aloittaa missä iässä tahansa. Niiden yhdessä tekeminen ikäryhmästä riippumatta on arvokas asia ja korostaa niiden sosiaalista, osallistavaa merkitystä. Kiireisen elämän keskellä käsityö suo hetken pysähtyä ja jakaa. Näin sillä voi olla jopa eheyttävä ja kokoava vaikutus. Yhdessä tekeminen tarjoaa esimerkiksi isovanhemmille mahdollisuuden kohdata lapsenlapset toisenlaisella tavalla. Isovanhemman kanssa valmistetulla nallella on lapselle erilainen lämpöarvo kuin ostolelulla. Sosiaalinen osallistuminen ja käsillä tekeminen voi nostaa ihmisestä esiin kokonaan uusia piirteitä. (Aydemir ym. 2002, 5.) Näin käsitöiden ja askartelun nähdään olevan keinoja oppia tuntemaan toista ihmistä paremmin ja siten tukemaan vuorovaikutusta.

Luovalle askartelulle on luonteenomaista, ettei työlle anneta valmista mallia, vaan askartelu suunnitellaan ja tehdään kokonaisuudessaan itse. Aikuisella on vaarana nähdä lapsen työ puutteellisena ja epätäydellisenä, mutta työn lopputulos ei ole tärkeintä. Itse toiminta on luovan askartelun pääajatus. Lapsen työ on ainutlaatuinen mielikuvituksen tuotos. (Majanen 1995, 6.) Ohjaaja on rohkaisija ja kannustaja, jonka ei pitäisi liiaksi rajoittaa luovaa toimintaa. Hänen tulisi antaa tilaa kokeilemiselle. Askarrellessaan ihminen käyttää kognitiivisia taitojaan, kädentaitojaan ja luovuuttaan. Hän luo koko ajan uutta. (Aydemir ym. 2002, 5; Majanen 1995, 6–7; Vireaho & Tammikari 2009, 7.)

Luovassa askartelussa ohjaaja luo sopivan tunnelman, tarjoaa elämyksiä ja auttaa havainnoimaan ja keskustelemaan. Materiaaleissa on paljon vaihtoehtoja valita, eivätkä ne vaadi välttämättä minkäänlaisia taloudellisia resursseja. Kaikkea ei tarvitse ostaa kaupasta, vaan voi kierrättää, käyttää vanhaa ja kerätä luonnonmateriaalia. (Alopaeus & Nepponen 1977, 7; Aydemir ym. 2002, 5; Majanen 1995, 6–7; Vireaho & Tammikari 2009, 7.)

Askartelu ja kädentaidot liittyvät myös kulttuuriperinnön siirtoon. Askarrellessaan lapsi oppii perinteitä ja siirtää ne myöhemmin tulevalle sukupolvelle. Näin useamman sukupolven yhdistäminen askarteluhetkessä on luontevaa. Isovanhempien kertomukset

käsitöistä, joita he ovat tehneet, lisää lasten tietoisuutta entisajan elämästä ja kädentaidoista. (Karppinen 2005, 103; Majanen 1995, 6–7; Vilén ym. 2006, 495.) Gouldsmith ja Mann (2012) mainitsevat teoksessaan huolensa nykysukupolvien kokemattomuudesta suhteessa kädentaitoihin. Isovanhempien tai vanhempien tietotaito ei ole siirtynyt välttämättä seuraaville sukupolville, vaikkakin käsityön merkitys on alkanut nousta uudestaan pintaan. (Gouldsmith & Mann 2012, 8.)

Kaukinen (2004) viittaa aiempaan artikkeliinsa (2003, 9–22) kuvaten kulloisenkin tilanteen, paikan, ajan ja kulttuurin vaikuttavan tulevan tuotteen olemukseen. Käsityöstä tulee konkreettinen, materiaallinen tuotos, joka on aistein havaittavissa. (Kaukinen 2004, 15.) Tämä tukee askartelun vuorovaikutusta edistävää luonnetta. Isovanhemman ja lapsenlapsen läsnäolo senhetkisessä tilanteessa vaikuttaa käsityön lopputulokseen. Mukana olevat ihmiset eivät ole poissuljettavissa tilanteesta, vaan vaikuttavat käsityön suunnittelu- ja valmistusprosessiin.

4.2 Musiikin läheisyyttä luova luonne

Musiikki on väline vuorovaikutukseen ja kommunikointiin. Se auttaa ihmistä ilmaisemaan itseään, jos asioita on muutoin vaikea pukea sanoiksi. (Ahonen 2000, 36; Honthal-Antin 2006, 66.) Musiikkia on perinteisesti käytetty apuna esimerkiksi viestinnässä ja ihmiskontaktien tärkeyden sekä inhimillisten tunteiden ilmaisemisessa (Palttala, Tulkki & Vakkuri 2004, 27). Musikaalisuus kuuluu ihmisen fyysiseen ja henkiseen olemukseen sekä hänen tunne- ja kokemusmaailmaansa (Hongisto-Åberg, Lindeberg-Piiroinen & Mäkinen 1994, 14). Musikaalisuus on siis osa ihmisen perusolemusta. Tämän todistaa sekin, että musiikin historia juontaa kauas esihistoriallisille ajoille (Bojner & Bojner-Horwitz 2007, 19).

Musiikilla on ollut suuri merkitys myös Suomen kansanperinteessä. Se on ollut sosiaalisesti hyväksytty keino purkaa tunteita ja elämän ongelmia. Se on kautta aikojen lohduttanut ja tuottanut iloa. Musiikki on aina ollut osa ihmisten elämää ja merkittävä osa vuorovaikutusta. Se on kulkenut kehityksen mukana sukupolvelta toiselle. (Ahonen 2000, 24; Vilén ym. 2008, 287.)

Terapian välineenä musiikki-ilmiöt on jaettu neljään osa-alueeseen, joihin kuuluvat akustis-fysikaalinen, psykofysiologinen, kommunikatiivinen eli sosiokulttuurinen sekä filosofinen lähestymistapa (Ahonen 2000, 36). Kommunikatiivisesta eli sosiokulttuuri-

sesta lähestymistavasta on johdettavissa perustelut vuorovaikutuksen tukemiseen musiikilla. Tuon lähestymistavan mukaan musiikilla on kommunikatiivinen tehtävä, kun kyseessä on yksilön tai ryhmän välinen vuorovaikutus. Musiikki luo myönteisiä asenteita. Sillä on voima yhdistää ihmisiä, antaa rohkeutta ja turvallisuuden tunteita sekä tyydyttää hellyyden tarpeita. Se on sanatonta viestintää, jonka avulla ihminen voi saada yhteyden toiseen. Se on sosiaalista taidetta. (Ahonen 2000, 36, 61–63.) Musiikki siis kehittää yksilön sosiaalista toimintaa ja kommunikointitaitoja. Sen vuorovaikutteinen luonne lisää yhteenkuuluvuudentunnetta. (Vilén ym. 2006, 503–504.)

Bojner ja Bojner-Horwitz (2007) viittaavat teoksessaan Juslin Slobodaan (2001), jonka mukaan ihmiset voivat reagoida musiikkiin kolmella eri tavalla. Ensimmäiseksi musiikki voi herättää ihmisessä tietynlaisia tunteita. Toiseksi se voi laukaista ilmaisuvoimaisia käyttäytymismuotoja. Kolmanneksi se voi aiheuttaa fyysisiä reaktioita, kuten verenpaineen tai pulssin muutoksia. (Bojner & Bojner-Horwitz 2007, 36.)

Musiikilla onkin yllättävän suuri voima. Se vaikuttaa ihmiseen psyykkisesti, fyysisesti, visuaalisesti, emotionaalisesti ja sosiaalisesti (Bojner & Bojner-Horwitz 2007, 13). Musiikki parantaa tunne-elämää ja eheyttää ihmistä (Hongisto-Åberg ym. 1994, 17), mutta samalla tunne-elämän parantuminen kehittää vuorovaikutussuhteita. Sosiaalisesta ja vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta katsottuna musiikki voi esimerkiksi olla keino ratkaista ihmissuhdeongelmia (Vilén ym. 2008, 293). Ristiriitojen ratkaiseminen ja keskustelu onnistuu paremmin sopivassa ilmapiirissä, joka voidaan luoda musiikilla (Ahonen 2000, 64). Musiikki auttaa siis ilmaisemaan ja kokemaan tunteita sekä käsittelemään niitä. Se on sosiaalisuutta lisäävää toimintaa, joka yhdistää ihmisiä läheisyyden ja ryhmän kautta. (Einon 2003, 104; Hurme 2011, 16; Laine ym. 2009, 220.)

Ihmissuhdetaitojen kehittymiseen voidaan vaikuttaa myönteisesti musiikillisella kommunikoinnilla (Hongisto-Åberg ym. 1994, 18). Edellisen teoksen kirjoittajat viittaavat tekstissään myös Mirja Kalliopuskan tutkimukseen, jonka mukaan musiikin harrastaminen vaikuttaa ihmisen empaattisuuteen. Lasten, jotka harrastavat musiikkia, on todettu olevan empaattisempia kuin niiden lasten, joiden harrastuksiin musiikki ei kuulu. Musiikki on siis keino oppia ymmärtämään toisen ihmisten tunteita ja asettumaan tämän asemaan. (Hongisto-Åberg ym. 1994, 18.)

Lapset huomaavat usein paremmin sen, mitä viestimme sanattomasti kuin sen, mitä tuotamme puhumalla (Hongisto-Åberg ym. 1994, 17). Isovanhempanakin on tärkeää huomioida asia. Esimerkiksi musiikillisin keinoin isovanhempi voi ilmaista lapsenlap-

selleen rakkautta ja kiintymystä. Musiikki voi olla jopa puhuttuja sanoja totuudenmukaisempaa. Kaikille tunteille ei edes ole kielellistä vastinetta eikä kaikilla ihmisillä kykyä ilmaista itseään verbaalisesti. (Ahonen 2000, 63–65; Vilén ym. 2008, 293.)

Toisinaan voi tuntua, että sanat ovat riittämättömiä, jolloin musiikki tuo tunteisiin oman ulottuvuutensa (Vilén ym. 2006, 503). Musiikki on isovanhemmalle myös keino eläytyä lapsen maailmaan ja ymmärtää omaa lapsenlastaan, sillä vanhat muistot nousevat pintaan, kun ihminen kuulee jonkin lapsena kuulemansa kappaleen (Bojner & Bojner-Horwitz 2007, 13; Hongisto-Åberg ym. 1994, 17). Nämä muistot myös opettavat lastenlapsille jotakin uutta isovanhemmista.

Musiikki auttaa siirtämään normeja ja kulttuuriperinnettä sukupolvelta toiselle. Musiikki viihdyttää ja auttaa viihtymään yhdessä. Se parantaa yhteishenkeä, vahvistaa ryhmää ja antaa tilaa sekä yksilölliselle että yhteisölliselle ilmaisulle ja toiminnalle. Sen kautta ilmaista omia tuntemuksia toiselle ja vastavuoroisesti ymmärretään tämän kokemuksia tunnetasolla. (Ahonen 2000, 64; Vilén ym. 2006, 503–504.)

4.2.1 Musiikillinen toiminta

Karkeasti musiikillinen toiminta voidaan jakaa musiikin vastaanottamiseen (kuuntelemiseen) ja sen tuottamiseen (laulamiseen ja soittamiseen). Nämä ovat toimintoja, joita opinnäytetyön toimintaosuudessa käytettiin. Lisäksi hyödynnettiin menetelmänä musiikkimaalausta, josta kerrotaan tuonnempana.

Kuunteleminen on taitolaji, eikä se kehity jatkuvassa äänitulvassa. Kuunnellessaan ihmisen on toimittava aktiivisesti havainnoimalla, keskittymällä ja valikoimalla. Musiikki kehittää kuuntelemisen taitoa. Musiikkia kuuntelemalla voidaan vaikuttaa esimerkiksi musiikillisten kokemusten edistämiseen sekä luovan ilmaisun ja ajattelun kehittämiseen. (Hongisto-Åberg, Lindeberg-Piiroinen & Mäkinen 1993, 90–91.)

Kaikki musiikkikäyttäytyminen pohjautuu kuuntelemiseen. Ihminen haluaa ymmärtää kuulemaansa musiikkia. Musiikki välittyy ihmisille hyvin eri tavoin heidän kognitiivisista, mielensisäisistä prosesseistaan riippuen. (Ahonen 2004, 109.) Musiikkia kuunnellessaan ihminen rentoutuu, virkistyy ja viihtyy. Musiikki jättää ”muistijälkiä” jo hyvinkin pienille lapsille. (Hongisto-Åberg ym. 1993, 93–94.) Lapsen ja isovanhemman yhtei-

sen musiikin kuuntelun voi katsoa olevan tärkeä tekijä vuorovaikutuksen tukemisessa. Se on tuki, jonka vaikutus näkyy vielä vuosienkin päästä.

Laulaminen on edelleen hyvin vahvassa asemassa musiikin tuottamisen muotona. Sillä on voima yhdistää ihmisiä toisiinsa sekä luoda yhteishenkeä ja pitää sitä yllä. Yhteislaulujen voima näkyy sukupolvelta toiselle siirtyvinä kulttuuriperinteinä. Laulaminen on puhumisen tavoin luonnollinen äänenkäyttötapa. Siihen tulisi innostaa ja rohkaista laulutaidon arviointia välttäen. Laulaminen on tie itseilmaisuuksiin ja voimaantumiseen. On tärkeää rohkaista ihmisiä kokeilemaan ääntään eri tavoin. (Hongisto-Åberg ym. 1993, 106.)

Laulaminen lähtee ihmisellä jo vauvaiästä. Se kehittyy vaiheittaisesti hyvin spontaanista laulamisesta jäljittelemiseen sekä tonaalisuuden omaksumiseen. Jäljittelyvaiheessa tapahtuu muutos yksilöllisestä musiikin tuottamisesta yhteisölliseen musiikin tuottamiseen. Egosentrisyydestä lapsi siirtyy musiikkiin, jonka kaikki muutkin kulttuurin jäsenet jakavat. Tällöin musiikkiin liittyy sen sosiaalinen puoli. Lapsen musiikilliseen kehitykseen vaikuttavat etenkin kotiympäristö ja vanhemmat. (Ahonen 2004, 85–90, 143.) Myös isovanhemmillä on siis suuri merkitys kuvatussa prosessissa.

4.2.2 Musiikkimaalaus ymmärryksen lisääjänä

Musiikkimaalauksen tarkoituksena on maalata tai piirtää musiikin herättämiä tunteita ja ajatuksia muodoiksi ja väreiksi. Omista sisäisistä tunteista ja kokemuksista tehdään näin näkyviä, konkreettisia tuotoksia, joita on siten helpompi käsitellä. Musiikin mukana ihminen voi maalata sellaisiakin tunteita, jotka muutoin ilmaistuina eivät olisi hyväksytyjä. (Ahonen 2000, 194.) Joskus tunteiden käsittely on hyvinkin vaikeaa (Alopaus-Laurinsalo & Ojanen 1998, 54). Maalaaminen ja maalausten tulkinta voivat auttaa ihmistä selviämään ongelmista (Ahonen 2000, 194).

Musiikkimaalauksessa käytettävä musiikki on valittava tarkkaan. Sen tulee olla tunteita ja mielikuvia herättävää, ja sen olisi autettava ihmistä ilmaisemaan tunteitaan kunnollisesti. Musiikkimaalauksessa syntynyt tuotos ei ole oleellinen eikä maalauksia muutoinkaan tule arvostella, sillä tärkeämpää on prosessi eli maalaaminen. (Hongisto-Åberg ym. 1993, 105.)

Musiikkimaalaus on hyvin henkilökohtainen tapahtuma, sillä jokainen ihminen kokee ja ilmaisee musiikin eri tavalla (Ahonen 2000, 194; Hongisto-Åberg ym. 1993, 105). Sen vuoksi musiikkimaalaus sopii menetelmänä vuorovaikutuksen tukemiseen. Maalauksen päättymiseen liittyvän keskustelun ja maalausten läpikäymisen johdosta isovanhemmilla ja lapsilla on mahdollisuus tutustua toistensa persooniin uudella tavalla.

4.3 Draama vuorovaikutuksen välineenä

Sana *drama* tulee kreikan kielestä ja tarkoittaa toimintaa, näytelmää (Pietilä & Kivimäki 2005, 6). Kreikan *drao*, joka niin ikään viittaa draama-sanan juuriin, puolestaan tarkoittaa ”jotakin tehtyä”. Sivilisaation alusta saakka draama on ollut osa yhteiskuntaa ja kulttuuria. Jo pieni lapsi osoittaa luontaista taipumusta jäljitellä muita ihmisiä, mikä luo pohjan heidän jäljittelyleikeilleen. Lapset ovat yksinkertaisesti kiinnostuneita siitä, mitä toiset katselevat ja ajattelevat. Tätä he pyrkivät draamallisilla jäljitelmillään ymmärtämään. (Owens & Barber 2010, 11–12.)

Draama syntyy, kun ihmiset asettuvat rooliin ja toimivat kuvitellussa tilanteessa (Sonkkila 2008, 339–340; Östern 2001, 21). Draama on siis sellaisten fiktiivisten tilanteiden luomista, joissa aika, paikka, rooli ja toiminta poikkeavat tavallisesta elämästä. Tavoitteena on draaman maailman luominen ja sellaisessa toimiminen moniulotteisesti ja aktiivisesti. Toiminta tapahtuu samanaikaisesti kahden eri todellisuuden tasolla ja koostuu eleistä, liikkeistä ja äänistä. (Heikkinen 2001, 98; Heikkinen 2005, 32.) Tähän fiktion osallistujat tuovat omat yksilökohtaiset tietonsa, käsityksensä ja asenteensa (Korhonen 2001, 114–115).

Jokaisella ihmisellä on luontainen kyky luoda kuvitteellisia tilanteita, joissa voi tutkia todellisia kokemuksia. Tähän draama nojautuu. Draaman on mahdollista liittää yhteen tosi ja kuviteltu, jolloin erilaiset kokemukset rikastuttavat toisiaan. Tällöin ihmisen tapa havaita ja ymmärtää asioita saattaa muuttua ja tilanteita voi katsoa uudella, erilaisella tavalla. (Bowell & Heap 2005, 12.) Käsitys itsestä ja maailmasta laajenee ja muokkautuu (Teerijoki & Lintunen 2001, 134). Draamassa voi tarkastella elämän ilmiöitä ensin fiktion kautta ja vasta sen jälkeen sosiaalisessa todellisuudessa. Kuvitteellisissa tilanteissa on mahdollista kokeilla erilaisia elämäntilanteita, vaikuttaa, tehdä ratkaisuja ja harjoitella elämää. (Heikkinen 2002, 132; Vehkalahti 2006, 21, 192.) Samaan tapaan opitaan ymmärtämään tunteita, tekoja ja näiden seurauksia elämäs-

sä. Draamassa voi hyvin nopeasti havaita, miten ja mihin oma toiminta vaikuttaa. (Heikkinen ym. 2007, 166–167.)

Draama opettaa elämään ja muihin ihmisiin liittyviä arvoja. Tällaisia ovat muun muassa suvaitsevaisuus, huomaavaisuus, kiitollisuus, luottamus ja rehellisyys, avuliaisuus, kärsivällisyys, toisten huomioon ottaminen sekä itsetuntoon ja perheeseen liittyvät arvot. (Sinivuori 2007, 3–4, 8.) Edellä luetelluista arvoista ei ole pitkä matka sujuvan, toista kunnioittavan vuorovaikutuksen rakennuspalikoihin. Niitä tarvitaan luonnollisessa kanssakäymisessä muiden ihmisten kanssa (Sinivuori 2007, 12). Ilmaisukasvatuksella, joka on osa draaman laajaa kenttää, on vaikutusta yksilön ajatteluun ja arvo maailman rakentumiseen (Helenius, Jääliinoja & Sormunen 2000, 68).

Draama kehittää mielikuvitusta, luovuutta, tunteilmaisua, uteliaisuutta, kokeilumieltä sekä erilaisia ilmaisukeinoja keholla ja kielellä (Helenius ym. 2000, 27; Hurme 2011, 51; Kanerva & Viranko 1997, 14). Se muuttaa sisäiset kokemukset havaittavaksi toiminnaksi ja tarjoaa mahdollisuuden kokemuseräiseen elämykseen (Heikkinen 2002, 131; Liukko 1998, 103). Draaman perusta ja merkityksellisyys on siis ihmisen omassa kokemuksessa ja sen käsittelyssä vuorovaikutuksen keinoin. Draama auttaa yksilöä ymmärtämään asioita kokemuksen kautta. (Heikkinen 2005, 28; Keränen ym. 2001, 113; Sonkkila 2008, 340.) Kun osallistujien omat kokemukset yhdistyvät draaman tapahtumiin, ymmärrys asioiden ja tekojen merkityksestä muotoutuu toiminnassa. Toiminta puolestaan tapahtuu konkreettisesti tilanteessa. (Korhonen 2001, 115.)

Draama on jaettavissa erilaisiin muotoihin esimerkiksi tavoitteidensa mukaan. Pedagoginen draama, ilmaisutaito, roolileikki ja yhteisöteatteri korostavat ilmaisullisuutta ja oppimista. Kuitenkin menetelmät, joita draaman eri lajeissa käytetään, ovat samansuuntaisia. Näitä ovat aisti-, tunne-, puhe-, kehonhahmotus- ja improvisaatioharjoitukset. Toisin kuin teatteri, joka keskittyy näyttelijöiden ja yleisön väliseen vuorovaikutukseen sekä valmiiseen esitykseen, draama korostaa prosessia, osallistujien omia elämyksiä ja yhdessä tekemisen kokemusta. Tällöin näyttelijäntaidoilla ei ole niinkään merkitystä. Arvokkaampaa on se, mitä draaman tekeminen synnyttää toimijoissa ja katsojissa. (Helenius ym. 2000, 29; Keränen ym. 2001, 113; Kotka 2011, 17–18.)

Draamalla on välitön yhteys tunteisiin ja niihin vaikuttaviin arvoihin. Sekä omien että muiden tunteiden tunnistaminen ja hyväksyminen helpottuvat draamassa. Samalla opitaan ymmärtämään erilaisuutta. (Grönholm 1995, 6; Helenius ym. 2000, 68; Kotka 2011, 17; Liukko 1998, 104.) Draamassa yksilö oppii hyväksymään itsensä ja muut

ihmiset (Sonkkila 2008, 342). Tämä liittyy pitkälti roolissa työskentelyyn, jolloin voi kokea ja ymmärtää roolihahmon tunnetiloja, asenteita, asemaa ja motiiveja. Rooli antaa tilaisuuden turvallisesti käsitellä asioita ja kohdata tunteita. Eräs draaman tärkeimmistä tavoitteista onkin henkilön kyky ilmaista tunteitaan ja eläytyä luotuun tilanteeseen. Empatiakyky lisääntyy ja näkökulma laajenee, kun asetutaan jonkun toisen asemaan ja saadaan käsitys siitä, mitä jokin asia toiselle merkitsee. Draama tuo vastauksia kysymyksiin siitä, miltä tuntuu olla joku toinen, elää toisenlaista elämää ja ajatella ja käyttäytyä toisin toisenlaisissa olosuhteissa. (Heikkinen 2005, 8, 38, 42; Keränen ym. 2001, 114; Vehkalahti 2006, 36.) Myötäelämisen kyky on merkittävä osa sosiaalisia vuorovaikutustaitoja (Kotka 2011, 17).

Luonteeltaan draama on tutkivaa, merkityksiä hakevaa ja uusia merkityksiä luovaa. Näin se auttaa saamaan oivalluksia, näkemään asiat uudella tavalla, kokeilemaan asioita, joita muutoin ei voisi kokeilla, sekä löytämään ratkaisuja. (Heikkinen 2005, 11, 39; Keränen ym. 2001, 114.) Draaman tarkoitus on tunnustella, etsiä omaa tilaa ja olemusta suhteessa muihin (Vehkalahti 2006, 32). Draamaa tehtäessä huomataan, ettei ole olemassa ainoastaan yhtä oikeaa ajattelu- ja toimintatapaa. Mitä laajemmin asioita tutkiskellaan, sitä monipuolisempi ymmärrys on muodostettavissa. (Mäkisaloropponen 2008, 97.)

4.3.1 Draaman vuorovaikutteinen luonne

Ihmisellä on kollektiivisuuden kaipuu. Hänellä on tarve muodostaa sosiaalisia kontakteja, jakaa yhteisöllisiä kokemuksia ja toimia aidossa vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Draamassa yhteisöllisyys ja osallisuus mahdollistuvat. Yleensä myös yhteishenki vahvistuu ja ryhmän toiminta ja vuorovaikutus paranevat. (Airaksinen & Okkonen 2006, 60; Teerijoki & Lintunen 2001, 131, 136, 146; Vehkalahti 2006, 33.) Draama on demokraattista (Owens & Barber 2010, 11) ja kehittää monipuolisesti vuorovaikutustaitoja (Liukko 1998, 10). Luodessaan roolisuhteita lapset harjoittelevat dialogia, joka on inhimillisen kanssakäymisen ja draaman perustaito (Helenius ym. 2000, 145). Draamassa on tärkeää kuunnella toisia. Toimiminen roolissa antaa mahdollisuuden kokea ja tunnistaa muiden ihmisten tunteita, ajatuksia ja motiiveja. Näin vuorovaikutuksellinen ymmärrys lisääntyy. (Sonkkila 2008, 340, 345.)

Myös Kotka (2011, 11) korostaa draamassa vuorovaikutusta, leikillisyyttä ja kollektiivista kokemusta. Draamatyöskentelyn tavoitteena on tunteiden, elämän ilmiöiden,

sosiaalisten yhteyksien, lähimmäisyyden, toisten kunnioittamisen ja ihmisten välisten vuorovaikutussuhteiden ymmärtäminen (Grönholm 1995, 9; Sinivuori 2007, 17). Draama vahvistaa monipuolisesti ilmaisutaitoja, joiden kautta myös viestintä- ja sosiaaliset taidot kehittyvät. Ilmaisutaidoiltaan kehittynyt henkilö uskaltaa ilmaista kokemuksiaan, ajatuksiaan ja tunteitaan monin tavoin. Sosiaalisesti taitava on puolestaan kyvykäs ottamaan muut empaattisesti huomioon sekä tekemään yhteistyötä erilaisissa ryhmissä. (Helenius ym. 2000, 27; Vähänikkilä 1995, 128, 130–131.)

Yhteistoiminnan lisäksi draama opettaa itsetuntemusta. Se tarjoaa välittömiä, useihin aisteihin vetoavia kokemuksia, jotka auttavat yksilöä käsittelemään ja käsittämään itseään ja suhdetta ympäristöönsä. Se antaa välineitä jäsentää ja ymmärtää ympäröivää maailmaa. Se on keino kertoa tarinoita, ja tarinat puolestaan auttavat ymmärtämään paitsi itseämme myös todellisuutta, jossa elämme. Ymmärtäessään itseään ihminen pystyy ymmärtämään myös muita. (Heikkinen 2005, 11, 23, 39; Helenius ym. 2000, 27; Vehkalahti 2006, 32, 35.) Vuorovaikutusta ei siis tapahdu vain ryhmän jäsenten kesken, vaan laajemmin yksilön ja ympäröivän todellisuudenkin välillä.

Draama on sosiaalinen, kommunikoiva ja kollektiivinen taiteen laji. Siihen kuuluvat yhteenkuuluvuus, oma yksilöllisyys ryhmässä sekä mahdollisuus sitoutua ryhmän toimintaan. (Owens & Barber 1998, 15; Sonkkila 2008, 340, 343.) Se tuottaa kokemuksia, jotka mahdollistavat kognitiivisen, emotionaalisen, sosiaalisen ja luovan ajattelukyvyyn ja näiden taitojen kehittymisen. Draama auttaa oivaltamaan uutta itsestä ja saamaan kosketuksen muihin. Se on oivallinen yhteistyön ja kommunikaation väline, joka saattaa jopa muuttaa yksilön tapaa tuntea, ajatella ja käyttäytyä. Se kasvattaa sekä älyllistä että emotionaalista ymmärrystä. (Bowell & Heap 2005, 13.)

Lisäksi draamalla on voimaannuttava ulottuvuutensa. Monipuolisuudessaan ja ainutlaatuisuudessaan se innostaa luovuutta ja mielikuvitusta. Se tuottaa tyydytystä ja antaa mahdollisuuden reflektoida, ymmärtää merkityksiä sekä tutkia tunteita ja ajatuksia. Voimaantuminen liittyy onnistumisen ja tekemisen iloon sekä kokemukseen siitä, että kelpaa sellaisena kuin on. (Bowell & Heap 2005, 13; Sonkkila 2008, 343.) Draama voi antaa yksilölle ”äänen”, vapauttaa toimimaan ja kasvattaa itsevarmuutta (Heikkinen 2002, 132). Uskaltaminen vahvistaa itsetuntoa (Mäki 2009, 254).

Draama käsittelee ihmisiä ja ihmisten kokemuksia elämästä. Se siis kuvaa elämää, ja juuri tähän kiteytyy draaman vuorovaikutteinen luonne. Huolimatta siitä, onko kyseessä eläinroolein vai ihmishahmoin toteutettu draama, siinä aina käsitellään ihmis-

ten välisiä suhteita, ongelmia, toiveita, pelkoja ja kaikkea muuta, mikä sitoo ihmisiä toisiinsa. (Bowell & Heap 2005, 27–28.)

4.3.2 Draaman leikillisuus

Pohjimmiltaan draaman juuret ovat lasten kuvitteluleikeissä sekä heidän tavassaan työstää maailmaa ympärillään. Draama siis kumpuaa leikistä ja sadusta. Draamallisissa leikeissä lapset tutkivat itseään ja ihmisten maailmaa siinä vallitsevine suhteineen. He kehittävät suhteita muihin ihmisiin. He harjoittelevat todellisessa elämässä tarvittavia taitoja ja käyttäytymistapoja, omaksuvat merkityksiä ja yhteistoiminnan tapoja, käyvät läpi vaikeita asioita sekä oppivat hallitsemaan niitä. (Bowell & Heap 2005, 12; Helenius ym. 2000, 138, 146–147; Keränen ym. 2001, 119.)

Kuten lasten spontaaneissa kuvitteluleikeissä, myös draamassa osallistujat käyttäytyvät kuin olisivat joitakuita muita toisessa paikassa toiseen aikaan (Neelands 1991, 4). Kummassakaan, ei leikissä eikä draamassa, ole ainoastaan yhtä oikeaa ratkaisua tai vastausta. Molemmissa voi kokeilla ja tutkia. Kummassakin sisältö ja aihe irroteetaan reaalitodellisuudesta. (Helenius ym. 2000, 144; Vehkalahti 2006, 20–21.) Draamaa ja leikkiä yhdistävät kuvitteellisuus, spontaanisuus, merkitysten luominen ja hetkessä eläminen (Heikkinen 2002, 44, 59, 69). Myös halu kuulua johonkin, olla osa ihmisten yhteisöä, on yhteistä draamalle ja leikkimiselle. Lisäksi molemmat vaikuttavat minäkuvaan ja luovat kiinteyttä ryhmään. (Helenius ym. 2000, 149, 158.)

Voidaan puhua draamaleikistä, joka syntyy näytelmän ja leikin yhdistelmänä. Leikissä ihminen voi etäännyä todellisuudesta ja käyttäytyä kuin kaikki olisi toisin. Hän voi eläytyä jonkun toisen asemaan ja kokea, miltä se tuntuu. Draamaleikissä opetellaan näyttelemään ja leikkimään muiden kanssa. On huomioitava, että mielikuvitus ja leikki eivät ole vain lasten yksinoikeuksia, vaan tuottavat iloa ja nautintoa myös aikuisille. (Rooyackers 1994, 12–13.) Draamaleikki on aikuisen ja lapsen kohtauspaikka (Helenius ym. 2000, 160).

Leikin ja draaman erottaa toisistaan suunnitelmallisuus. Leikille on ominaista vapaa, väljä improvisointi ja kunkin leikkijän oman mielikuvan toteuttaminen. Ideat ovat leikkijöiden päässä. Draamaa sitä vastoin ohjaa sisällöllisyys ja tavoitteellisuus, käsikirjoitus ja suunnitelma silloinkin kun siihen kuuluu improvisointia. Aihe on ohjaajalle ennalta olemassa, vaikka siinä huomioitaisiinkin osanottajien toiveet. Leikissä esitetään

jotakin yleistä ja tyypillistä, mutta draama kiinnittää huomiota esimerkiksi roolihahmojen yksilölliseen erityislaatuun. Draama on tietoisesti ohjattu prosessi, toisin kuin vapaa leikki, jonka sisältöä ei ohjata. Jälkimmäisessä lapset itse valitsevat roolisuhteensa, mutta draamassa ohjaaja voi säädellä niitä. (Helenius ym. 2000, 156–157.)

4.4 Sanataiteen yhteys hyvinvointiin

Sanataiteella tarkoitetaan kaikkea kielen kanssa tehtävää luovaa toimintaa puhumisesta kirjoittamiseen ja lukemisesta kuuntelemiseen. Se on taiteellista ja kielellistä ilmaisua, joka kehittää luovuutta ja omaperäisyyttä. Sanataide mahdollistaa mielikuvituksen ja kekseliäisyyden. (Hurme 2011, 26; Takkinen & Tolonen 2004, 88.)

Kirjoittaminen on viestintää ja maailman hahmottamista. Se on ajatusten ja kokemusten jäsentämistä ja ilmaisemista paperilla. Se on taideteoksen luomista tavalla, jonka lopputuloksena nähdään lukijalle tarkoitettu, rakenteellinen, tarkoituksellinen ja sanoman sisältävä teksti. Kirjoittaminen on itsensä ilmaisemista ainutkertaisella ja luovalla tavalla. Siihen liittyy voimakkaasti mielikuvitus, omaperäisyys ja yksilöllisyys. Se on löytöretkeilyä, jonka kuluessa ihminen löytää uutta ja tulee tietoisemmaksi itsestään ja elämästään. Se tuo mielenrauhaa selkeyttäessään ajatuksia ja luodessaan uutta järjestystä. Kaikki tarvitsevat nykyajan yhteiskunnassa kirjoittamista, ja jokainen myös osaa halutessaan kirjoittaa jotakin. (Karhumäki & Toivakka 1999, 16; Martineimo 1990, 8; Sarmavuori 2010, 13, 16, 21–24, 46–47.)

Kirjoittaminen on inhimillistä. Se lisää itseymmärrystä, vahvistaa tunnetta elämän merkityksellisyydestä ja yhdistää ihmisen omiin oivalluksiinsa. Se on kokemusperäistä ja selkeyttävää toimintaa, joka myös voimaannuttaa yksilöä. (Cameron 2004, 12; Hakonen 2003, 146.) Kirjoittaminen kasvattaa itsetuntemusta (Lehtinen 2003, 82) ja auttaa ihmistä tulemaan tietoiseksi tunteistaan ja omasta tavastaan ajatella. Kuvamalla elämyksiään, ajatuksiaan ja tunteitaan ihminen voi myös saada muut ymmärtämään itseään paremmin. (Karhumäki & Toivakka 1999, 9; Takkinen & Tolonen 2004, 88.)

Kirjoittaminen mahdollistaa erilaisten tunteiden, ajatusten ja kokemusten uudelleen elämisen ja käsittelemisen. Se on elämän kokemista ja yhteyttä paitsi omaan itseen myös kaikkeen ympärillä olevaan. Kirjoittaminen antaa mahdollisuuden hetkessä olemiseen, keskittyneisyyteen ja itsensä kuunteluun. (Goldberg 2008, 155; Hattula &

Svensson 2009, 6, 23, 130.) Lisäksi, koska kaikilla on jonkinlaisia kokemuksia kirjoittamisesta, se on helppo tapa toimia luovasti (Keränen ym. 2001, 123).

Parhaimmillaan kirjoittaminen tuottaa iloa ja tyydytystä sekä rikastuttaa elämää. Kirjoittamalla omista kokemuksista ja itselle tutuista, merkityksellisistä asioista voi henkilökohtaisella tasolla viestiä elämästään. (Linna 1994, 11; Svinhufvud 2007, 14, 31.) Kirjoittamisen taustalla voi vaikuttaa halu tutkia tai ymmärtää elämää, ihmistä, kokemuksia ja tunteita sekä luoda jotakin uutta. Kirjoittamalla voi täyttää ilmaisemisen tarvetta ja löytää tavan toteuttaa luovuutta. Se on keino selvittää ja jäsentää ajatuksia, kommunikoida, käsitellä ja ilmaista tunteita sekä ottaa etäisyyttä koettuun. Halu vaikuttaa, tulla kuulluksi ja jättää itsestä näkyvä jälki voi toteutua kirjoittamalla. Yksilön henkisen kasvun ja hyvinvoinnin voidaan katsoa paranevan kirjoittamisen seurauksena. (Jääskeläinen 2002, 14–15, 36, 88; Linna 1994, 11; Vilén ym. 2008, 319.)

Kirjoittamisella on taipumus yllättää. Se tuo esiin ajatuksia, joita ei tiennyt odottaa, ja palauttaa mieleen sekä myönteisiä kokemuksia että vaikeita tunteita ja surullisia muistoja. Jälkimmäiset saattaa olla helpompi kohdata ja ilmaista kirjoittamalla kuin puhumalla. (Keränen ym. 2001, 123.) Ajatusten selvittelyyn, tunteiden käsittelyyn, mielen sisältöjen jäsentelyyn sekä ymmärryksen ja hyväksynnän saavuttamiseen kirjoittaminen tarjoaa oivallisia välineitä (Johansson 1991, Keränen ym. 2001, 124 mukaan).

Luova kirjoittaminen määritellään kirjoittamiseksi, jossa tavoitellaan kaunokirjallisen tekstin, kuten runojen, novellien tai satujen tuottamista. Toinen merkitys koskee itseilmaisua ja ilmaisun vapautta. Tällöin lopputulosta tärkeämpää on kirjoittaminen sinänsä. Sitä luovempaa ajatellaan kirjoittamisen olevan, mitä enemmän kirjoittaja käyttää ja muokkaa havaintojaan ja kokemuksiaan, tulkitsee ja analysoi sekä yllättää omaperäisyydellään. Erään määritelmän mukaan luovasta kirjoittamisesta voidaan puhua, kun kirjoittajalla on työssään esteettisiä päämääriä. Ainutlaatuisuuden korostaminen sekä pyrkimys luoda uutta ja pysyvää erottavat luovan kirjoittamisen arjen kirjoitustilanteista. Kuitenkaan luovuutta ei tule ymmärtää ainoaksi tekijäksi, joka määrittelee ja ohjaa kirjoittamista. (Jääskeläinen 2002, 36–38.) Luovuuden vapauttamisen merkitystä kirjoittamisen yhteydessä ei silti voi väheksyä. Kun korostetaan luovuutta, päästään parhaassa tapauksessa kirjoittamisen iloon ja luottamukseen omista taidoista. (Svinhufvud 2007, 32.)

4.4.1 Kirjoittaminen sosiaalisena toimintana

Tarkasteltaessa kirjoittamista sosiaalisesta näkökulmasta sitä pidetään tavoitteellisena, aina jossakin sosiaalisessa yhteisössä ja vuorovaikutustilanteessa tapahtuvana toimintana. Vuorovaikutus pitää sisällään esimerkiksi tehtävänantoja, keskustelua ja palautetta. (Svinhufvud 2007, 41–42.) Lukiessaan toisille tekstejään ääneen ihminen samalla rakentaa vuorovaikutusta ja kertoo omaa tarinaansa (Nietosvuori 2008, 139).

Keskusteleminen yhdessä muiden kanssa omista ajatuksista kirkastaa niitä ja selkiyttää sitä, mitä ja miten kirjoittaja haluaa asiansa sanoa. Kannustus, rohkaisu, auttaminen ja kokemusten jakaminen tukevat kirjoittamista. Jo opetussuunnitelman perusteissa korostetaan vuorovaikutusta ja yhteistyötä luovassa kirjoittamisessa. (Linna 2004, 96–97.) Kirjoittaminen yhdessä muiden kanssa voikin olla hieno kokemus. Ajatusten ja ideoiden jakaminen tuottaa uusia ideoita, kirjoittamisen rentous lisääntyy ja tutustuminen toisiin syvenee. Samalla mielikuvitusta voidaan virkistää ja kirjoittamiseen innostaa. Yhteistyön edellytyksiä ovat yhteiset tavoitteet ja tasavertaisuus. (Jääskeläinen 2002, 53–55.)

Yhteisöllinen kirjoittaminen on työtapa, jota on ryhdytty hyödyntämään muun muassa koulumaailmassa. Siinä kirjoittamista toteutetaan pienryhmätyöskentelynä annetusta aiheesta. Tämän yhteisöllisyyttä tukevan ja yhteistyötaitoja opettavan työtavan tavoitteena on, että oppilas oppii kysymään ja vastaamaan sekä jakamaan tietojaan, ajatuksiaan, kokemuksiaan ja mielipiteitään. Yhteisöllinen kirjoittaminen nähdään keinona vastata tulevaisuuden osaamistarpeisiin, joista merkittävimpiä ovat hyvät vuorovaikutustaidot. Työtapaan siis liittyy inhimillinen vuorovaikutus, joka lisää oppilaiden hyvinvointia ja jota ei voi oppia muutoin kuin toimimalla muiden ihmisten kanssa. Lapselle ei synny oikeaa kuvaa itsestään ilman aitoja vuorovaikutustilanteita. (Jyrkiäinen & Koskinen-Sinisalo 2012, 10, 47, 50–51.)

Vaikka yhteisöllinen kirjoittaminen on suunnattu koulumaailmalle, sen monet ominaisuudet sopivat lasten ja isovanhempienkin käyttöön. Juuri työtavan yhteisöllinen ja vuorovaikutusta tukeva luonne asettuu hyvin tähän kontekstiin. Omien ajatusten ääneen esittäminen edesauttaa yhteyden luomista toiseen ihmiseen. Pareittain toteutettavat kirjoitusharjoitukset annetusta aiheesta lisäävät yhteisyyttä ja kommunikointia.

4.4.2 Sadutus kirjoittamisen menetelmänä

Sadutus on vuorovaikutuksellinen ja narratiivinen menetelmä, jossa satu syntyy kertojan ja saduttajan välillä. Sadutettavan tarina kirjataan ylös sellaisenaan ja luetaan kertojalle, joka voi halutessaan tehdä siihen korjauksia. Sadun kertojan oikeus on päättää, mihin satua käytetään tai missä se julkaistaan. Sadutus korostaa kuuntelua ja osallisuutta antaen sadutettavalle mahdollisuuden tuoda ajatuksensa esille ja tulla kuulluksi. Sitä voidaan käyttää kaikenikäisten ihmisten kanssa. (Hurme 2011, 29; Karlsson 2003, 12; Kotka 2011, 15; Laine ym. 2009, 210; Mäkinen ym. 2009, 159.) Myöskään sijainti ei rajoita menetelmän käyttöä. Esimerkiksi koti ja mummola ovat erinomaisia paikkoja toteuttaa sadutusta. (Karlsson 2003, 9.) Yhteyttä luova ja voimaannuttava tapa toteuttaa sadutus onkin ohjeistaa lapset saduttamaan isovanhempiaan (Kotka 2011, 15–16).

Tärkeää sadutuksessa on yhdessä tekeminen sekä omista mietteistä kertominen. Saduttamalla toteutetaan aitoa vastavuoroisuutta, jossa ilmenee iloa, mielikuvitusta ja kielteistenkin asioiden ja tunteiden käsittelyä. Sadutus on tasavertainen, voimavara-keskeinen ja yhdistävä menetelmä. Se on jakamista ja yhteisöllisyyden luomista. (Karlsson 2003, 9, 11, 120.) Saduttajan tulee olla puuttumatta ja vaikuttamatta tarinan sisältöön ja pituuteen. Hänen tehtävänsä ei myöskään ole arvioida syntyneitä kertomusta, opastaa kertojaa tai korjata sadutettavan virheitä. Pääasia on keskittyä itse sanomaan. (Hurme 2011, 29; Karlsson 2003, 51; Kotka 2011, 15–16.)

Saduttamalla annetaan arvo lapsen puhutuille sanoille ja osoitetaan, että tämän tuotos saa hyväksynnän. Lapsi oppii arvostamaan ajatuksiaan ja rohkenee tehdä aloitteita. Samalla päästään sisään lapsen maailmaan, kohdataan häntä henkilökohtaisesti ja opitaan näkemään hänessä sellaisiakin piirteitä, jotka muuten saattavat jäädä pimentoon. (Hämmäinen & Mäki 2009, 58; Kempainen 2003, 84.)

Sadustilanne vahvistaa sadutettavan tunnetta läheisyydestä, yhteenkuuluvuudesta ja turvallisuudesta (Hurme 2011, 29; Laine ym. 2009, 210). Aikuisen aito läsnäolo välittää lapselle viestin siitä, että tämä on tärkeä (Hämmäinen & Mäki 2009, 57). Tavanomaisesti saduttamisella on ryhmäännyttävä ja ihmisiä yhteen liittävä vaikutus (Karlsson 2003, 111; Kotka 2011, 15). Opinnäytetyön toimintaosuudessa käytettiin kirjoittamiskerralla sadutusmenetelmää nuorimpien lasten kohdalla.

4.4.3 Sadut ja tarinat yhteisöllisyyden lisääjinä

Lukeminen liittyy niin läheisesti kirjoittamiseen, ettei näitä voi oikeastaan erottaa toisistaan. Molemmat ovat luovaa, mielikuvia synnyttävää työtä. (Helenius ym. 2000, 30; Karhumäki & Toivakka 1999, 6.) Luettaessa ja kirjoitettaessa kyse on merkitysten luomisesta ja niiden muokkaamisesta (Linna 1994, 37).

Tarinankerronta on kuitenkin vähentynyt. Näin on käynyt eritoten länsimaissa, eikä vähiten median ja television vaikutuksesta. Television katselua ei voi verrata tarinoihin, sillä TV tarjoaa valmiita kuvia. Sellaisia katsellessaan ei ihminen pääse käyttämään omaa ajatteluaan, mielikuvitustaan eikä tunneilmaisuaan samoissa määrin kuin esimerkiksi kirjoja lukiessaan. (Kempainen 2003, 56; Keränen ym. 2001, 120.)

Ihmiselle on ominaista kokea maailma narratiivisesti, kertomuksina. Asioiden esittäminen tarinoina on alkuperäisin tapa kuvata kokemuksia ja niiden tuottamia merkityksiä. (Kopakkala 2011, 25.) Tarinat tuovat esille ihmisen luovat voimavarat ja stimuloivat mielikuvitusta (Keränen ym. 2001, 119–120). Mielikuvituksen kehittyminen puolestaan luo pohjan eettiselle kasvulle, sillä silloin opitaan asettumaan toisten ihmisten asemaan (Jantunen 2007, 13). Lisäksi saduilla on edellisten sukupolvien elämäntapa- ja yhteisön arvoja eteenpäin siirtävä tehtävä (Palttala ym. 2004, 9).

Sadut siirtävät perinnettä ja kulttuuria siten, että kuulijalle syntyy tunne siitä, että hän on osa menneisyyttä ja kuuluu johonkin (Keränen ym. 2001, 120–121). Kertomusten muodossa on kautta aikojen välitetty sukupolvelta seuraavalle historiaa, uskomuksia, moraalia ja ihanteita (Linna 1994, 56). Samaa tapaan ovat siirtyneet samaistumisen kohteet ja käsitykset hyvästä ja pahasta (Severikangas 2000, 94). Kotkan (2011, 15) mukaan kansansadut voivat myös kaventaa kuilua sukupolvien välillä.

Satujen kertominen on alkujaan yhteisöllistä toimintaa (Heinonen & Suojala 2001, 147). Tarinat tuovat läheisyyttä ihmisten välille (Einon 2003, 124). Tämä läheisyys ja kuulluksi tuleminen kokemukset ovat arvokkaita lapselle, joka tällä tavoin tuntee itsensä tärkeäksi ja huomioon otetuksi. Näin lapsi voi rohkaistua keksimään itsekin tarinoita. (Heinimaa 2001, 161.) Lukukokemukset ovat vuorovaikutusta, johon kuuluvat verbaisuus ja fyysinen toiminta, aistit, tunteet ja mielikuvitus (Maunumaa ym. 2001, 6).

Sadut rikastuttavat elämää ja kehittävät luovuutta. Ne ovat erinomainen yhdessäolon ja inhimillisyyden väline, vuorovaikutuksen apu ja keino tunteiden ja itselle merkityk-

sellisten asioiden tunnistamiseen, nimeämiseen ja käsittelemiseen. Hyvät tarinat avartavat ihmis- ja maailmankuvaa. Ne auttavat erottamaan hyvän pahasta ja oikean väärästä. Ne opettavat empatiaa, suvaitsevaisuutta sekä ymmärrystä itseä ja muita kohtaan. (Helenius ym. 2000, 31; Hurme 2011, 27; Kemppinen 2000, 4–6; Kemppinen 2003, 1, 11, 85–87; Kotka 2011, 11.) Lukukokemukset tuovat lapselle samaistumiskohteita (Harjunkoski 2009, 138; Maunumaa ym. 2001, 6).

Sadut edistävät psyykkistä hyvinvointia. Sellaiset arvot kuin rehellisyys, ystävällisyys, oikeudenmukaisuus ja toisten huomioon ottaminen jalostuvat satuja kuunnellessa ja lukiessa. (Ylönen 2000, 7, 27–28, 39.) Sadut kehittävät kieltä, kasvattavat ja opettavat. Niissä kerrotaan tosiasioita elämästä ja ihmisten välisistä suhteista. (Helenius ym. 2000, 17, 31.)

Sadut eivät ole pelkästään lapsia varten. Aikuinenkin voi löytää tarinoista uusia tasoja ja kokea tuoreena vanhan lapsuudenaikaisen sadun. (Vilén ym. 2008, 327.) Aikuisille tarinat voivat tarjota mahdollisuuden löytää oma mielikuvitus ja sisäinen lapsi. Ne ovat oivallinen rentoutumiskeino. (Kemppinen 2000, 8–9.) Sadut tarjoavat isovanhemille luontevan väylän viettää aikaa lastenlasten kanssa. Tällöin on helppo satuja lukemisen lisäksi välittää perinnetietoa kertomalla entisajan elämästä ja omista kokemuksista. Lapsia edellisten sukupolvien elämästä kertovat tarinat kiehtovat, sillä ne ovat etäällä heidän omasta maailmastaan mutta kuitenkin läheisen ihmisen kokemuksia. (Ijäs 2004, 67; Taipale 2002, 241; Ylönen 2000, 115, 121–122.)

Omaan sukuun liittyvät tarinat kiinnittävät lapsen osaksi sukupolvien jatkumoa. Tarinoiden välityksellä aikuinen ja lapsi saavat tärkeitä yhteisiä kokemuksia, jotka lisäävät keskinäistä tasavertaisuutta. Muistoistaan kertoessaan isovanhempi voi elää uudelleen sekä elämän onnellisia että vaikeita aikoja. Näin tapahtumat voivat saada uutta merkitystä. (Luumi 2008, 17–18, 22.) Yleensä muistelu on ikääntyneille virkistävää ja ilahduttavaa (Emden & Lamikoski 2001, 201). Opinnäytetyön toimintaosuudessa oli luontevaa käyttää kirjoittamisen lisäksi muistelua, satuja ja tarinankerrontaa vuorovaikutuksen vahvistamisessa.

5 TYÖN TUOTTEISTAMISPROSESSI

Toteutetaan opinnäytetyö sitten tutkimuksena tai toiminnallisena työnä, työmuodon valintaa määrittelevät tilanne ja työn tavoite. Toiminnallinen opinnäytetyö eroaa sikäli tutkimuksesta, että se mahdollistaa konkreettisesti teorian ja käytännön yhdistämisen. (Vilka & Airaksinen 2003, 5–6.) Tämä käytännönläheisyys ohjasi valintaamme. Toiminnallinen työ myös palveli parhaiten työmme tarkoitusta ja tavoitetta. Pääsimme itse käytännössä kokeilemaan luovien menetelmien toimivuutta lasten ja isovanhempien vuorovaikutusta tukevassa ryhmässä. Vastaavanlaisen ryhmän puuttuminen paikkakunnalta loi suotuisan tilanteen käytännön toteutukselle. Katsoimme pääsemme hyödyntämään kiinnostustamme ja omia vahvuuksiamme.

Toimintamme rakenteena käytimme Jämsän ja Mannisen (2000) laatimaa sosiaali- ja terveysalan osaamisen tuotteistamisen mallia. Tämän mukaan tuote voi olla joko materiaallinen, palvelu tai tavarun ja palvelun yhdistelmä (Jämsä & Manninen 2000, 13–15). Yleisesti ottaen toiminnallinen opinnäytetyö voi sisältää esimerkiksi käytännön toiminnan järjestämisen ja kansion laatimisen. Tärkeää on, että käytännön toteutus ja raportointi tutkimuksellisen viestinnän keinoin yhdistyvät. Tutkimuksellinen asenne sisältäen argumentointia, käsitteiden määrittelyä ja lähteiden käyttöä on tärkeää. Tietoperustaa ja teoriaa vasten tehdään valinnat sekä perustellaan ne. (Vilka & Airaksinen 2003, 9–10, 42, 101.)

Toteutimme työssämme tavarun ja palvelun yhdistelmän. Palvelumme sisälsi järjestämämme luovat toimintakerrat. Tuotteemme oli toimintakertojen pohjalta laadittu toimintakansio (liite 1), joka julkaistiin myös sähköisenä. Työssä sekä käytäntö että tutkimuksellisuus toteutuivat. Keräsimme monipuolisista lähteistä runsaan tietoperustan, johon nojautuen perustelimme valintamme ja määrittelimme käsitteemme.

Tuotteistamisen lähtökohtana on asiakas, jonka tarpeet tulee huomioida, jotta asiakaslähtöisyys toteutuu. Näin tuotteistaminen toteutetaan asiakkaan parhaaksi. Lisäksi on huomioitava, että tuotteella voi olla monia asiakkaita, joiden motivaatio ja tarpeet saattavat olla hyvin erilaisia. (Jämsä & Manninen 2000, 16, 21.) Kansiomme suunnittelussa oli muistettava, että potentiaaliseen asiakaskuntaamme kuului toimintaan osallistujien sekä muiden isoäitien ja tyttären-/pojantyttyärien lisäksi monet muut asiakasryhmät. Kansiotamme voidaan hyödyntää esimerkiksi suunniteltaessa toimintaa isoisille ja pojille, ikääntyneille, lapsille, aikuisille tai kenelle tahansa.

Sosiaalialan tuotteistamisprosessissa on tärkeää noudattaa alan eettisiä ohjeita ja tavoitteita. Olennaista on myös se, että tuote edistää terveyttä, hyvinvointia ja elämänhallintaa. (Jämsä & Manninen 2000, 14.) Talentian ammattieettisiin ohjeisiin viitaten työssämme on korostunut osallisuuden tukeminen. Tärkeää on löytää ihmisten ja yhteisöjen vahvuudet ja tukea niitä. (Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry 2005, 8.)

Tuotteistamisprosessissamme olemme varjelleet luottamuksellisuutta ja yksityisyyttä salassapitosäännöksiä noudattaen. Toimintakerroilla otimme osallistujista valokuvia, joita liitimme toimintakansioomme. Niiden julkaisemiseen kysyimme osallistujilta luvat, alaikäisiltä kirjallisesti huoltajien allekirjoituksilla varustettuina. Nimiä emme julkaisseet missään vaiheessa. Palautteet toimintakerroilta kerättiin nimettöminä. Osallistuminen toimintaan oli vapaaehtoista. Terveyttä, hyvinvointia ja elämänhallintaa palvelumme ja toimintakansiomme tukevat erinomaisesti, näkyvimpänä muotona sosiaalinen, vuorovaikutteinen ulottuvuus sukupolvien välillä. Osallisuuden vahvistaminen, lapsi–isovanhempisuhteen lujittaminen sekä syrjäytymisen ehkäisy edistivät asiakkaiden hyvinvointia ja voimaantumista.

Tuotekehityksessä tavoitteet määräytyvät hankekohtaisesti. Jos jo alkuvaiheessa tehdään päätös tuotteesta ja sen ominaisuuksista, on pääpaino tuotteen valmistamisessa. (Jämsä & Manninen 2000, 28.) Työmme alusta lähtien oli selvää, että tuotteistamisprosessiimme kuului sekä palvelu että materiaallinen tuote. Tähän pohjautui koko opinnäytetyöprosessi.

Tuotekehitysprosessista on erotettavissa viisi vaihetta. Näistä ensimmäinen on kehittämistarpeen tunnistaminen, jota seuraa ideointi ratkaisun löytämiseksi. Kolmantena on tuotteen luonnostelu, neljäntenä kehittäminen ja lopulta viimeistely. (Jämsä & Manninen 2000, 28.) Seuraavassa esittelemme vaiheet tarkemmin.

5.1 Kehittämistarpeen tunnistaminen ja tuotteen ideointi

Työmme kehittämistarve nousi yhteiskunnan vallitsevasta tilasta. Sekä paikallisella että valtakunnallisella tasolla isovanhemmille ja heidän biologisille lapsenlapsilleen suunnattua toimintaa on niukasti. Vielä vähemmän on tarjolla luoviin menetelmiin painottuvaa ryhmätoimintaa. Kuilu sukupolvien välillä kasvaa, yksilökeskeisyys koros-

tuu ja luovuus köyhtyy materiaalia pursuavassa maailmassa. Perheiden pahoinvointi lisääntyy ja rajaton, turvaton lapsuus puhuttaa. Halusimme tarttua ajankohtaiseen aiheeseen, jolle olisi varmasti kysyntää. Tarve työn kehittämiseksi oli ilmeinen.

Kun laaditaan tuotteelle tavoitetta, voidaan lähteä kehittämään jo olemassa olevaa toimintaa tai tuotetta vastaamaan nykyisiin tarpeisiin. Toinen lähtökohta on täysin uuden tuotteen kehittäminen kehittämistarpeen pohjalta. (Jämsä & Manninen 2000, 30.) Kuten todettu, lisälmen seudulla isovanhemmille ja lapsenlapsille tarkoitettua ryhmätoimintaa ei ollut. Toteutimme uuden toimintamuodon tuotteistamisen perustamalla kerhon tytöille ja isoäideille.

Ongelmia ja kehittämistarpeita täsmennettäessä on tärkeää selvittää kehittämistä kaipaavan aihealueen laajuus ja yleisyys. Tuotteistamisen ensimmäisen vaiheen tarkoitus on siis selvittää, onko olemassa tarve, johon tuotekehitys voi vastata. (Jämsä & Manninen 2000, 31, 85.) Olennaista on uuden luominen vanhan toistamisen sijaan. On tärkeää ottaa selvää kohderyhmästä ja sen tarpeista, pohtia, millainen ongelma opinnäytetyöllä halutaan kenties ratkaista ja mitä merkitystä sillä on kohderyhmälle. Tavoitteiden tulee olla paitsi harkittuja ja perusteltuja myös saavutettavia. (Vilkka & Airaksinen 2003, 26–27.) Raporttimme alussa olemme esitelleet isovanhemmuuden tilannetta nyky-Suomessa sekä lastenlasten ja isovanhempien merkitystä toisilleen. Haasteet kasvavat ja lisääntyvät kiihtyvällä tahdilla valtakunnanlaajuisesti. Ongelma on siis olemassa, ja siihen olemme halunneet tuotteellamme puuttua.

Uusilla toimintamalleilla pyritään tietoisesti muuttamaan entistä toimintaa. Esimerkiksi asiakkaan kohtaamisessa tavoitellaan enenevässä määrin asiakasta voimaannuttavaan suuntaan etenemistä. (Jämsä & Manninen 2000, 31.) Voimaantuminen on opinnäytetyössämme tärkeä tavoite, johon pyrimme vuorovaikutusta tukemalla.

Ideavaiheessa on kehittämistarve varmistunut ja aletaan etsiä vaihtoehtoja ratkaisujen löytymiseksi. Työssä keskitytään ajankohtaisten ongelmien ratkaisemiseen pohdimalla, millainen tuote voisi selvittää ongelman, vastata tarpeisiin ja tuottaa toivottua tulosta. Ennen kuin valinta kehitettävästä tuotteesta tehdään, on syytä pohtia, mitä hyötyä ratkaisuvaihtoehdosta on ja ratkaiseeko se ongelman, miten vaihtoehdot eroavat toisistaan ja mikä on kunkin etu. On myös aihetta miettiä, kenelle vaihtoehto on suunnattu ja miten siihen suhtaudutaan. Edelleen pohditaan, millaisia suotavia ominaisuuksia ratkaisussa on ja miten ne on mahdollista saavuttaa, mitä vaihtoehdon valinnasta seuraa ja mitkä ovat toteuttamismahdollisuudet. Kun näihin löydetään vas-

taukset, syntyy tuotekonsepti eli esitys siitä, minkälainen tuote tai palvelu on tarkoituksenmukaista suunnitella. (Jämsä & Manninen 2000, 35, 40.)

Valitsimme tärkeimmäksi kohteeksi lasten ja isovanhempien vuorovaikutuksen tukemisen ja tätä kautta hyvinvoinnin edistämisen. Keinoksi otimme luovat toimintamuodot, joita toteutettaisiin tyttö–isoäitikerhossa. Ryhmätoiminnalla uskottiin tavoitteiden toteutuvan parhaiten, sillä ryhmässä vuorovaikutus ja keskinäinen kanssakäyminen tapahtuvat luonnostaan. Luovien toimintojen yhdistäminen ryhmätoimintaan oli luonteva valinta ilmaisullisten menetelmien vuorovaikutteisen, ihmisiä toisiinsa yhdistävän luonteen tähden.

Perustamalla kerhon katsoimme saavuttavamme helpoimmin kohderyhmän. Samalla mahdollistaisimme uudenlaisen toimintamuodon vakiintumisen paikkakunnalle. Lisäksi olisimme vahvistamassa yhteisöllisyyttä ja osallisuutta sukupolvien kanssakäymisen lisäksi ryhmän yhteistoiminnalla. Toteuttamismahdollisuudet koimme hyväksi saatavilla olevien tilojen, toimeksiantajan tuen sekä työn kehittämistarpeen johdosta.

Pienessä ryhmässä oli mahdollisuus syvempään vaikuttamiseen kuin esimerkiksi mittavissa lapsille ja isovanhemmille tarkoitetuissa tapahtumissa. Laajoissa tempauksissa hyötyjiä on paljon, mutta laatu voi kärsiä. Toivottujen tulosten saavuttaminen on helpompaa ryhmässä, jossa kaikki tulevat tutuiksi keskenään. Katsoimme ryhmän hyötyvän kerhotoiminnasta ja saavan tukea vuorovaikutteiseen yhteistoimintaansa oman isovanhemman tai lapsenlapsen kanssa.

Koimme tärkeäksi tuottaa kerhokertojen lisäksi toimintakansion, josta voisi hyötyä suurikin asiakaskunta. Näin suunnittelemamme toimintarunko voisi toteutua yhä uudestaan erilaisten ryhmien parissa. Suunnittelussa painotimme toimintamuotojen käytännölläheisyyttä. Toiminta ei vaadi ulkopuolista ohjausta, vaan sitä voi toteuttaa myös omassa perhepiirissä, ja materiaali joko löytyy kotoa tai on helposti ja vähin resurssein hankittavissa.

5.2 Tuotteen luonnostelu

Kun on päätetty, millainen tuote aiotaan valmistaa, siirrytään luonnosteluvaiheeseen. Tällöin pohditaan, mitkä tekijät ohjaavat tuotteen suunnittelua ja valmistusta. Luonnosteluvaiheessa on selvitettävä asiakasprofiili, tuotteen asiasisältö, palvelujen tuot-

taja, rahoitusvaihtoehdot, asiantuntijatieto, arvot ja periaatteet, toimintaympäristö sekä sidosryhmät. Näin varmistetaan tuotteen laatu. Asiakasprofiilin laadinnassa selvitetään asiakkaiden tarpeet, kyvyt ja odotukset sekä vastataan kysymykseen siitä, ketkä ovat hyödynsaajat. Samaan tapaan tulee selvittää palvelujen tuottajan eli asiakkaita palvelevan tahon tarpeet ja näkemykset. Tällä tavoin varmistetaan, että tuote vastaa tarkoitustaan. Luonnosteluvaiheessa siis täsmentyy, mitä tehdään ja millaiset vaihtoehdot valitaan työn toteuttamiseksi. (Jämsä & Manninen 2000, 43–45, 85.)

Luonnosteluvaiheessa teimme siis runsaasti valintoja. Määrittelimme lasten iäksi kuudesta yhdeksään vuotta, sillä katsoimme tähän ikäryhmään kuuluvien lasten olevan otollisessa iässä vuorovaikutuksen tukemiseen isovanhempansa kanssa. Tätä nuoremmille olisi tuottanut hankaluuksia osallistua suunnittelemiimme toimintoihin ja keskittyä harjoituksiin. He olisivat tarvinneet runsaasti ohjausta. Yhdeksän vuotta vanhemmat sen sijaan voisivat olla jo iässä, jolloin yhteinen tekeminen oman isoäidin kanssa ei ole aiheena enää yhtä ajankohtainen tai otollinen. Ryhmissä, joissa on lapsia, tulisikin huomioida lasten ikä siten, ettei se vaihtelisi liikaa (Keränen ym. 2001, 126). Ohjaustamme helpotti selkeästi rajattu ikähaarukka. Harjoitukset oli helpompi valita, kun ne osoitti konkreettisesti tietylle ikäryhmälle.

Luovat menetelmät – askartelu, musiikki, draama ja kirjoittaminen – valikoituivat tavoitteiden perusteella. Kaiken toiminnan taustalla tuli olla vuorovaikutuksen tukeminen. Lisäksi valintaa ohjasi oma kiinnostuksemme edellä kuvattuja aiheita kohtaan. Päätimme ohjata kaikkiaan neljä toimintakertaa viikon välein tammikuun 2013 aikana. Määrä oli helppo perustella luovista teemoistamme käsin. Kullakin toimintakerralla oli oma aiheensa, kaikkiaan siis neljä yllä kuvattua luovaa menetelmää. Näin saimme esiteltäviä osanottajille neljä erilaista vuorovaikutusta tukevaa toimintamuotoa, joiden käyttö kotioloissa onnistuisi yhtä hyvin kuin ohjatuilla kerhokerroilla.

Ryhmän koko rajattiin maksimissaan neljään osallistujapariin, jolloin se olisi hyvin hallittavissa kahden ohjaajan voimin. Ryhmämme kuului siis sosiaalisiin ja tavoitteellisiin pienryhmiin, joiden päämääränä on tarjota mahdollisuus sosiaaliseen kanssakäymiseen ja virkistykseen. Tavoitteellisena ryhmänä sen odotettiin saavuttavan jotakin. Pienryhmään kuuluu maksimissaan kymmenen henkeä. Sen toimintaa kuvaavat kiinteys, sitoutuneisuus, motivaatio ja aktiivinen, yhteistyökykyinen toiminta. Pienryhmässä osallistuminen on tasaista ja jäsenillä mahdollisuus itsenäiseen kehittymiseen. Nimenomaan tavoitteellisille ja säännöllisesti kokoontuville ryhmille soveltuvat toiminnalliset harjoitukset parhaiten. (Kataja ym. 2011, 15–16; Mäkinen ym. 2009, 150;

Niemistö 2000, 21, 58–59.) Kahdeksan hengen ryhmämme oli sopivan tiivis muodostaakseen toimivan, yksilöt huomioivan kokonaisuuden. Sen koon nähtiin mahdollistavan ryhmäharjoitukset ja rohkaisevan jokaista osanottajaa mukaan toimintaan. Pienryhmää kuvaavat ominaisuudet, kuten sitoutuneisuus, aktiivinen toiminta sekä kiinteytys, sopivat hyvin toimintamme luonteeseen.

Kunakin ryhmätapaamisen kestoksi määritimme kaksi tuntia. Tämä oli aika, jonka verran kuusivuotiaan arveltiin jaksavan keskittyä ja joka tarvittiin, jotta voitiin kiireettömässä hengessä edetä suunniteltujen harjoitusten mukaisesti. Liian lyhyet tapaamiset eivät olisi antaneet tilaisuutta tutustua aiheisiin kunnolla. Lisäksi turvallisen, luottamuksellisen ilmapiirin luomisen kannalta vähintään kahden tunnin säännölliset kokoontumiset ovat lähes välttämättömiä. Keräsen ym. (2001, 126) mukaan ryhmäkerän keston olisikin hyvä olla puolestatoista tunnista kahteen.

Ryhmän rajasimme koskemaan vain tyttöjä ja isoäitejä. Valintaa ohjasivat käytännön järjestelyt ja aihepiirien valinta; katsoimme helpommaksi suunnitella toimintoja vain toisen sukupuolen edustajille. Tällöin ei tullut ajankohtaiseksi pohtia, miten pojat suhtautuisivat käsinukkeaskarteluun tai kirjeiden kirjoittamiseen. Emme halunneet sortua ajattelussamme emmekä valinnassamme sukupuolia luokitteleviin stereotypioihin, vaan perustelimme valintamme sen yksinkertaisuudella. Koska vastaavanlaista toimintaa ei paikkakunnalla ollut aiemmin ollut, koetimme tehdä alun mahdollisimman miellyttäväksi sekä osanottajille että itsellemme. Lisäksi uskomme, että on tärkeää tukea vuorovaikutusta myös sukupuolirooleista käsin. Jokainen tyttö tarvitsee aikuisen naisen mallia siinä missä poika miehen.

Asiakasprofiiliin tutustuessamme näytti siltä, että lasten ja isovanhempien toiminnalliselle ryhmälle oli tarvetta. Yhteiskunnallisen tilanteen ja ajankohtaisten aiheiden valossa perustamallemme ryhmälle oli tilausta. Asiakkaiden kykyjen osalta oli huomiotava suuri ikäjakauma, joka ulottui kuusivuotiaista jo keski-ään ylittäneisiin. Toiminta oli suunniteltava siten, että siihen pystyivät kaikki osallistumaan. Harjoitukset tuli valita tarkkaan, jotta ne eivät olisi olleet liian vaikeita nuorimmille eivätkä liian helppoja vanhimille.

Keskityimme luoviin menetelmiin, mutta toiminnan tuli olla sellaista, että siihen kaikki ryhmän jäsenet harrastuksistaan tai taidoistaan riippumatta pystyivät osallistumaan. Valikoimme lukemattomista vaihtoehdoista joko sellaisia, joita olimme itsekin kokeilleet, tai sellaisia, joiden uskoimme muuten soveltuvan ryhmällemme. Ennen kaikkea

huomioimme vuorovaikutuksen ulottuvuuden jokaisessa harjoituksessa. Emme halunneet ottaa mukaan liian uskaliaita ja vaativia leikkejä, jotka olisivat pahimmassa tapauksessa saattaneet lamauttaa ryhmän toimintaa, tuottaa epäonnistumisen kokemuksia ja estää iloisen, rennon yhdessäolon. Taitavuus ei ollut toimintaamme määrittävä tekijä, vaan halusimme panostaa mukavaan yhteiseen aikaan ja isovanhemman ja lapsenlapsen suhteen lujittamiseen myönteisessä hengessä. Kuitenkin osanottajien tunne taitamattomuudesta olisi tehokkaasti estänyt tavoitteiden toteutumista.

Palvelusta eli toiminnallisesta kerhosta hyötyivät tytöt ja isoäidit, jotka osallistuivat ryhmään. Kuitenkin heidän yhteisellä toiminnallaan oli vaikutusta myös perheeseen ja muuhun lähipiiriin. Toimintakansioista sen sijaan hyötyy suurempi joukko ihmisiä. Sitä voivat käyttää ketkä tahansa aiheesta kiinnostuneet. Suurimpia hyötyjiä lienevät vastaavanlaisia ryhmiä vetävät ohjaajat. Palvelun tuottajan eli toimeksiantajamme näkemyksiä selvittäessämme tulimme vakuuttuneiksi siitä, että perustamamme ryhmä vastasi ajankohtaisiin tarpeisiin ja toimeksiantajamme toiveisiin. Näin sekä asiakkaiden että toimeksiantajan tarpeet ja omat näkemyksemme huomioon ottaen olemme koonneet kaikkia osapuolia palvelevan tuotteen.

Kerhon toimintaympäristöksi saimme Iisalmen Naistentalon Perhekeskus Onni ja Ilonan yhteydessä olevan Perheen talo -yhteistyön toimitilan. Kävimme tutustumassa paikkaan etukäteen, sillä toimintaympäristöön tutustuminen auttaa hahmottamaan palveluntarvetta edelleen (Jämsä & Manninen 2000, 45). Tilat sopivat tarkoitukseemme erinomaisesti. Talo sijaitsi keskeisellä paikalla, oli kodinomainen, viihtyisä ja tilava sekä tarjosi mahdollisuuden soittaa pianoa ja tarjota kahvit.

Tuotteen asiasisällön selvittäminen voi edellyttää tutkimustietoon tutustumista. Tarkoituksena on varmistua asiakkaiden tarpeista ja erityispiirteistä. (Jämsä & Manninen 2000, 47.) Olemme perustaneet koko tuotteistamisprosessin hankkimallemme teoria-tiedolle. Argumentit työmme hyödyllisyydelle ovat löytyneet useista eri lähteistä. Edelleen Jämsä ja Manninen (2000) osoittavat sidosryhmien kuulemisen olevan hyödyllistä tiedon ja monipuolisten ehdotusten saamisen kannalta. On tarpeen tuntea sen toimintayksikön toimintaa ohjaavat säädökset ja suunnitelmat, jolle tuote kohdennetaan. Kun valitaan tuotteen tyyliä ja asiasisältöä, tulee huomioida yksikön arvot ja periaatteet, joiden halutaan työssä toteutuvan. (Jämsä & Manninen 2000, 48–49.) Kävimme useita keskusteluja tuotteen sisällöstä toimeksiantajamme kanssa. Perehdyimme Perheen talo -yhteistyön toimintaperiaatteisiin ja muihin vaikuttaviin tekijöihin ja suunnittelimme opinnäytteemme yhteneväiseksi niiden kanssa.

Luonnosteluvaiheessa siis tutustutaan kirjallisuuteen ja asiantuntijatietoon. Tämä auttaa hahmottamaan vaiheita ja työmenetelmiä, joiden kautta syntyy laadukas tuote. Tärkeää on pohtia myös kustannuskysymyksiä sekä tuotteen ekoprofiilia, joka koostuu tuotteistamisprosessin aikana tehdyistä ympäristöystävällisistä ratkaisuista. Näissä huomioidaan hankinnat, raaka-aineet ja materiaalit. (Jämsä & Manninen 2000, 50–51, 115.)

Tärkeä ajatus työssämme oli kestävä kehitys. Hyödynsimme luonnonmateriaalia sekä kierrätettävää aineistoa. Rahoituksesta sovimme toimeksiantajamme kanssa. Käytimme paljon omia helposti saatavilla olevia tarvikkeitamme, mutta saimme käyttöömmemme myös toimeksiantajan tiloista löytyviä välineitä. Toimeksiantaja hoiti ne vähäiset kustannukset, joita puuttuvasta tarpeistosta aiheutui, sekä kustansi esitteiden tulostamisen ja valokuvien teettämisen. Jokaisella kerhokerralla olleen kahvittelun järjesti niin ikään toimeksiantaja.

Luonnosteluvaiheen lopussa tuotekonsepti tarkentuu tuotekuvaukseksi. Tämä edellyttää vastaamista seuraaviin kysymyksiin: Keitä ovat hyödynsaajat? Mitkä ovat tuotteen tavoitteet ja miten ne saavutetaan? Mitä arvoja ja periaatteita noudatetaan? Mitkä ovat asiasisällöt? Mitä tuotteen käyttö edellyttää? Mitä ratkaisuja käytetään? Mitä asiantuntemusta, yhteistyötä ja materiaalia tarvitaan? Miten prosessia arvioidaan? Luonnosteluvaiheessa selvitetään asiat, joita tarvitaan tuotekehityssuunnitelmaan. (Jämsä & Manninen 2000, 52.) Näihin kysymyksiin olemme jo edellä vastanneet.

5.3 Tuotteen kehittäminen ja viimeistely

Tuotteen kehittämissä vaiheissa edetään luonnosteluvaiheesta valikoituneiden ratkaisu- vaihtoehtojen, periaatteiden ja rajausten mukaan. Kehittäminen sisältää varsinaisen tekemisen, tuotteen testaamisen ja arvioinnin. Näiden kautta etsitään kehittämistä kaipaaville osa-alueille ratkaisuja ja luodaan tuotteen mallikappale. (Jämsä & Manninen 2000, 54, 85.) Toteutimme luonnosteluvaiheen suunnitelmat kerhokertoina, joiden aikana testasimme toimintojen sopivuutta lasten ja isovanhempien vuorovaikutuksen tukemisessa. Loimme mallikappaleen toimintakansiosta. Toiminnan arvioinnista kerromme tarkemmin luvussa 6 *Toiminnan kuvaus ja arviointi*.

Kun tuotteistamisen tavoitteena on uuden palvelumuodon suunnittelu, panostetaan inhimillisyyteen, asiakaskohtaisuuteen ja sosiaalisuuteen. Tärkeää on huomioida asiakkaiden tarpeet, itse palvelutuotteet sekä tilat, välineet ja markkinointi. Myös toiminta-ajatus ja tavoitteet tulee määritellä. (Jämsä & Manninen 2000, 75–76.) Työmme vuorovaikutteisen, osallisuutta edistävän luonteen tähden inhimillisyyden ja asiakaskohtaisuuden huomioiminen tapahtui kiitettävästi. Markkinointi painottui pelkästään perustamastamme toiminnasta tiedottamiseen, jotta saimme kohderyhmän kokoon. Varsinaista tuotetta ei ollut tarkoitus saada julkisille markkinoille. Toiminta-ajatus ja tavoitteet pysyivät kirkkaina mielessämme koko prosessin ajan.

Erityisesti tuotteen viimeistelyvaiheessa tarvitaan palautetta. Eräs hyvä keino on testata tuotetta sen valmisteluvaiheessa. Palautteen antajia ja koekäyttäjiä voivat olla asiakkaat, joille tuote on suunniteltu, tai taho, jonka kautta tuote ilmestyy. Näin voidaan saada arvokkaita muutosehdotuksia. Viimeistelyvaiheessa tuotetta korjataan palautteen tai koekäytössä saadun kokemuksen pohjalta, jolloin siitä saadaan käyttökäyttövalmis. (Jämsä & Manninen 2000, 80–81, 85.) Testasimme toimintakansiotamme, keräsimme osallistujilta kirjallista palautetta sekä arvioimme kriittisesti toimintaamme. Kerhokertojen loputtua teimme arvioinneista koontia ja refleктоimme toimintaa kokonaisuutena. Omien ja osallistujien arviointien perusteella muokkasimme toimintoja paremmin tavoitteita vastaaviksi toimintakansiotamme varten.

Tuotteen elinkaaren pituuteen vaikuttavat sen ajankohtaisuus, asiakasryhmän laajuus sekä tuotteen ainutlaatuisuus ja sijoittuminen ihmisten arkipäivään (Jämsä & Manninen 2000, 110). Työllämme tartuimme ajankohtaiseen aiheeseen, joka koskee suurta asiakasryhmää. Pyrimme tuotteen suunnittelussa ajattomuuteen siten, että siitä olisi hyötyä vuosiksi eteenpäin. Toimintakansio itsessään on pysyvä tuote. Vetämämme kerhokerrat toimivat ohjaamanamme kuukauden ajan, mutta toiminta on jatkunut opiskelijoiden projektioipintoina. Ryhmään on saatu lisää jäseniä, ja se on suunnattu molemmille sukupuolille. Toivoaksemme kerho jää elämään lisälmeen pysyvästi.

Laadukas tuote vastaa asiakkaan tarpeita ja odotuksia. Tuotteen kehittäjän on tärkeää tuntea laatuun liittyviä käsitteitä ja niiden sisältöjä sekä osata soveltaa näitä tuotteistamisprosessissa. Laatu voidaan tarkastella asiakkaan, palvelujen tuottajan tai vaikka viranomaisen näkökulmasta. (Jämsä & Manninen 2000, 127–128.) Tärkein laatuun määrittävä tekijä tuotteistamisprosessissamme oli vuorovaikutuksen tukemisen toteutuminen. Prosessin aikana tarkkailimme jatkuvasti niitä laatutekijöitä, jotka tavoitteeseen pääsyyn vaikuttivat.

6 TOIMINNAN KUVAUS JA ARVIOINTI

Toimintaosuuden suurin haaste oli uudenlaisen ryhmän perustaminen paikkakunnalle. Markkinoimme toimintaamme jakamalla kaupungin julkisiin tiloihin esitteitä (liite 2), julkaisemalla paikallislehdessä aihetta käsittelevän artikkelin (liite 3) sekä käymällä kertomassa kerhosta potentiaalisille asiakasryhmille. Alkuperäisen suunnitelman mukaan toimintaosuus oli tarkoitus järjestää elo-syyskuussa 2012. Tuolloin emme kuitenkaan saaneet kokoon riittävää osallistujamäärää ryhmän aikaansaamiseksi. Loppusyksyn ja joulun aikana toistimme markkinointimme, minkä seurauksena saimme kerhoon osanottajat. Etenkin artikkeli paikallislehdessä osoittautui toimivaksi markkinointiväyläksi. Näin kerho toimi tammikuun 2013 ajan.

Tarkoituksemme oli järjestää suljettu ryhmä, johon osallistujat valitaan etukäteen. He sitoutuvat käymään ryhmässä sovittun ajan, eikä ryhmään oteta uusia jäseniä aloittamisen jälkeen. (Keränen ym. 2001, 126; Niemistö 2000, 60; Vilén ym. 2008, 271.) Osallistujat ilmoittautuivat ryhmäämme lehti-ilmoitusten perusteella, joten emme itse heitä valinneet. Muutoin kerhomme vastasi suljetun ryhmän määritelmää.

Teimme kuitenkin poikkeuksen säännössä. Ensimmäisessä kokoontumisessa oli mukana kolme osallistujaparia, mutta viimeiselle kolmelle kerralle otimme mukaan vielä yhden. Tämän perustelimme ryhmämme koolla ja sekä toimintamme laadulla. Alun perinkin sovimme ryhmän osallistujamääräksi neljä paria. Katsoimme tärkeäksi saada uudenlaisesta toiminnasta niin paljon palautetta kuin mahdollista. Ryhmämme koko olisi käynyt pieneksi, jos joku osallistujista olisi esimerkiksi sairastunut kesken toiminnan. Arvelimme useamman osallistujaparin olevan eduksi tulevan toiminnan kannalta. Jos kerho jatkuisi, olisi hyvä, että toimintaan sitoutuneita ja siitä innostuneita osanottajia olisi jo nyt useita. Lisäksi vuorovaikutuksen tukeminen isovanhemman ja lapsenlapsen välillä oli joka tapauksessa tärkeää. Halusimme tarjota siihen välineitä ja rohkaisua niin monelle kuin mahdollista.

Toisesta kokoontumiskerrasta mukanaolon aloittanut tyttö oli kymmenvuotias. Näin suunniteltu ikäraja venyi vuodella ylöspäin. Emme kokeneet tätä ongelmaksi, sillä kaikenikäiset lasten ja nuorten vuorovaikutteinen toiminta isovanhempiensa kanssa on suotavaa ja hyvinvointia edistävää. Ikärajamme olikin laadittu lähinnä harjoitusten valintaa ohjaamaan, eikä kymmenvuotias ollut suinkaan liian vanha toteuttamaan aiottua tekemistä.

Valkeapään (2011, 12) mukaan ryhmien kanssa työskentelevien on tärkeää etsiä tietoa toiminnan teoriasta ja periaatteista. Lähestyimmekin aihetta tutustumalla ryhmiä käsittelevään kirjallisuuteen. Seuraavissa luvuissa esittelemme keskeisiä ryhmätoimintaa koskevia periaatteita ja sisältöjä, joiden pohjalta perustelemme valintamme ja osoitamme oman toimintamme etenemisen.

6.1 Ryhmä toimintamuotona

Useimmille ryhmässä toimiminen ja ryhmäkäyttäytyminen ovat synnynnäisiä, luontevia ominaisuuksia (Kopakkala 2011, 89). Ryhmämuotoisen toiminnan tavoitteena on tutustuttaa ryhmän jäseniä toisiinsa ja edesauttaa heidän yhteistoimintaansa (Valkeapää 2011, 12). Ryhmän voimavara piilee vuorovaikutuksessa, joka ylläpitää sen toimintaa (Aho & Laine 2002, 203; Kauppila 2005, 85; Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2012, 13). Ryhmän edut ovat merkittävät laajemminkin. Parhaimmillaan ryhmä voi tarjota tukea ja läheisyyttä, voimaantumista, tiedon jakamista, motivaatiota ja toivoa. Se antaa mahdollisuuksia opetella sosiaalisia taitoja, auttaa muita ja olla itse autettavissa. (Mäkinen ym. 2009, 148.)

Omaan yksityismaailmaan verrattuna ryhmän maailma on rikkaampi ja värikkäämpi. Ryhmässä itseilmaisu ja muiden kuunteleminen kehittyvät. Samalla opitaan tuntemaan ja ymmärtämään itseä ja muita paremmin sekä havaitsemaan tarpeita ja tunteita. Vuorovaikutus-, ihmissuhde- ja yhteistyötaitoja kehitetään esimerkiksi peilaamalla itseä ja omaa käyttäytymistä muihin. (Kaukkila & Lehtonen 2007, 12; Vilén ym. 2008, 278.) Jäsenten on tärkeää tuntea kuuluvansa ryhmään ja olevansa hyväksytyjä. Ryhmä tukee yksilön kehityksen kannalta tärkeitä asioita, kuten osallistumista, liittymistä ja kuulumista johonkin. (Laine ym. 2009, 57.)

Ryhmän tehtäviin kuuluu tuen antaminen muille ja elämän sisältömerkityksen lisääminen vaikkapa virkistymisen ja virikkeiden muodossa. Myös sosialisatio liittyy ryhmän tehtäviin. Tämä kattaa kasvatuksen, kokemusten jakamisen sekä taitojen, tietojen, arvojen, perinteiden ja tapojen siirtämisen. Ryhmässä kasvetaan, ymmärretään, koetaan yhteyttä ja tullaan läheisiksi. Hyviä puolia ryhmässä on sen tuttuus ja luonnollisuus. Sen jäsenet innostuvat toisistaan ja ovat osallisina yhteisissä vuorovaikutustilanteissa. (Kaukkila & Lehtonen 2007, 12, 14, 16; Kopakkala 2011, 43.)

Ryhmä koostuu yksilöistä, jotka tuovat tilanteeseen omat piirteensä ja pyrkimyksensä sekä elämänhistoriansa ja -tilanteensa. Kuitenkaan mikä tahansa ihmisjoukko, joka kokoontuu yhteen, ei vielä ole ryhmä. Ryhmältä edellytetään yhteistä toiminnan tavoitetta, jäsenten välisiä suhteita, ryhmädynamiikkaa sekä ihmisten välille syntyvää vuorovaikutusta. Ryhmällä tulee olla tarkoitus, säännöt sekä käsitys siitä, ketkä ryhmään kuuluvat. Jäsenet merkitsevät jotakin toisilleen. Jäsenyyteen liittyy jokaisen oma tietoisuus ryhmään kuulumisesta sekä käsitys siitä, miten yksilön toiminta on yhteydessä tavoitteen saavuttamiseen. (Kataja ym. 2011, 15; Kopakkala 2011, 36–37; Laine ym. 2009, 59–61, 71; Vilén ym. 2008, 270.)

Tietyt sisäiset ja ulkoiset tekijät ohjailevat ryhmän toimintaa. Näistä sisäiset liittyvät ryhmän jäseniin, ulkoiset ympäristöön ja ryhmän perustehtävään. Viimeksi mainitut muodostavat rakenteet, jotka ovat ryhmän toimintaedellytyksiä. Tällaisia ovat fyysinen tila ja ympäristö, aika, ryhmän koko sekä kokoontumistiheys ja -kesto. Nämä tulee ottaa huomioon siten, että ne ovat yhdensuuntaisia tavoitteiden kanssa. (Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2012, 13; Niemistö 2000, 34, 51–52.) Olemme esitelleet ryhmämme sisäisiä ja ulkoisia tekijöitä luvussa 5.2 *Tuotteen luonnostelu*.

Kaikilla ryhmillä on tarkoitus, joka ohjaa toimintaa. Se kertoo, miksi ryhmä on olemassa. Tätä tarkoitusta tulee sääntöjen, johtamistyylin, kokoonpanon ja toiminnan palveluilla. Kun toiminta on yhteensopiva tarkoituksen kanssa, se suuntautuu ryhmän tavoitteeseen eli perustehtävään. (Niemistö 2000, 34–35.) Yleensä ohjatuilla ryhmillä on kaksi tavoitetta: tuloksellisuus (asiatavoitteet) sekä riittävän kiinteyden säilyttäminen ja koossapysymisen turvaaminen (tunnetavoitteet). Asiatavoitteet määräytyvät toiminnan tarkoituksen mukaan. Näiden tavoitteiden mukainen työskentely puolestaan on riippuvainen ryhmän kiinteydestä. Jotta tavoitteet toteutuisivat ja pysyisivät tasapainossa ja päämäärät olisi mahdollista saavuttaa, tulee jäsenten keskinäisistä suhteista sekä luottamuksesta huolehtia. (Himberg & Jauhiainen 1998, 101; Laine ym. 2009, 61, 68; Niemistö 2000, 35.) Raina (2012, 212) painottaa kaksoistavoitteessa ryhmän eheydestä huolehtimista, sillä se on tae yhteisöllisyyden kehittymiselle.

Toimivaa ryhmää kuvaa sen jäsenten yhtenäinen käsitys ryhmän tarkoituksesta. Heillä on taitoa kuunnella ja arvostaa muiden mielipiteitä, antaa tilaa kaikille sekä suhtautua toisiin sallivasti. He osaavat ilmaista tunteitaan ja näkemyksiään, antaa ja ottaa vastaan palautetta, selvittää ristiriitoja sekä kantaa vastuuta ryhmästä ja sen jäsenten hyvinvoinnista. Toimivan ryhmän ilmapiiri ja vuorovaikutus ovat luottamuksellisia, avoimia ja vapautuneita. Ryhmässä noudatetaan pelisääntöjä, rohkaistaan muita

sekä huomioidaan jokainen jäsen yksilönä. Tekeminen tapahtuu sosiaalisesti ja jokainen on sitoutunut toimintaan. Yhdessä toimimalla ryhmäläiset saavuttavat ryhmäytymisen. (Kataja ym. 2011, 22–23; Kaukkila & Lehtonen 2007, 13; Kauppila 2005, 107; Laine ym. 2009, 61; Valkeapää 2011, 13.)

Kun ryhmä aloittaa toimintansa, tulee tavoitteista kertoa ryhmän jäsenille. Näin vähennetään epätietoisuutta ja helpotetaan sitoutumista toimintaan. (Leskinen 2009, 18.) Sitoutuminen yhteisiin päämääriin on tärkeää, sillä ristiriitaiset tavoitteet hankaloittavat työskentelyä (Laine ym. 2009, 61, 68). Tavoitetietoisuus helpottaa motivoitumista ryhmässä (Niemistö 2000, 37).

Halusimme luoda ryhmäämme ilmapiirin, joka osoittaisi jokaiselle joukkoon kuulumisen merkityksen. Pienessä ryhmässä tunne omasta merkityksellisyydestä saavutetaan yleensä helpommin kuin isossa. Kohtasimme jokaisen tärkeänä yksilönä. Ryhmäämme pysyikin koossa suunnitellun ajan. Omat havaintomme ja saamamme palautte osoittivat jäsenten viihtyvän ryhmässä ja kokevan sen kiinteäksi ja mieluisaksi. Saavutimme päämäärämme osittain juuri onnistuneen ryhmätoiminnan ansiosta. Vaikka neljä kerhokertaa on pieni määrä, oli jo havaittavissa toimivan yhteisön syntymisen merkkejä. Ryhmän jäsenet olivat motivoituneita, innostuneita ja ryhmästä sekä sen jäsenistä kiinnostuneita. Ryhmän päättymistä pidettiin valitettavana.

Jo esitteissä ja lehtiartikkeleissa painotimme ryhmän tarkoitusta ja tavoitetta isovanhemman ja lapsen vuorovaikutuksen edistäjänä. Kun ryhmä ensimmäisen kerran kokoontui, kerroimme vielä suullisesti osanottajille työmme päämääristä. Oli tärkeää tehdä kaikille tiettäväksi kerhomme ydinajatus, mikä yhtenäisti ja selkeytti toimintaa ja suuntasi osanottajien palautteenantoa. Kaikissa valinnoissakin huomioimme ryhmäämme tarkoituksen. Vuorovaikutus korostui istumapaikkojen valinnassa, harjoitusten harkinnassa ja toiminnan sisällössä. Etenimme siis tavoitteen suuntaisesti.

Muutoin on vaikea osoittaa luotettavasti vain kuukauden ajan kokoontuneen ryhmän toimivuus. Yleisesti toiminta sujui hyvin. Ryhmän jäsenet kuuntelivat toisiaan, ilmaisivat ajatuksiaan ja lähtivät innolla mukaan harjoituksiin. Vain musiikkikerran yhteislauluihin arasteltiin laulutaitojen tähden yhtyä. Vuorovaikutus lapsi–isovanhempiparien sekä ryhmän jäsenten kesken toimi hyvin ja avoimesti. Ryhmä oli selvästi sitoutunut toimintaan ja nautti yhteisestä ajasta. Eräässä palautelomakkeessa luki:

Hieno ryhmä samanhenkistä porukkaa ollaan

6.1.1 Ryhmän kiinteys ja turvallisuus

Tunteiden ja mielipiteiden ilmaisun sekä luovuuden peruslähtökohtana on turvallinen ryhmä. Tällainen ryhmä arvostaa ja kehittää jäseniään sekä välittää heistä, nostaa esiin heidän parhaita piirteitään sekä vahvistaa heidän itsetuntoaan. Turvallisuus on saavutettavissa luottamuksen, hyväksynnän, avoimuuden, tuen antamisen sekä sitoutumisen summana. Näiden lisäksi vuorovaikutus ryhmän ohjaajan ja ryhmän välillä sekä vastaavasti ryhmäläisten kesken kehittyvä vuorovaikutus lisäävät turvallisuuden tunnetta. (Aalto 2002a, 12; Aalto 2002b, 4–8, 10; Kataja ym. 2011, 40.) Turvallisessa ryhmässä jokainen uskaltaa olla oma itsensä, hyödyntää vahvuuksiaan ja kehittää heikkouksiaan (Laine ym. 2009, 61).

Ryhmäyttäminen tarkoittaa ryhmän turvallisuuden kasvua erilaisten toiminnallisten tehtävien kautta. Tehtävien jälkeen käytävä keskustelu antaa mahdollisuuden puhua osanottajien tunteista ja kokemuksista. Tämä nähdään tärkeäksi nimenomaan ryhmän turvallisuuden edistämiseksi, mitä merkittävästi edesauttaa tunnetason kommunikointi ja tunteiden hyväksyntä. (Aalto 2002b, 19, 26.)

Koheesio eli ryhmän kiinteys merkitsee jäsenten kokemaa vetovoimaa ryhmään. Se tarkoittaa sitoutumista toimintaan sekä sellaisia päämääriä, joista ryhmällä on yhteinen näkemys. Voimakas koheesio on mahdollinen, jos tehtävät herättävät mielenkiintoa, jäsenet pitävät toisistaan ja ryhmä saa arvostusta. Pieni ryhmäkoko sekä demokraattinen ote ohjaamiseen voimistavat koheesiota, jolloin ryhmäläiset osallistuvat toimintoihin aktiivisesti. He kokevat yhteenkuuluvuutta, ovat avoimia ja kunnioittavia. Ilmapiiiri on hyvä ja jäsenet viihtyvät ryhmässä. Sitoutuessaan ryhmään yksilö haluaa myös noudattaa sen sääntöjä. (Aho & Laine 2002, 203–205; Kataja ym. 2011, 20; Laine ym. 2009, 62–63; Niemistö 2000, 57; Vilén ym. 2008, 276.) Ryhmän kiinteys, tietoisuus siitä, mitä ollaan tekemässä, sekä yksilön saama henkilökohtainen tyydytys ryhmästä vahvistavat ryhmään sitoutumista. Kun sitoutuminen on voimakasta, yksilö toimii aktiivisemmin ryhmän tavoitteiden saavuttamiseksi. (Laine 2005, 192.)

Toiminnastamme välittyi arvostava, hyväksyvä kohtelu. Rohkaisimme osanottajia, annoimme heille myönteistä palautetta ja kohtasimme heidät tasa-arvoisina yksilöinä. Vuorovaikutuksemme ryhmän kanssa oli avointa ja välitöntä. Toiminnalliset tehtävät lisäsivät tunnetta yhteenkuuluvuudesta. Muutamassa palautelomakkeessa olikin maininta innostuneista ohjaajista ja osallistujien samanvertaisesta kohtelusta. Ryhmäsämme kaikki osallistuivat toimintaan aktiivisesti ja osoittivat mielenkiintoa harjoituk-

sia kohtaan. Jäsenet viihtyivät toistensa seurassa ja sitoutuivat toimintaan. Eräässä palautelomakkeessa sanottiin:

Mukavaa olla lapsenlapsen kanssa mukavassa seurassa

6.1.2 Ryhmän ohjaaminen

Ryhmää ohjaavan henkilön on tiedettävä, mitä haluaa saada aikaan. Hän katsoo, että ryhmä toimii tavoitteen suuntaisesti. Hän huolehtii käytännön asioiden järjestelystä sekä säätelee yhteistoiminnan sisältöä, tunnelmaisua ja päätöksentekoa. Hän selkeyttää sääntöjä ja pyrkii luomaan avoimen, myönteisen ilmapiirin. Tämä on tärkeää, sillä ilmapiiri on perusta toimiville ihmissuhteille ja yhteenkuuluvuudelle. (Kataja ym. 2011, 27; Laine 2005, 193; Mäkinen ym. 2009, 149; Niemistö 2000, 38, 71.)

Ryhmässä jokaisen pitäisi voida toimia ja tulla hyväksytyksi omana itsenään. Positiivinen tunnelmasto vaikuttaa ryhmässä viihtymiseen. Ohjaajan on tärkeää edistää rakentavaa vuorovaikutusta jäsenten välillä. Esimerkiksi kannustus ja palaute sekä yhdessä tekeminen vahvistavat positiivista ilmapiiriä ja yhdistävät ryhmän jäseniä. Tehtävät, jotka lisäävät positiivisia tunteita, ovat mielekkäitä ja tuottavat palkitsevan lopputuloksen. Esimerkiksi luovat menetelmät lisäävät yhteisöllisyyttä ja antavat onnistumisen kokemuksia. (Vänskä ym. 2011, 97–98, 100.)

Ohjaaja jakaa tietoa, tukee ja luo osallistujille tunteen ryhmään kuulumisesta (Vilén ym. 2008, 281). Hän huolehtii ryhmän voimavaroista, toimintakyvystä ja motivoinnista sekä eettisyyden toteutumisesta. Tämä tarkoittaa sitä, että ohjaaja käyttää vastuullisesti osallistujilta tai osallistujista saamaansa tietoa. Hän ei kokoa sellaista tietoa tai herätä ryhmässä sellaisia tunteita, jotka eivät palvele ryhmän tarkoitusta. (Himberg & Jauhiainen 1998, 105, 179, 188.) Lyhyesti sanottuna ohjaaja on se, joka huolehtii asioiden sujumisesta ja pitää lankoja käsissään (Leskinen 2009, 18).

Ohjaajan tulee olla luotettava, vastuuntuntoinen, empaattinen, kannustava ja oikeudenmukainen. Avoimuus ja aitous sekä välittömyys ja huumorintaju ovat eduksi. Ohjaajan on hyvä olla oma itsensä eikä esiintyä roolissa. Hän antaa riittävästi aikaa ja tilaa ryhmäläisille sekä suunnittelee ja ohjaa ryhmäharjoitukset. Hän synnyttää luottamuksen ja turvallisuudentunteen, hyväksyy tunteita sekä ennakoii ja käsittelee pulmatilanteita. Tällaisia voivat olla ryhmässä esiintyvät erimielisyydet, joihin ohjaajan

tulee tarvittaessa puuttua. (Kaukkila & Lehtonen 2007, 59–61, 63–71; Leskinen 2009, 18.) Ohjaajan on lisäksi muistettava, että erityisesti läheisyyttä vaativissa toiminnoissa vaaditaan harkintakykyä ja hienotunteisuutta (Valkeapää 2011, 14).

On tärkeää, että ohjaajalla on todellinen kiinnostus ryhmään ja sen jäseniin. Tämä näkyy innostuksena, vahvana läsnäolona ja aitona kohtaamisena. Ohjaajan tulee ottaa huomioon jokainen ryhmän jäsen. Hän ylläpitää myönteisiä ryhmäsuhteita, jolloin kunnioittava ja tasa-arvoinen kanssakäynti mahdollistuu. Hän pyrkii saamaan aikaan aktiivisuutta ja yhteisöllisyyttä, jossa jokainen voisi kokea olevansa tärkeä ja tarvittu. Hänellä on suuri vastuu tunnelman luomisessa. (Himberg & Jauhiainen 1998, 188; Laine ym. 2009, 72, 228–229.)

Tavallisesti ohjaaja ei ole mukana tehtävän suorittamisessa, vaan antaa ohjeet, motivoi, rohkaisee, hillitsee ja tarkkailee ryhmän toimintaa (Kataja ym. 2011, 35; Valkeapää 2011, 15). Hyvä ryhmätoiminta edellyttääkin ohjaajalta arviointia. Arviointi puolestaan kohdistuu kysymykseen siitä, toimiiko ryhmä tavoitteiden toteutumista edistävällä tavalla ja millaisia vaikutuksia omalla ohjauksella on ryhmään. (Niemistö 2000, 75, 183.) Aikaansaannosten lisäksi on tarpeen arvioida ilmapiiriä ja toimintatapoja (Himberg & Jauhiainen 1998, 103). Harjoitusten sopivuus ja riittävyys, tehtävien muotoilu ja ilmaisu sekä ryhmän mukanaolo toiminnassa ovat myös tärkeitä arvioinnin kohteita. Asetettujen tavoitteiden saavuttamisen arviointi on itsestään selvää. Merkkejä yksilöiden tai ryhmän kehittymisestä voi seurata. Ohjaajan on syytä kirjata ylös havaintonsa, jotta voi kehittää toimintaa edelleen. (Rooyackers 1995, 20.)

Ollessamme itse kerhon ohjaajina ei tavoitteiden mielessä pitäminen tuottanut vaikeuksia. Huolehdimme käytännön järjestelyistä, kuten tilojen valmistelusta ja kahvitarjoiluista. Myönteinen ilmapiiri rakentui vahvalla ja aidolla läsnäololla sekä ryhmäläisten välittömällä kohtaamisella ja tasapuolisuudella. Toimintamme oli motivoivaa ja eettisesti korkeatasoista. Huolehdimme jokaisen yksityisyydestä ja tarvittavista luvista asiaankuuluvalla tavalla. Toimintamme perustui yhdessä tekemiselle ja luovuudelle, mikä yhdisti nopeasti ryhmän jäseniä toisiinsa.

Toimimme ryhmässä luottamusta herättävällä, vastuuntuntoisella ja kannustavalla tavalla. Ilo, innostus ja huumori olivat vahvasti mukana toiminnassa. Nautimme itsekin kerhon pitämisestä, mikä välittyi myös ryhmän jäsenille. Havaitsimme oman rohkaisevan asenteemme ja innostuksemme merkityksen tunnelman luomisessa ja osallistujien mukaantulon aikaansaamisessa. Aluksi vaisummatkin osallistujat lähtivät

innolla mukaan, kun heitä rohkeasti kannusti. Tärkeää onkin löytää raja kannustamisen ja oman tilan ja ajan antamisen välillä. Tunnelman luomisessa ja osallistujien aktivoinnissa siis onnistuimme hyvin. Käytimme runsaasti aikaa harjoitusten suunnitteluun ja ohjasimme ne selkeällä, ymmärrettävällä tavalla. Useammassa palautelomakkeessa oli kommentteja hyvästä, rennosta ilmapiiristä sekä hyvin suunnitelluista ja ohjatuista illoista. Erääseen lomakkeeseen olikin kirjoitettu:

Ohjaajat opasti tosi hyvin

Olimme mukana joissakin yhteisissä harjoituksissa, kuten tutustumisleikeissä ja yhteislauluissa. Pääasiassa kuitenkin annoimme ohjeet ja toimimme tarvittaessa avustajina. Harjoitusten onnistumisen, tavoitteiden saavuttamisen ja ryhmän toiminnan arviointia sekä havaintojen kirjaamista suoritimme kunkin tapaamisen jälkeen. Huomasimme ryhmän yhteishengen vahvistuvan ja ilmapiirin rentoutuvan jokaisella kerhokerralla. Lapset lähestyivät meitä selvästi luottavaisemmin ja avoimemmin viimeisellä kuin ensimmäisellä tapaamisella.

6.1.3 Ryhmätyöskentelyn eteneminen

Monia käytännön ohjeita on laadittu ryhmämuotoiselle työskentelylle. Toiminnallisille ryhmille esimerkiksi suositellaan vähintään kymmentä tapaamiskertaa. Ryhmään sitoutumista helpottaa se, että kokoontumisaika ja -paikka ovat aina samat. Ryhmää ohjaamaan suositellaan kahta henkilöä. Perussäännöt luovat selkeät suuntaviivat ryhmädynamiikalle. (Keränen ym. 2001, 126; Niemistö 2000, 62.) Normit auttavat ryhmää toimimaan yhdensuuntaisesti perustehtävän mukaisesti. Ne lisäävät turvallisuutta ja selkeyttä sekä helpottavat sosiaalista kanssakäymistä ihmisten tietäessä, mitä heiltä odotetaan. Myös luovat ratkaisut edellyttävät turvallisuuden tunnetta ja selkeitä rajoja. (Kopakkala 2011, 146; Laine 2005, 187; Niemistö 2000, 176.)

Ryhmätoimintaa suunnitellessaan on ohjaajan pohdittava, mihin hän pyrkii ja millainen kohderyhmä on. Ryhmän tarpeet ja tavoitteet luovat toiminnalle perustan. Jokaisella tapaamiskerralla tulee olla teema, jonka ympärille toiminta rakentuu. (Keränen ym. 2001, 126; Leskinen 2009, 17; Valkeapää 2011, 14.) Huolellisella ennakkovalmistelulla voidaan saavuttaa asetetut tavoitteet. Sekä kokonaisuutena ohjaustilanteelle että jokaiselle yksittäiselle harjoitukselle tulisi määritellä toivottu lopputulos. (Kataja

ym. 2011, 34.) Harjoitukset valitaan siis siten, että ne tukevat tavoitteita ja edistävät niiden toteutumista (Rooyackers 1995, 20).

Harjoitusten valitsemiseen kuuluu varasuunnitelmien laadinta. Valitut harjoitukset saattavat osoittautua epäsopiviksi tai ryhmää voi olla vaikea saada liikkeelle, jolloin ylimääräiset ideat tulevat tarpeeseen. Samaan tapaan harjoituksia mietittäessä pitää huomioida paitsi toimintaympäristö, käytettävissä oleva aika ja tarvittava materiaali myös ryhmän koko ja rakenne. Tämä tarkoittaa harjoitusten suhteuttamista ryhmäläisten ikään, taitoihin, kehitystasoon ja fyysisiin rajoitteisiin. (Leskinen 2009, 17; Valkeapää 2011, 14–16.)

Rakenteeltaan toiminnallinen ryhmä on kolmijakoinen. Se etenee lämmittelystä toiminnan kautta purkuun. Lämmittely kokoontumisen alussa siirtää osallistujien huomion tähän hetkeen ja saa heidät tuntemaan olonsa mukavaksi. Se on virittäytymistä sopivaan tilaan. Kyse on turvallisuuden ja aktiivisen läsnäolon lisäämisestä. Esimerkiksi keskustelu kuluneen viikon tapahtumista tai liikunnallinen leikki ovat hyviä tapoja aloittaa ryhmäkokoontuminen. Toimintavaihe käsittää varsinaisen toiminnan, joka muodostuu teeman mukaisesta työskentelystä. Purkuvaiheessa keskustellaan toiminnan herättämistä ajatuksista, tunteista ja kokemuksista. (Keränen ym. 2001, 127; Kopakkala 2011, 183–185.)

Hyppönen ja Linnossuo (2004) tarkentavat toiminnallisen prosessin kulkua. Heidän mukaansa prosessi alkaa tutustumisesta ja tavoitteiden asetelusta. Tilanne etenee lämmittelyyn, yhteistoiminnan käynnistämiseen, harjoitusten toteuttamiseen ja edelleen purun ja prosessoinnin kautta tilanteen päättämiseen. (Hyppönen & Linnossuo 2004, 8.) Toiminnallisten tehtävien purkaminen yhdessä kehittää ryhmän toimintaa (Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2012, 22).

Mitä vieraampi ryhmä on, sitä tärkeämpää on tutustuminen ja lämmittely (Valkeapää 2011, 22). Esimerkiksi draamaharjoituksissa ilmapiirin tulisi tukea ryhmän jäsenten kykyä kokea olonsa turvalliseksi ja hyväksytyksi. Tällöin vapautuminen ilmaisemaan, kokeilemaan, epäonnistumaan ja onnistumaan käy mahdolliseksi. Lämmittelyleikki alussa vapauttaa tunnelmaa, vähentää jännitystä ja vahvistaa tunnetta yhteenkuuluvuudesta. (Heikkinen 2002, 126; Laine ym. 2009, 217; Puhakka 2008, 66; Vehkalahti 2006, 33, 192.) Toteutuakseen spontaanisuus vaatii hyväksyvää ilmapiiriä ja ohjaajan oman spontaaniuden näkymistä (Marlo 1995, 232–233). Hyvä ilmapiiri rohkaisee jo-

kaista käyttämään vapautuneesti mielikuvitustaan. Turvallisessa ryhmässä uskalletaan toimia avoimesti ja ottaa riskejä. (Owens & Barber 1998, 27, 29.)

Ryhmämme kokoontui säännöllisesti viikon välein samoissa tiloissa. Ryhmää ohjasi kaksi henkilöä. Kymmenen tapaamiskerran toteuttaminen oli kuitenkin mahdotonta opinnäytetyön aikataulun ja omien voimavarojemme tähden. Emme myöskään laatineet virallisia sääntöjä ryhmälle, sillä tavoitteemme ja kerhon sisältö ohjailivat toimintaa luonnostaan. Ryhmä toimi hyvin perustehtävän suuntaisesti eikä vaatinut tiukkaa rajanvetoa ohjaajilta. Kuitenkin sovimme yhdessä aloittamis- ja lopettamisajankohdista, tiedotimme ryhmää ja huolehdimme jokaisen tasapuolisesta kohtelusta.

Kohderyhmää ja toiminnan tavoitteita silmällä pitäen valitsimme harjoitukset. Tapaamiskertojen teemat määräytyivät luovien menetelmiemme mukaan. Kussakin kokouksissa keskityttiin yhteen aiheeseen, ja kaikkia kerhokertoja yhdistävä teema oli vuorovaikutus sukupolvien välillä. Ennakovalmistelumme oli todella huolellista ja tarkoin harkittua, minkä johdosta toiminta onnistuikin hyvin ja palveli tarkoitustaan. Asetimme jokaiselle kerhokerralle sekä yksittäisille harjoituksille omat tavoitteensa.

Ideoinnissa pidimme mielessä varasuunnitelmat. Harjoituksissa otimme huomioon käytössä olevan tilan, ajan, materiaalin sekä ryhmän koon ja luonteen. Toiminta suunniteltiin ikääntyneempien fyysisiä rajoitteita silmällä pitäen. Valitsimme harjoitukset nuorimman osanottajan taitotason mukaan, mutta koetimme muokata niistä riittävän mielenkiintoisia myös varttuneemmille osallistujille.

Huomasimme kuitenkin, että muutamat harjoituksista – esimerkiksi osa draamakeran pantomiimileikeistä – olivat liian yksinkertaisia. Luonteeltaan ne sopivat vuorovaikutuksen tukemiseen, mutta motivaatio liian helppoja tehtäviä kohtaan voi ymmärrettävästi olla alhainen. Olisimme voineet rohkeammin luottaa ryhmän heittäytymiskykyyn, osaamiseen ja innostumiseen. Toisaalta on tärkeää, että etenkin uuden ryhmän kanssa aloitetaan toiminta pienillä, lyhyillä ja vähemmän omaa aktiivisuutta vaativilla harjoitteilla. Vähitellen voidaan siirtyä kohti vaativampia prosesseja. (Sonkkila 2008, 343, 347; Vehkalahti 2006, 33, 192.) Joistakin palautteista ilmeni osanottajien kokemus liian helpoista harjoituksista. Silti toiminta oli koettu mukavana, vuorovaikutusta tukevana ja hyvin suunniteltuna.

Harjoitukset, joissa tarvittiin luku- tai kirjoitustaitoa, suunniteltiin sopimaan myös alle kouluikäisille. Tällöin varmistimme osallistumisen esimerkiksi saduttamalla lasta. Kui-

tenkin tulimme toiminnan edetessä siihen tulokseen, että ryhmämme ikärajan olisi hyvä alkaa seitsemännestä ikävuodesta. Monet kuusivuotiaat tarvitsevat toiminnoissa paljon ohjaajien apua. Ennen kaikkea metaforatyöskentelyyn tarvittava ajattelun syveneminen (ks. liite 1), kirjoittaminen ja hienomotoriikka ovat vielä kehittymisasteella.

Palautelomakkeissa harjoituksia pidettiin yleisesti ottaen kaikille sopivina. Nuorimpien ikä ja osallistuminen oli palautteiden perusteella huomioitu koko kerhon ajan riittävän hyvin. Yhdessä lomakkeessa oli maininta kirjoitusharjoituksista, joihin nuorin ryhmäläinen ei voinut itse kirjoittamalla osallistua. Sadutusmenetelmällä saimme taltioitua lapsen ajatukset, mutta osallistumisen taso oli erilainen. Tämänäyttypisiä toiminnassa esiin nousseita epäkohtia olemme toimintakansioon korjanneet.

Ryhmämme aloittaessa kerroimme toimintamme tavoitteista ja tarkoituksestamme ottaa valokuvia jokaisella kerhokerralla. Isoäideiltä saimme suullisen luvan kuvien käyttöön, mutta lapsille jaoimme valokuvausluvut (liite 4), joilla selvitettiin huoltajien näkemys asiasta. Jokainen lapsi palautti lomakkeen huoltajan suostumuksella. Näin huolehdimme eettisesti vastuullisesta toiminnasta.

Ensimmäisessä kokoontumisessa tutustuimme toisiimme ja loimme rentoa ilmapiiriä muutamalla tutustumisleikillä. Jatkossa virittäydyimme tunnelmaan vaihtamalla kuulumisia, juttelemalla kerhon teemasta tai järjestämällä lämmittelyleikin. Alkuharjoitukset toivat ryhmää yhteen, keskittivät ajatukset nykyhetkeen ja tarjosivat välineitä vuorovaikutuksellisuudelle. Samalla ryhmä oppi tuntemaan toisiaan ja osoitti vastavuoroista välittämistä ja kiinnostusta.

Jokaista aloitusta yhtenäisti kuvakansioiden täyttö edelliskerralla otetuilla kuvilla. Tämän jälkeen toteutimme varsinaisen toiminnan eli kulloisenkin teeman mukaiset harjoitukset. Päätimme jokaisen kokoontumisen rentoutukseen ja kahvitarjoiluun sekä palautelomakkeiden täyttämiseen. Teemallisesti erilaisilla toimintakerroilla oli hyvä olla näitä yhteisiä piirteitä, jotka toimintaa yhtenäistivät. Toimintakertojen rungot ovat liitteessä 5.

Enemmän olisimme voineet varata aikaa keskustelulle ja ajatusten sekä tuntemusten vaihdolle harjoitusten jälkeen. Olimme suunnitelleet toimintakerrat niin täyteen ohjelmaa, että toimintojen purkamiselle jäi valitettavan vähän mahdollisuuksia. Purku painottui kahvitteluun, kun varsinainen toiminta oli jo päättynyt. Tuolloin asiat eivät olleet enää yhtä kirkkaina mielessä. Eritoten draamakerralla esitetyn sadun *Muorit kilpasilla*

jälkeen olisi voinut käyttää hetken keskusteluun mummouden mittapuista ja paineista, vertaamisesta muihin, ihannemummo-ajatuksista ja tyytyväisyydestä omaan tapaan olla isovanhempi. Keskustelu olisi luultavasti ollut kiinnostava mutta toisaalta hyvin aikuispainotteinen.

Toiminnan yhteydessä tapahtuva keskustelu olisi tarjonnut mahdollisuuden kerätä suullista palautetta. Kirjalliseen palautteeseen verrattuna se olisi saattanut olla luotettavampaa sen oikea-aikaisuuden ja keskusteleavan, vuorovaikutteisen sävyn johdosta. Väljempi aikataulu olisi tarjonnut myös enemmän vapauksia osallistujille itselleen. Heiltä olisi voinut tulla toteuttamiskelpoisia ideoita, jotka olisimme voineet sisällyttää toimintaan. Toisaalta aikataulusta huolimatta saimme näitäkin kokemuksia; esimerkiksi draamakerran yhteydessä pystyimme toteuttamaan lasten toiveet esittää ylimääräinen näytelmä sadun lukemisen yhteydessä.

Ajankäyttö oli siis eräs kehitystä kaipaava osa-alue työssämme. Kerhokerran tulisi olla pidempi tai toimintoja vähemmän. Tosin ryhmämme oli niin aktiivinen ja itseohjautuva, että ehdimme kahdessa tunnissa toteuttaa kaikki suunnitellut harjoitukset. Vain kuvakansioiden askartelu jäi ensimmäisellä kerralla hieman kesken, joten viimeistely tapahtui seuraavassa kokoontumisessa. Tekemistä oli silti liikaa, eikä aikataulussa pysyminen olisi välttämättä onnistunut toisenlaisessa ryhmässä. Parissa palautteessa toivottiinkin lisää aikaa keskustelulle. Esimerkiksi askartelukerta koettiin liian ohjelmantäyteiseksi, jollainen se kokemuksemme mukaan olikin. Kyseessä oli toimintakerroista ensimmäinen, mikä osaltaan vaikutti lopputulokseen. Huomioimme ajankäytön paremmin muilla kerhokerroilla.

6.2 Tavoitteiden toteutumisen arviointi

Jotta tavoitteiden saavuttamista voisi arvioida objektiivisesti, suositellaan palautteen keräämistä kohderyhmältä (Vilkkä & Airaksinen 2003, 157). Keräsimme jokaisen toimintakerran lopussa kirjallisen palautteen sekä lapsilta (liite 6) että aikuisilta (liite 7). Viimeisellä tapaamisella pyysimme palautetta kerhosta kokonaisuutena, erikseen lapsilta (liite 8) ja aikuisilta (liite 9). Nuorimmat täyttivät palautelomakkeet isovanhempansa avustuksella. Palaute oli kannustavaa ja kuvasi tavoitteissa onnistumista. Osallistujat kokivat saaneensa kerhosta iloa, läheisyyttä ja mukavaa yhdessäoloa oman lapsenlapsen tai isoäidin kanssa.

Neljän kerhokerran kokonaisuus oli liian lyhyt ajanjakso todellisten voimaantumisen-kokemusten tai hyvinvoinnin lisääntymisen mittaamiseen. Vuorovaikutuksen vahvistumista ei voinut neljän tapaamiskerran aikana todentaa. Hedelmällisempää olisi ollut jatkaa viikoittaisia kerhokertoja useiden kuukausien ajan. Siten ryhmä olisi ehtinyt tiivistyä ja tutustua paremmin, jolloin turvallisuudentunne olisi entisestään vahvistunut. Ohjaajilla olisi ollut enemmän aikaa korjata toimintaansa palautteiden perusteella. Tilaisuuksia useampien toimintojen testaamiselle olisi ollut enemmän.

Ennen kaikkea tutkittava ilmiö – vuorovaikutuksen tukemisen seurauksena tapahtuva hyvinvoinnin lisääntyminen – olisi tuottanut pitkäjänteisemmällä työllä luotettavampia tuloksia. Saimme kyllä suuntaa-antavaa aineistoa nähdessämme lasten ja isoäitien nauttivan yhteisestä tekemisestä, mitä tuki kerätty palautekin. Saimme siis vastauksen siihen, että luova toiminta on oiva väline vuorovaikutuksen tukemiseen. Tämän varmempia tuloksia esimerkiksi siitä, millä tavoin toiminta vuorovaikutusta tuki, emme voi esittää. Pidemmän kerhojakson järjestämiseen meillä ei myöskään ollut mahdollisuutta. Havaitimme etenevämmä tavoitteiden suuntaisesti ja saimme kerholle jatkajat opinnäytetyöosuuden päätyttyä, minkä tuli riittää johtopäätösten pohjaksi.

Tulosten luotettavuutta arvioitaessa on huomioitava ryhmäämme valikoituneet henkilöt. Heillä oli jo ennestään toimiva suhde omaan lapsenlapseseen ja vastaavasti isovanhempaan, eikä tarvetta korjata suuria vuorovaikutuksen puutteita esiintynyt. Tavoitteemme oli kuitenkin nimenomaan tukea vuorovaikutusta, ei niinkään korjata sitä.

Luovuus yhdisti, lisäsi kanssakäymistä ja antoi välineitä yhteistoiminnalle. Luovuuden ja vuorovaikutuksen ulottuvuuden huomioinnissa onnistuimme todella hyvin kaikissa harjoituksissa. Jälleen tulee kuitenkin muistaa ryhmäämme ilmoittautuneiden henkilöiden luonne. Saimme kokoon ryhmän, jonka jäsenille luova ilmaisu ei tuottanut vaikeuksia, vähättelyä tai ujostelua. Ilman suurempaa kannustusta tai motivointia ryhmä lähti mukaan harjoitukseen. Oma esimerkkimme oli innostava, rohkaiseva ja heittäytyvä, mikä onkin tärkeää. Kuitenkaan se ei olisi yksistään riittänyt luomaan sellaista ilmapiiriä ja eläytymiskykyä, jota ryhmän jäsenet luonnostaan osoittivat.

Uskomme lastenlasten läsnäolon vaikuttaneen merkittävästi asiaan. Lapsen kanssa on lupa leikkiä, hullutella ja käyttäytyä muutoinkin spontaanin lapsenomaisesti tavalla, joka aikuisryhmässä voisi tuntua vieraalta ja hävettävältä. Kuten Ijäs (2004, 33) kirjoittaa, lapsenlapsi voi olla herättämässä isovanhemman leikkisää puolta. Luovuudel-

le lapsenomaisen heittäytyvyys on tyypillistä. Tämä osoittaa yhä kirkkaammin luovien menetelmien toimivuuden lapsi–isovanhempisuhteen vahvistamisessa.

Luovien toimintamuotojen rinnalla on kuitenkin korostettava oikeanlaista ohjausta. Ohjaajien on pidettävä kaiken toiminnan aikana mielessään tärkein tavoite ja kiinnitettävä huomiota lapsen ja isovanhemman mahdollisuuksiin toimia yhdessä. Luovilla toiminnoilla ei ole tavoitteiden kannalta merkitystä, jos toimintamuoto on lapsia ja isovanhempia toisistaan erottavaa ja yksilötyöskentelyä korostavaa.

Luovista menetelmistä askartelu loi mahdollisuuksia yhteiseen suunnitteluun ja toteutukseen sekä mukavaan yhdessäoloon. Samalla tuotettiin pysyviä, konkreettisia muistoja yhteisestä toiminnasta. Musiikki toimi yhdistävänä tekijänä, herätti osallistujissa tunteita ja loi ilmapiirin, jossa vuorovaikutus sai uuden suunnan ja maaperän. Se myös vaikutti eri aisteihin. Draaman perustana on juuri vuorovaikutus. Osallistujat kokeilivat rooliin eläytymistä ja saivat toisistaan iloa uudella tavalla. Vuorovaikutuksen kehollinen puoli korostui. Kirjoittamalla pystyttiin tuomaan ilmi tunteita ja ajatuksia sekä välittämään muistoja ja perinteitä. Palautteiden perusteella ei voi vetää johtopäätöksiä siitä, mikä toimintakerta oli osallistujille mieluisin tai tuki vuorovaikutusta parhaiten. Kaikista pidettiin.

Perinteiden ja muistojen siirto nuoremmalle sukupolvelle toteutui esimerkiksi musiikkimaalauksen ja Mitä mummola tuo mieleeni -kirjoitusharjoituksen yhteydessä. Tällöin ryhmä jakoi ajatuksiaan ja muistojaan avoimesti. Tunteakseen isovanhempansa kokonaisuudessaan lasten on tärkeä tietää jotakin heidän lapsuudestaan ja menneiden aikojen elämästä. Tämä toteutui hyvin näkyviksi kirjoitettujen muistojen tai maalattujen ajatusten jakamisen yhteydessä.

Rentoutus antoi mahdollisuuden rauhoittua aktiviteettien jälkeen. Se oli yksi parhaita keinoja auttaa lapsia ja isovanhempia lähentymään fyysisesti toisiaan. Fyysisen läheisyyden katsomme osaksi vuorovaikutteista yhteistoimintaa. Rentoutushetket olivatkin eräs pidetyimmistä toimintakokonaisuuden osista.

Rentoutumisharjoitukset tuottavat paljon iloa ja hyötyä, auttavat pääsemään käsiksi omiin mielikuviin ja toteuttavat erinomaista yhdessäolon aikaa (Hurme 2011, 41). Tarkoituksena on vapauttaa mieli ja keho turhasta jännityksestä, huolista ja ikävistä asioista. Tilalle pyritään nostamaan pirteys, voima ja myönteiset ajatukset. (Sinivuori

2000, 173.) Rentoutumisella on siis yhteys voimaantumiseen. Tarkoitus on vahvistaa voimavaroja sekä tukea yksilöä positiivisuuteen. (Kataja 2003, 45.)

Rentoutumalla voidaan yhdistää tunteet, mieli ja keho siten, että saadaan aikaan mielihyvää. Rentoutuminen rauhoittaa elimistön toimintaa ja tuottaa henkisen kokemuksen. (Kataja 2003, 10, 17, 23.) Rentoutuneessa tilassa ollessaan ihmisen aistielämykset ja huomiokyky muuttuvat. Havainnointi, joka yleensä on suuntautunut ulospäin, kääntyy nyt sisäänpäin ja sulkee ulkomaailman pois. Rentoutunut ihminen pysyy toimimaan muita aktiivisemmin ja antamaan tilaa luovuudelleen. (Kemppinen 2000, 31, 34; Rouvinen-Kemppinen & Kemppinen 2000, 247.) Lisäksi keskittymiskyky ja vireystila paranevat, uusien mielikuvien syntymiselle tulee tilaa ja mielikuviutus aktivoituu. Tärkeää rentoutushetkessä on toisen ihmisen kohtaaminen ja turvallisuuden ja levollisuuden tunteen synnyttäminen. (Kataja 2003, 28, 31, 36–37, 147, 154.)

Yhä enemmän rentoutusta käytetään ryhmämuotoisessa toiminnassa. Rentoutumisen voi toteuttaa vetoamalla kuulo-, näkö-, haju-, tunto- tai liikeaistiin. Rentouttaja voi esimerkiksi lukea valmiin rentoutuksen tai luoda hetken musiikilla tai luonnonäänillä. Eritoten musiikki rauhoittaa, ohjaa luovuuteen ja auttaa mielikuvia, tunteita ja muistoja nousemaan esiin. Musiikki muuttaa mielialaa, vähentää stressiä, edesauttaa itseilmaisua ja virkistää tunne-elämää. (Kataja 2003, 53, 136; Kemppinen 2000, 31–36.) Käytimme rentoutuksissa musiikkia, luonnonääniä ja itse tuotettua tekstiä. Fyysinen läheisyys toteutui esimerkiksi sivelemällä parin kasvoja pehmeillä vesivärisiveltimillä.

Haasteena oli erilaisten menetelmien käsitteleminen yhtäaikaaisesti. Jokaisesta aihealueesta oli etsittävä erikseen tietoa, ja teorian määrä kasvoi suureksi. Eräs vaihtoehto olisi ollut vähentää menetelmiä ja keskittyä esimerkiksi pelkästään musiikkiin ja draamaan. Pohdimme myös, olisivatko valitsemamme toimintamuodot voineet olla enemmänkin vuorovaikutusta tukevia. Emme näe syytä jättää mitään toimintoja tekemättä, mutta toimintakansioon olemme korjanneet niitä vastaamaan paremmin tavoitteita.

Koimme ryhmäkoon sopivaksi. Kahden ohjaajan voimin pystyimme vastaamaan neljän osallistujaparin tarpeisiin riittävän hyvin. Pienryhmässä vuorovaikutuksen tukemiselle on enemmän tilaa. Mitä suuremmaksi ryhmän olisi kasvattanut, sitä rajallisemmat mahdollisuudet olisi ollut päästä tavoitteisiin. Ryhmästä kiinnostuneissa aiheutti aluksi pettymyksen se, että toimintaan sai osallistua isoäidin lisäksi vain yksi lapsenlapsi. Oman kokemuksemme ja palautteiden perusteella voimme kuitenkin sanoa,

että ratkaisu oli onnistunut. Yhden lapsen kanssa vuorovaikutus oli syvempää, kiireetömämpää ja henkilökohtaisempaa kuin se olisi ollut useamman lapsen kanssa. Lapselle ja isovanhemmalle muodostui oma yhteinen tekeminen, joka yhdisti heitä toisiinsa ja lujitti suhdetta. Tämä olikin työmme merkittävimpiä saavutuksia. Yksi osanottajista vastasi palautelomakkeen kysymykseen siitä, mikä oli kerhokerroista erityisesti jäänyt mieleen, tällä tavalla:

Että tämä on juuri minun ja hänen välinen juttu.

Ohjaajina ryhmän yksilöiden huomiointi oli toisinaan haastavaa. Oli huolehdittava kokonaisuuksista ja vietävä toimintaa eteenpäin. Toisaalta halusimmekin kannustaa osallistujia toistensa tukemiseen etenkin siten, että isoäidit auttaisivat lapsenlapsiaan ohjaajien sijaan. Tässä kannustamisessa onnistuimmekin, sillä ilman parityöskentelyä monet toiminnot olisivat muodostuneet mahdottomiksi toteuttaa. Yhdessä tekeminen loi myös turvaa ja luottamusta.

Palautteiden perusteella voi yhteenvetona todeta, että kerhon ilmapiiristä pidettiin. Ohjausta ja toiminnan suunnittelua pidettiin onnistuneina ja toimintaa pääsääntöisesti mukavana. Valtaosa sekä isoäideistä että tytöistä koki toiminnan sellaisena, että sitä olisi mahdollista ja mieluista toteuttaa yhdessä myös kotioloissa. Yhteistä aikaa oman lapsenlapsen tai isoäidin kanssa pidettiin tärkeänä ja arvokkaana. Eräässä lapsen täyttämässä palautelomakkeessa todettiin, että mukavinta oli yhdessäolo mummon kanssa. Toinen, isoäidin laatima palaute ilmaisi lapsen kanssa olemisen olevan kerhossa erityisen mukavaa. Kolmannessa lomakkeessa vastattiin seuraavalla tavalla kysymykseen siitä, mistä vastaaja erityisesti piti:

Että sain olla lapsen kanssa ja näin miten mukavaa tytöllä oli

Viimeisellä kerralla kootussa palautteessa, joka summasi toimintaa kokonaisuutena, kerhoa pidettiin todella antoisana. Vastajien mielestä kerho oli tukenut vuorovaikutusta isovanhemman ja lapsenlapsen välillä. Kysymykseen siitä, toivoisivatko osanottajat kerhon jatkuvan, olivat kaikki lomakkeen täyttäneet (yhteensä kuusi henkilöä) kirjanneet myöntävän vastauksen.

7 POHDINTA

Opinnäytetyömme päätavoitteena oli tukea lastenlasten ja isovanhempien välistä vuorovaikutusta, edistää voimaantumista sekä näiden kahden tekijän myötä lisätä hyvinvointia. Tärkeinä osatekijöinä päätavoitteeseen pääsyssä näimme myös sosio-kulttuurisen innostamisen sekä luovuuden, osallisuuden ja yhteisöllisyyden tukemisen. Havaintojemme ja toiminnallisesta osuudesta saamamme palautteen perusteella olemme päässeet tavoitteisiimme. Laitimamme toimintakansio ja siihen valitut menetelmät – kädentaidot, musiikki, draama ja kirjoittaminen – ovat sukupolvien välistä vuorovaikutusta tukevia. Ne kannustavat osallistumaan yhteisön toimintaan ja luovuuteen. Ne ovat keinoja voimaantumisen saavuttamiseksi.

Saastamoisen (2009, 46) mukaan yhteisösuhteita vahvistamalla voidaan lisätä hyvinvointia. Samaan tapaan on luovuus hyvinvointia edistävä tekijä (Laine ym. 2009, 205; Liikanen 2010, 38–39). Toimintakertamme kannustivat nimenomaan yhteisöllisyyteen ja luovuuteen, joten niiden voidaan sanoa tuottaneen myös hyvinvointia. Vaikka toimintakertoja oli vain neljä, ehdimme huomata yhteisöllisyyden muodostumista. Kerhokertoja lisäämällä yhteisöllisyys lujittuisi entisestään. Toimintakertojen sisältö oli myös sukupolvia toisiinsa yhdistävä.

Hohenthal-Antin (2006) ilmaisee huolensa ikäihmisten osallistumisesta taidetoimintaan. Hän uskoo taiteen käytön lisääntyvän tulevaisuudessa vanhusten hyvinvoinnin lisäämisessä. Tämä kuitenkin asettaa koulutuksellisia haasteita ammattilaisille. Ongelmana on saada ikäihmiset osallistumaan taidetoimintaan ja valjastaa heidän luovutensa käyttöön ja voimavaraksi. (Hohenthal-Antin 2006, 16.)

Opinnäytetyöllämme olemme olleet edistämässä tämänlaatuisia asioita. Olemme aktivoineet ikäihmiset lapsenlapsineen luovan taidetoiminnan pariin siten, että he ovat halunneet toiminnan yhä jatkuvan. Sosiokulttuurisessa innostamisessa on siis onnistuttu. Olemme nähneet, millaiset mahdollisuudet luova toiminta tarjoaa vuorovaikutuksen tukemiseen ja ihmisen voimaantumiseen. Olemme luoneet toimintakansion, jonka toivotaan kiinnostävän huomio luovien menetelmien käyttöön.

Nykyaikana isovanhempien rooli on yhä tärkeämmässä asemassa (Arajärvi 1995, 61). Opinnäytetyöllämme olemme olleet tukemassa tuota roolia ja huomioimassa isovanhemmisuuden merkitystä. Toimintakansiomme sisällössä on piirteitä, jotka aut-

tavat siirtämään perinteitä lastenlapsille. Siten lapsi voi tuntea kuuluvansa johonkin, mitä Malmberg (1994, 51) pitää tärkeänä.

Vaikka opinnäytetyöllä on onnistuttu tukemaan lastenlasten ja isovanhempien vuorovaikutusta, on varsinaista suhteen rakennusprosessia mahdotonta arvioida neljän toimintakerran perusteella. Ryhmäämme ilmoittautui tyttöjä ja isoäitejä, joilla oli jo ennestään hyvät vuorovaikutussuhteet keskenään. He olivat aktiivisia, innostuvia ja luoviin toimintoihin poikkeuksellisen varauksettomasti heittäytyviä. Kerhotoiminta oli heille ennen kaikkea suhteen ylläpitämistä ja lujittamista. Erityisesti kerho tuki heidän kahdenkeskistä suhdettaan, mihin ei arjessa aina löydy tilaisuutta. On muistettava, että työllämme emme pyrkinneetkään korjaaviin toimenpiteisiin vuorovaikutussuhteissa. Tärkeintä on, että suunnittelemamme toimintamuodot ennaltaehkäisevät ihmis-suhteista etäännyttämisestä, osattomuutta ja syrjäytymistä sekä tukevat jo olemassa olevaa vuorovaikutusta. Tässä olemme myös onnistuneet.

Onnistumisestamme opinnäytetyön tavoitteissa kertoo toiminnan näkyvyys ja jatkuvuus paikkakunnalla. Paikallinen lehti julkaisi toiminnastamme artikkelin kerhoa pitäessämme, minkä lisäksi ryhmä on jatkunut opinnäytetyöprosessin jälkeen muiden ohjaajien vetämänä. On nähty tarve toiminnan jatkumiselle. Jatkava ryhmä on kaikille lapsille ja isovanhemmille avoin. Toiveenamme olikin, että vastaavanlaista toimintaa saataisiin myös pojille ja isoisille.

Toimintakansiotamme pystyy varioiden hyödyntämään hyvin erilaisten ryhmäkokoonten ohjaamisessa. Ohjaajien lisäksi kansiota voivat hyödyntää ketkä tahansa aiheesta kiinnostuneet. Erityisen suotavaa olisi, että kansion sisältö löytäisi tiensä lastenlasten ja isovanhempien itsensä käsiin ja tulisi heille arkikäyttöön. Tuotteistamisprosessissa syntyneeseen kansioomme olemmekin tyytyväisiä. Se on visuaalisesti houkutteleva sekä sisällöllisesti kattava kokonaisuus, jossa on kuitenkin panostettu selkeyteen ja ohjaajan näkökulman huomioimiseen. Käytännön testaus toi sille uskottavuutta ja luotettavuutta. Lisäksi sen monipuoliset käyttömahdollisuudet avoivat sille monenlaisia, ryhmistä tai ryhmänohjaajista riippumattomia mahdollisuuksia.

Opinnäytetyömme on laaja kokonaisuus, joka sisältää runsaan teoriaosuuden. Perustelemme tämän moninaisilla luovilla menetelmillä ja aiheemme laajuudella. Menetelmiksi valitsimme neljä hyvin erityyppistä luovaa toimintamuotoa, joihin käytettäväksi sama teoria ei sopinut. Myös yksittäiset toimintamuodot olivat sisällöltään monimuotoisia, joten teoreettisen viitekehyksen oli välttämätöntä olla kattava.

Alun perin olisimme voineet keskittyä esimerkiksi vain kahteen erilaiseen luovaan menetelmään, jolloin teoriaakin olisi ollut luontevaa rajata. Tällöin olisi voitu kokeilla monipuolisempia harjoituksia ja päästä aiheissa syvemmälle. Ajan rajallisuuden tähden oli tyydyttävä teemojen todella pintapuoliseen käsittelyyn. Tästä huolimatta etsimme perehtyneesti teoriaa kaikista neljästä osa-alueesta. Toisaalta kerhokertoja lisäämällä olisimme voineet luotettavammin arvioida vuorovaikutussuhteiden kehittymistä ja toimintojen sopivuutta vuorovaikutuksen tukemiseen.

Luovien toimintamuotojen valinnoissa koemme kuitenkin onnistuneemme. Toiminnat olivat kerhossa hyvin pidettyjä. Osallistujat kokivat voimaantumista ja iloa saadessaan käyttää luovuuttaan sosiaalisessa kontekstissa. Muun muassa maalaaminen ja tunnelmalliset rentoutushetket tuottivat useille iloa ja mielihyvää. Erityisesti osallistujat pitivät siitä, että saivat toteuttaa luovuuttaan yhdessä oman lapsenlapsen tai isoäidin kanssa ja siten nauttia toisistaan.

Lähteiden luotettavuuteen sekä lähdemerkintöjen asianmukaisuuteen olemme kiinnittäneet erityistä huomiota. Olemme enimmäkseen käyttäneet kirjastojen tarjoamaa teoriakirjallisuutta ja tutkimuksia. Perustellusti olemme hyödyntäneet myös luotettavaa Internet-aineistoa. Lähdeluettelosta löytyy sekä tuoreempia että vanhempia julkaisuja. Useat työmme aihealueista ovat sellaisia, joita koskeva tieto ei vanhene, joskin uusia löytöjä tehdään kaiken aikaa. Esimerkiksi draamasta, musiikista ja luovuudesta on kirjoitettu jo kauan, joten niitä koskeva tutkimus juontaa juurensa kauas historiaan. Huomasimme kuitenkin, että kädentaitoaiheisia tutkimuksia on tehty hyvin vähän, minkä johdosta tuon aihealueen teoriaosuus on raportissamme muita lyhyempi. Käytännössä kuitenkin havaitsimme, että yhdessä käsillä tekeminen on erinomainen keino synnyttää luonnollista vuorovaikutusta. Siksi olisikin tärkeää, että aihetta tutkittaisiin enemmän ja siitä tehtäisiin myös opinnäytetöitä.

Olemme tehneet opinnäytetyön kahden opiskelijan voimin, mikä määrältään on optimaalinen tällaista työtä ajatellen. Opinnäytetyön ideointi lähti molempien ajatustenvaihdosta ja yhteisistä keskusteluista. Pohjana työlle oli aiemmin tehty koulutyö, jossa tuli suunnitella toimintakertojen kokonaisuus tietylle asiakasryhmälle. Aluksi käsitelimme useampia aiheita, jotka voisimme työhömmme sisällyttää varhaiskasvatuksen näkökulma huomioon ottaen. Päädyimme toimintamuotoon, jossa olisi mukana lapsia ja isovanhempia, sillä tarve sukupolvien väliselle yhteistyölle paikkakunnalla ja valtakunnan tasolla oli suuri.

Alusta alkaen oli selvää, että tekisimme toiminnallisen opinnäytetyön, josta laatisimme myös tuotteen. Toimintavaihe sujui kivuttomasti yhteistyössä. Jaoimme kerhokertojen suunnittelujen vastuut puoliksi, mutta päätökset teimme yhdessä. Toimintakerat sujuivat myös hyvässä yhteisymmärryksessä lähes ongelmitta, sillä suunnittelimme ohjauksen huolellisesti. Suunniteltua ohjelmaa oli paljon, ja joillakin kerroilla tuli erityisesti kiinnittää huomiota kiireettömyyteen. Aikaa vapaalle yhdessäololle ja keskusteluille olisi ollut hyvä säästää enemmän.

Raportin ja toimintakansion kirjoittamisessa olemme toimineet hyvin itsenäisesti. Tietyn väliajoin olemme työstäneet tekstiä yhdessä, keskustelleet työn puutteista, täydentäneet toistemme tekstejä ja neuvotelleet tärkeimmistä valinnoista yhdessä. Pääsääntöisesti olemme kuitenkin jakaneet vastuut ja pitäneet muutoin yhteyttä työn edistymisestä. Käytäntö on kohdallamme ollut toimiva. Itsenäisestä työskentelystä huolimatta olemme koko ajan olleet tietoisia molempien työvaiheiden edistymisestä. Aikaansaannoksemme olemme hyväksyttäneet tai korjauttaneet toisella. Tärkeintä on, että yhteinen linja on säilynyt.

Voi sanoa, että kumpaisellekin prosessin suurin haaste oli alkuun pääseminen ja opinnäytetyön kokonaisuuden hahmottaminen. Toinen ongelma oli osanottajien löytäminen uudelleenlapsi-isoivanhempikerhoon. Muutoin työ on sujunut hyvin ja ilman suurempia vastoinkäymisiä tai suunnanmuutoksia. Olemme pysyneet aikataulussa, vaikka kerhon aloittamista jouduimme puolella vuodella siirtämään. Aihe ja teemat luonnollisesti tarkentuivat pitkin prosessia, mutta pysyimme alkuperäisessä suunnitelmassa yllättävänkin tarkkaan.

Keskinäinen yhteistyömme on sujunut hyvin ja meille parhaiten sopivalla tavalla. Suuria mielipide-eroja emme ole prosessin aikana kohdanneet, mutta molemmat ovat kuitenkin oppineet joustamaan. Olemme kehittyneet palautteen antajina ja vastaanottajina. Lisäksi työ on opettanut laajan perspektiivin hallintaa, pitkäjänteisyyttä, epävarmuudensietokykyä, stressinhallintaa ja paineen alla työskentelyä. Olemme toimineet tehokkaasti ja intensiivisesti sekä paneutuneet työhömmе perusteellisesti. Mielienkiinto ja motivaatio työtä kohtaan säilyivät kohtuullisen hyvin läpi koko prosessin, sillä aihe kiinnosti molempia ja toimintaosuus palkitsi onnistumisellaan.

Yhteistyö toimeksiantajamme kanssa on sujunut hyvin. Olemme saaneet tarvittaessa tukea ja apua sekä voineet jakaa ajatuksiamme toimeksiantajan kanssa. Erityisen merkittävää oli saada toimeksiantajamme tilat käyttöömmе toimintakertojemme ajak-

si. Samoin materiaalinen apu ja kustannuksista sopiminen helpottivat taakkaamme. Toimeksiantajaltamme olemme saaneet myönteistä palautetta sekä riittävän vapaat kädet toimia tavoitteidemme toteutumista parhaiten edistävällä tavalla. Kuitenkin työllemme ominainen itsenäisyys on näkynyt myös suhteessa toimeksiantajaan. Pidämme tätä enimmäkseen etuna ja arvostamme sitä, että työtapaamme kunnioitettiin, mutta yhteistyötä olisimme voineet tehdä enemmänkin.

Opinnäytetyömme on luonut hyvät jatkotutkimusmahdollisuudet. Vaikka perustamamme toimintamuoto on jatkunut lisämessä avoimena tytöille, isoäideille, pojille ja isoisille, tieteellisesti voisi tutkia, kuinka poikien ja isoisien vuorovaikutusta voisi parhaiten tukea. Samoin huomiota voisi kiinnittää siihen, kuinka tai millaisin menetelmin lapsi voi saada tukea isovanhempiensa kanssa käytävään vuorovaikutukseen. Pitkittäistutkimuksella voisi selvittää, miten luovat toiminnalliset menetelmät kehittävät vuorovaikutussuhteita ja mitä muutoksia on havaittavissa niiden käytön seurauksena. Pidemmällä aikavälillä olisi myös mahdollista tutkia läheisen isovanhempilapsisuhteen vaikutuksia yksilöiden hyvinvoinnille.

LÄHTEET

Aalto, M. 2002a. *Vuorovaikutustaidot*. Helsinki: Aseman lapset.

Aalto, M. 2002b. *Turvallinen ryhmä*. Helsinki: Aseman lapset.

Adams, R. 1990. *Self-help, Social Work and Empowerment*. Lontoo: Macmillan.

Aho, S. & Laine, K. 2002. *Minä ja muut. Kasvaminen sosiaaliseen vuorovaikutukseen*. Helsinki: Otava.

Ahonen, H. 2000. *Musiikki. Sanaton kieli. Musiikkiterapian perusteet*. 3., korjattu painos. Helsinki: Finn Lectura.

Ahonen, K. 2004. *Johdatus musiikin oppimiseen*. Helsinki: FINN LECTURA.

Airaksinen, R. & Okkonen, S. 2006. *Teatteria tenaville. Lapsi teatterin kokijana*. Helsinki: Tammi.

Allahwerdi, H. 2008. Heijastuksia vanhuuden kulttuureista. Teoksessa Sassi, P., Tarkkonen, T. & Vaijärvi, K. (toim.). *Lapsi ja isovanhemmat. Puheenvuoroja isovanhemmudesta*. Espoo: Cultura Oy, 2–12.

Alopaeus-Laurinsalo, N. & Ojanen, A. 1998. *Puhehäiriöisten lasten kuntoutuksessa – teoria ja käytäntö*. 2. painos. Helsinki: Edita.

Alopaeus, P. & Nepponen, K. 1977. *Ilmaisuleikkejä lapsille*. Porvoo: WSOY.

Arajärvi, T. 1995. *Hyvä isovanhemmuus*. Porvoo: WSOY.

Arvilommi, T. 2007. *Tee oma leikekirjasi*. Helsinki: WSOY.

Aydemir, J. 2007. Innostu ihanista käsitöistä. Teoksessa Opas, H. (toim.). *Taito tehdä, ilo onnistua*. Helsinki: WSOY, 5.

Aydemir, J., Opas, H., Ralli, U., Sneck, A. & Toivanen, P. 2002. Käsillä. Teoksessa Aydemir, J., Opas, H., Ralli, U., Sneck, A. & Toivanen, P. (toim.). *Käden taidot 1*. Espoo: Weilin + Göös, 5.

Bardy, M., Salmi, M. & Heino, T. 2001. *Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun*. Raportteja 263. Helsinki: Stakes.

Bojner, G. & Bojner-Horwitz, E. 2007. *Mielihyvää musiikista*. Helsinki: WSOY.

Bowell, P. & Heap, B.S. 2005. *Prosessidraama – polkuja opettamiseen ja oppimiseen*. Helsinki: Draamatyö.

Braye, S. & Preston-Shoot, M. 1995. *Empowering Practice in Social Care*. Buckingham: Open University Press.

Calder, A., Paakkanen, M. & Palmunen, T. (toim.). 2010. *Koko perheen käsityö- ja askartelukirja*. Helsinki: Oy Valitut Palat.

- Cameron, J. 2002. *Tie luovuuteen. Henkinen polku syvempään luovuuteen*. 4. painos. Helsinki: Like.
- Cameron, J. 2004. *Tyhjän paperin nautinto. Tie luovaan kirjoittamiseen*. Helsinki: Like.
- Dieckmann, M. 2002. *Ikiomat isovanhemmat. Kokemus, viisaus, elämäntaito*. Klaukka: Recallmed Oy.
- Einon, D. 2003. *Luova lapsi*. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Emden, J. B. & Lampikoski, K. 2001. *Elä luovasti. Ikääntyvän valttikortit*. Helsinki: WSOY.
- Estrella, K. 2011. Ekspressiivinen terapia – taidemuotojen integrointi. Teoksessa Malchiodi, C. (toim.). *Ilmaisuterapiat*. Kuopio: UNIpress, 229–257.
- Europa. 2013. *About the year* [verkkosivu]. European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations 2012 [viitattu 8.5.2013]. Saatavissa: <http://europa.eu/ey2012/ey2012main.jsp?catId=971&langId=en>
- Farber, L. 2011. *Rakas isoäiti*. Helsinki: Helsinki-kirjat.
- Fågel, S. 2010. Isovanhemmuutta sukupolvien ketjussa – kurkistus suurten ikäluokkien lapsuuteen. Teoksessa Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. (toim.). *Farkkumummoja ja pehmovaareja – uusia ikkunoita isovanhemmuuteen*. Helsinki: Väestöliitto, 52–67.
- Fågel, S. & Rotkirch, A. 2010. Mitä lastenlasten kanssa tehdään? Teoksessa Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. (toim.). *Farkkumummoja ja pehmovaareja – uusia ikkunoita isovanhemmuuteen*. Helsinki: Väestöliitto, 80–97.
- Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. 2010. Isovanhemmuuden merkitys korostuu. Teoksessa Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. (toim.). *Farkkumummoja ja pehmovaareja – uusia ikkunoita isovanhemmuuteen*. Helsinki: Väestöliitto, 5–9.
- Goldberg, N. 2008. *Luihin ja ytimiin. Kirja kirjoittajalle*. 1.–2. painos. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Gorelick, K. 2011. Runoterapia. Teoksessa Malchiodi, C. (toim.). *Ilmaisuterapiat*. Kuopio: UNIpress, 151–178.
- Gouldsmith, N. & Mann, J. 2012. *Löydä perinteiset kädentaidot. Luo, tuunaa, kierrätä*. Helsinki: Minerva.
- Grönholm, I. 1995. Ilmaisun monet kielet. Teoksessa Grönholm, I. (toim.). *Ilmaisun monet kielet*. 3. painos. Helsinki: Opetushallitus, 5–10.
- Haapamäki, J., Kaipio, K., Keskinen, S., Uusitalo, I. & Kuoksa, M. 2000. *Yhteisö kasvattaa. Päivähoito oppimis- ja kasvatusyhteisönä*. Helsinki: Tammi.
- Haarni, I. 2010. *Kolmas elämä. Aktiiviset eläkeikäiset kaupungissa*. Helsinki: Gaudemus Helsinki University Press.

Haavio-Mannila, E. 2010. Isoäidin ja tutkijan näkökulma isovanhemmuuteen. Teoksessa Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. (toim.). *Farkkumummoja ja pehmoaareja – uusia ikkunoita isovanhemmuuteen*. Helsinki: Väestöliitto, 98–104.

Hakkola, K., Laitinen, S. & Ovaska-Airasmaa, M. 1991. *Lasten taidekasvatus*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hakonen, S. 2003. Kirjoittaminen merkityksellistää elämää. Teoksessa Marin, M. & Hakonen, S. (toim.). *Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 146–154.

Hakonen, S. 2008a. Ikäideat ikäkäytäntöjen työkaluiksi. Teoksessa Suomi, A. & Hakonen, S. (toim.). *Kuluerästä voimavaraksi. Sosiokulttuurinen puheenvuoro ikääntymiskysymyksiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 33–52.

Hakonen, S. 2008b. Ikääntyvien voimavarat. Teoksessa Suomi, A. & Hakonen, S. (toim.). *Kuluerästä voimavaraksi. Sosiokulttuurinen puheenvuoro ikääntymiskysymyksiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 121–152.

Harjunkoski, S.-M. 2009. Tunnekieli tutuksi äidinkielen tunnilla. Teoksessa Mäki, S. & Arvola, P. (toim.). *Tarina tukee lasta. Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 2*. Helsinki: Duodecim, 116–145.

Hattula, M. & Svensson, K. 2009. *Sanojen sylissä. Iloa ja itsetuntemusta kirjoittamalla*. Helsinki: Maahenki Oy.

Hautamäki, A., Lehtonen, T., Sihvola, J., Tuomi, I., Vaaranen, H. & Veijola, S. 2005. *Yhteisöllisyyden paluu*. Helsinki: Gaudeamus.

Heikkilä, J.-P., Hyyppä, H. & Puutio, R. 2009a. Johdanto. Teoksessa Heikkilä, J.-P., Hyyppä, H. & Puutio, R. (toim.). *Yhteisön lumo. Systeemisiä kytkeytymisiä*. Oulu: Metanoia Instituutti, 6–11.

Heikkilä, J.-P., Hyyppä, H. & Puutio, R. 2009b. Loppusanat. Teoksessa Heikkilä, J.-P., Hyyppä, H. & Puutio, R. (toim.). *Yhteisön lumo. Systeemisiä kytkeytymisiä*. Oulu: Metanoia Instituutti, 202–203.

Heikkinen, A., Levamo, P., Parviainen, M. & Savolainen, A. 2007. *Näe minut – kuule minua. Kokemuksia ryhmistä*. Helsinki: SOCCA ja Heikki Waris -instituutti.

Heikkinen, H. 2001. Pohdintaa draamakasvatuksen perusteista. Teoksessa Korhonen, P. & Östern, A.-L. (toim.). *Katarsis. Draama, teatteri ja kasvatus*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 75–105.

Heikkinen, H. 2002. *Draaman maailmat oppimisalueina. Draamakasvatuksen vakava leikillisuus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Heikkinen, H. 2005. *Draamakasvatus – opetusta, taidetta, tutkimista!* Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy.

Heinimaa, E. 2001. Kuvakirjat lapsen ja aikuisen maailmassa. Teoksessa Suojala, M. & Karjalainen, M. (toim.). *Avaa lastenkirja. Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön*. Helsinki: Lasten Keskus, 142–163.

- Heinonen, S.-L. & Suojala, M. 2001. Lapsi elää satua. Teoksessa Karppinen, S., Puurula, A. & Ruokonen, I. (toim.). *Taiteen ja leikin lumous. 4–8-vuotiaiden lasten taito- ja taidekasvatus*. Helsinki: Finn Lectura, 144–156.
- Helenius, A., Jääliñoja, P. & Sormunen, H. 2000. *Sesam! Avaimia esiopetuksen draamapedagogiikkaan*. Jyväskylä: Atena.
- Helenius, L. 2008. Mummi, tuutko meidän kaa ulos leikkimään? Teoksessa Sassi, P., Tarkkonen, T. & Vaijärvi, K. (toim.). *Lapsi ja isovanhemmat. Puheenvuoroja isovanhemmudesta*. Espoo: Cultura Oy, 25–33.
- Himberg, L. & Jauhiainen, R. 1998. *Suhteita. Minä, me ja muut*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Hohenthal-Antin, L. 2006. *Kutkuttavaa taidetta. Taidetoiminta seniori- ja vanhustyössä*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Hongisto-Åberg, M., Lindeberg-Piiroinen, A. & Mäkinen, L. 1993. *Musiikki varhaiskasvatuksessa. Hip hoi, musiso!* Espoo: Fazer-Musiikki Oy.
- Hongisto-Åberg, M., Lindeberg-Piiroinen, A. & Mäkinen, L. 1994. *Musiikki varhaiskasvatuksessa. Hip hoi, musiso!* 2. painos. Espoo: Fazer Musiikki Oy.
- Hotari, K.-E., Oranen, M. & Pösö, T. 2009. Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Bardy, M. (toim.). *Lastensuojelun ytimissä* [verkkokirja]. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 117–132 [viitattu 21.4.2013]. Saatavissa: <http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/3e955ab5-14e4-4478-8b72-cfa482210151>
- Hurme, H. 1990. Eläkeikäisten perhesuhteet. Teoksessa Pohjolainen, P. & Jylhä, M. (toim.). *Vanheneminen ja elämäntilanne. Sosiaaligerontologian perusteita*. Espoo: Weilin + Göös, 199–228.
- Hurme, V. 2011. *Tehdään taidetta. 100 vinkkiä lapsiperheen luoviin hetkiin*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Hyppönen, M. & Linnossuo, O. 2004. *Zip, zap ja boing. Leikkejä ja muita toiminnallisia menetelmiä hoito-, kasvatus- ja sosiaalialan koulutukseen ja työhön*. 2. painos. Helsinki: Lasten Keskus.
- Hyyppä, M. T. 2007. Elinvoimaa kulttuurista. Teoksessa Bardy, M., Haapalainen, R., Isotalo, M. & Korhonen, P. (toim.). *Taide keskellä elämää*. Helsinki: Like, Kiasma, 155–159.
- Hyyppä, M. T. & Liikanen, H.-L. 2005. *Kulttuuri ja terveys*. Helsinki: Edita.
- Hämmäinen, S. & Mäki, S. 2009. Satu ilahduttaa päiväkotilasta. Teoksessa Mäki, S. & Arvola, P. (toim.). *Tarina tukee lasta. Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 2*. Helsinki: Duodecim, 50–76.
- Ihatsu, A. 2004. Käsityön monet ulottuvuudet. Teoksessa Kupiainen, T. (toim.). *Käsillä tehty*. Helsinki: Edita, 41–53.
- Ijäs, K. 2004. *Isovanhemmat muutosten keskellä*. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Ijäs, K. 2006. *Ikääntyvän ihmissuhteet*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Jantunen, T. 2007. *Satu kasvattaa. Topeliuksen sadut ja kasvatusajattelu*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Jokinen, K. & Saaristo, K. 2006. *Suomalainen yhteiskunta. 2.*, uudistettu painos. Helsinki: WSOY.

Jyrkiäinen, A. & Koskinen-Sinisalo, K.-L. 2012. *Yhteisöllinen kirjoittaminen*. Helsinki: Avain.

Jämsä, K. & Manninen, E. 2000. *Osaamisen tuotteistaminen sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Tammi.

Jääskeläinen, M. 2002. *Sana kerrallaan. Johdatus luovaan kirjoittamiseen*. Helsinki: WSOY.

Kaitaniemi, T. 2010. *Luonnollinen lapsuus*. Helsinki: Avain.

Kalliomaa, M. 2008. Muuttuvat mummolat. Teoksessa Sassi, P., Tarkkonen, T. & Vaijärvi, K. (toim.). *Lapsi ja isovanhemmat. Puheenvuoroja isovanhemmudesta*. Espoo: Cultura Oy, 42–46.

Kanerva, P. & Viranko, V. 1997. *Aplodeja etsijöille. Näkökulmia draamaan sekä taidekasvatuksena että opetusmenetelmänä. 2. painos*. Helsinki: Laatusana Oy / Äidinkielen opettajain liitto.

Kannisto, U. 2012. Sosiokulttuurinen innostaminen Ystäväpiiri-toiminnassa. Teoksessa Jansson, A. (toim.). *Ystäväpiiri – yhdessä elämyksiä arkeen. Psykososiaalinen ryhmätoiminta ikäihmisten yksinäisyyden lievittäjänä*. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto, 20–24.

Karhumäki, J. & Toivakka, S. 1999. *Sininen kynä. Luovan kirjoittamisen opas*. Porvoo: WSOY.

Karisto, A. & Konttinen, R. 2004. *Kotiruokaa, kotikatua, kaukomatkailua. Tutkimus ikääntyvien elämäntyyleistä*. Helsinki: Palmenia-kustannus.

Karisto, A., Takala, P. & Haapola, I. 2003. *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. 1.–3. painos*. Helsinki: WSOY.

Karlsson, L. 2003. *Sadutus. Avain osallistavaan toimintakulttuuriin*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Karppinen, S. 2005. Käsityö – vuorovaikutusta, leikkimielisyyttä ja ilmaisua. Teoksessa Karppinen, S., Ruokonen, I. & Uusikylä, K. (toim.). *Taidon ja taiteen luova voima. Kirjoituksia 9–12-vuotiaiden lasten taito- ja taidekasvatuksesta*. Helsinki: Finn Lectura, 101–118.

Kataja, J. 2003. *Rentoutuminen ja voimavarat*. Helsinki: Edita.

Kataja, J., Jaakkola, T. & Liukkonen, J. 2011. *Ryhmä liikkeelle! Toiminnallisia harjoituksia ryhmän kehittämiseksi*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Kaukinen, L. 2004. Käsityöt institutionaalisina genreinä. Teoksessa Kupiainen, T. (toim.). *Käsillä tehty*. Helsinki: Edita, 15–28.

- Kaukkila, V. & Lehtonen, E. 2007. *Ryhmästä enemmän. Käsikirja ryhmänohjaajan taitoja tarvitsevalle*. Helsinki: SMS-tuotanto.
- Kauppila, R. 2005. *Vuorovaikutus- ja sosiaaliset taidot. Vuorovaikutusopas opettajille ja opiskelijoille*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kempainen, S. 2013. Itsemurhauhkailut työllistävät poliisia koko ajan enemmän. *Kaleva* 26.3.2013.
- Kempainen, P. 2000. *Tarinoiden maailmat*. Vantaa: Kustannusvalmennus P. & K. Oy.
- Kempainen, P. 2003. *Lasten tarinoiden maailmat*. Vantaa: Kustannusvalmennus P. & K. Oy.
- Keränen, E., Nissinen, P., Saarnio, T. & Salminen, M. 2001. *Sosiaalialan työn uudet ulottuvuudet*. Helsinki: Tammi.
- Kinnunen, P., Penttilä, L., Rantala, J., Salonen, K. & Tervo, T. 2003. *Innostuskirja. Nyt! Sosiokulttuurisen toiminnan polunpäitä*. Vantaa: Opintokeskus Kansalaisfoorumi.
- Kolbe, L. 2004. Piirteitä vanhuuden eurooppalaisesta historiasta. Teoksessa Haavikko, A.-L. & Vihmanen, L. (toim.). *Mummokirja*. Helsinki: Kirjapaja Oy, 11–27.
- Kopakkala, A. 2011. *Porukka, jengi, tiimi. Ryhmädynamiikka ja siihen vaikuttaminen*. 3. painos. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Korhonen, M. 2006. Sukupolven merkitys vuorovaikutussuhteissa. Teoksessa Karila, K., Alasuutari, M., Hännikäinen, M., Nummenmaa, A.R. & Rasku-Puttonen, H. (toim.). *Kasvatusvuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 51–69.
- Korhonen, P. 2001. Opettaja ja taiteilija – Allan Owens ja prosessidraama. Teoksessa Korhonen, P. & Östern, A.-L. (toim.). *Katarsis. Draama, teatteri ja kasvatus*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 107–129.
- Kotka, R. 2011. *Tarinat tunteiden tulkkina. Toiminnallisia ideoita satujen ja draaman maailmasta*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kouluvaarit ry. S.a. *Lapsen parhaaksi* [verkkosivu]. Kouluvaarit ry [viitattu 28.5.2012]. Saatavissa: <http://info.edu.turku.fi/kouluvaarit/>
- Krappala, M. & Pääjoki, T. Tiivistelmä. Teoksessa Krappala, M. & Pääjoki, T. (toim.). *Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön*. 2. painos. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 131–133.
- Kumpula, S. 2010. Isovanhemmuuden merkityksestä. Teoksessa Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. *Farkkumummoja ja pehmoaareja – uusia ikkunoita isovanhemmuteen*. Helsinki: Väestöliitto, 73–79.
- Kurki, L. 2000. *Sosiokulttuurinen innostaminen. Muutoksen pedagogiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Kurki, L. 2008. *Innostava vanhuus. Sosiokulttuurinen innostaminen vanhempien aikuisten parissa*. 2. painos. Helsinki: Oy FINN LECTURA Ab.

Kurki, L. 2011. Sosiokulttuurinen innostaminen yhteisötyönä. Teoksessa Ruuskanen, P., Savolainen, K. & Suonio, M. (toim.). *Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä*. Kuopio: UNIpress, 39–68.

Kuukasjärvi, A. 2011. Draama – tapa oppia itsestä, toisesta, taiteesta ja elämästä. Teoksessa Kuukasjärvi, A., Linnossuo, O. & Sutinen, J. (toim.). *Taidetyöskentely arjen näyttämöillä. Teoriaa, menetelmiä ja sovelluksia*. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 61–79.

Känkänen, P. 2012. *Taidelähtöiset menetelmät* [verkkodokumentti]. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos [viitattu 6.6.2012]. Saatavissa: http://www.thl.fi/fi_FI/web/kasvunkumppanitfi/tyon/menetelmat/taidelahtoiset_menetelmat

Laakso, E. 1995. Ilmaisukasvatuksen lähtökohdista. Teoksessa Grönholm, I. (toim.). *Ilmaisun monet kielet*. 3. painos. Helsinki: Opetushallitus, 11–30.

LaBan, E. 2010. *Isovanhempien käsikirja. Leikkejä, ajanvietettä, ohjeita, ongelmia ja kaikenlaista kivaa*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Laine, A., Ruishalme, O., Salervo, P., Sivén, T. & Välimäki, P. 2009. *Opi ja ohjaa sosiaali- ja terveysalalla*. 8., uudistettu painos. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.

Laine, K. 2005. *Minä, me ja muut sosiaalisissa verkostoissa*. Helsinki: Otava.

Lammi-Taskula, J., Suhonen, A.-S. & Salmi, M. 2004. Puolin ja toisin: tukea yli sukupolvien. Teoksessa Salmi, M. & Lammi-Taskula, J. (toim.). *Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 97–113.

Laru, S., Oulasmaa, M. & Saloheimo, A. 2010. Isovanhemmuuden eri muodot ja haasteet. Teoksessa Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. *Farkkumummoja ja pehmoaareja – uusia ikkunoita isovanhemmukseen*. Helsinki: Väestöliitto, 105–115.

Launonen, K. 2007. *Vuorovaikutus – kehitys, riskit ja tukeminen kuntoutuksen keinoin*. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Lehtinen, T. 2003. *Sanojen avaruus. Luovan kirjoittamisen opas*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Lehtonen, H. 1990. *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.

Leino, J. 2011. Voimauttava musiikkielämäkerta -menetelmä. Teoksessa Kuukasjärvi, A., Linnossuo, O. & Sutinen, J. (toim.). *Taidetyöskentely arjen näyttämöillä. Teoriaa, menetelmiä ja sovelluksia*. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 33–48.

Leskinen, E. 2009. *Ryhmä toimimaan! Vinkkejä tutustumiseen, oppimiseen ja yhteistyöhön*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Levonen, T. 2001. *Ikä karttuu, elämä jatkuu. Ikääntyminen muuttuvassa yhteiskunnassa*. Jyväskylä: Gummerus.

Liikanen, H.-L. 2010. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014*. Helsinki: Opetusministeriö, kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osasto.

- Linna, H. 1994. *Prosessikirjoittaminen. Kirjoittamisen suuri seikkailu*. Porvoo: WSOY.
- Linna, H. 2004. Kirjoittaminen koulussa. Teoksessa Parkkola, S. & Repo, N. (toim.). *Timantinmetsästäjä. Luovan kirjoittamisen opas*. Porvoo: WSOY, 95–97.
- Liukko, S. 1998. *Ilmaisia ipanoille*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Lundahl, R., Hakonen, S. & Suomi, A. 2007. Taide ja kulttuuri – innovaatiota seniori- ja vanhustyöhön. Teoksessa Seppänen, M., Karisto, A. & Kröger, T. (toim.). *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 253–269.
- Luumi, P. 2008. Isovanhemmat satu- ja tarinaperinteen siirtäjinä. Teoksessa Sassi, P., Tarkkonen, T. & Vaijärvi, K. (toim.). *Lapsi ja isovanhemmat. Puheenvuoroja isovanhemmuudesta*. Espoo: Cultura Oy, 13–24.
- Majanen, U.-M. 1995. *Päivähoidon ja alkuopetuksen luova askarteluvuosi 2*. Vantaa: Oy Handmade Ab.
- Malmberg, R. 1994. *Isoäidin onnea*. Helsinki: Kirjapaja.
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto. 2012. *Kuulun! Välineitä ryhmän toiminnan tukemiseen*. Mannerheimin Lastensuojeluliitto: ESA PRINT.
- Mannerheimin Lastensuojeluliitto. S.a. *Kylämummi ja -vaari -toiminnasta iloa kaiken ikäisille* [verkkosivu]. Mannerheimin Lastensuojeluliitto [viitattu 17.4.2012]. Saatavissa: <http://www.mll.fi/perheille/kylamummit/>
- Marin, M. 2002. Yhteiskunta ja hyvä vanheneminen: lähestymistapoja hyvän vanhenemisen yhteiskunnallisiin ehtoihin. Teoksessa Heikkinen, E. & Marin, M. (toim.). *Vanhuuden voimavarat*. Helsinki: Tammi, 89–117.
- Marlo, M. 1995. Spontaanisuus ja draama. Teoksessa Lehtonen, J. & Lintunen, J. (toim.). *Draama. Elämys. Kokemus. Kirjoituksia ilmaisukasvatuksen alalta 2*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 225–237.
- Martinheimo, A. 1990. *Hyvä lause. Virikkeitä luovaan kirjoittamiseen*. Juva: WSOY.
- Maunumaa, A.-M., Rauhala, O. & Simojoki, A. 2001. *Pähkinänsydän. Ohjaajan opas*. 1.–4. painos. Helsinki: Tammi.
- Michalko, M. 2011. *Creative Thinkering. Putting Your Imagination to Work*. Novato, California: New World Library.
- Muukkonen, T. 2009. Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Bardy, M. (toim.). *Lastensuojelun ytimissä* [verkkokirja]. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos, 133–143 [viitattu 22.4.2013]. Saatavissa: <http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/3e955ab5-14e4-4478-8b72-cfa482210151>
- Mäki, S. 2009. Itsetuntoa ja inspiraatiota draamasta. Teoksessa Mäki, S. & Arvola, P. (toim.). *Tarina tukee lasta. Opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 2*. Helsinki: Duodecim, 254–269.

Mäkinen, P., Raatikainen, E., Rahikka, A. & Saarnio, T. 2009. *Ammattina sosionomi*. Helsinki: WSOYpro Oy.

Mäkisalo-Ropponen, M. 2008. Yhteisöllistä oppimista draaman avulla. Teoksessa Korhonen, P. & Airaksinen, R. (toim.). *Hyvä hankaus – teatterilähtöiset menetelmät oppimisen ja osallisuuden mahdollisuuksina*. 2. painos. Teatterikorkeakoulu. Helsinki: Draamatyö, 92–97.

Neelands, J. 1991. *Structuring Drama Work. A Handbook of Available Forms in Theatre and Drama*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nelimarkka, R. 2003. Taiteesta sekä luovuudesta. Kahdeksan hyvää syytä taidetta – seitsemän pientä muumiota ja yksi Lumikki. Teoksessa Varto, J., Saarniväärä, M. & Tervahattu, H. (toim.). *Kohtaamisia taiteen ja tutkimisen maastoissa*. Helsinki: Akatiimi, 108–109.

Niemistö, R. 2000. *Ryhmän luovuus ja kehitysehdot*. 4., korjattu painos. Helsinki: Palmenia.

Nietosvuori, L. 2008. Luovat ja toiminnalliset menetelmät sosionomin työssä. Teoksessa Viinamäki, L. (toim.). *14 puheenvuoroa sosionomien (AMK) asemasta Suomen hyvinvointiasiantuntijajärjestelmässä*. Kemi: Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu, 135–142.

Ojala, T. & Uutela, A. 1993. *Rakentava vuorovaikutus*. Helsinki: WSOY.

Oranen, M. 2008. *Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä*. Raportti 7. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto ry.

Oranen, M. 2012. *Lasten osallisuus* [verkkodokumentti]. Sosiaaliportti, Lastensuojelun käsikirja [viitattu 21.4.2013]. Saatavissa: <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/lastensuojelunkasikirja/hallinto/lapsenosallisuus/>

Owens, A. & Barber, K. 1998. *Draama toimii*. Helsinki: JB-kustannus.

Owens, A. & Barber, K. 2010. *Draamakompassi. Prosessidraaman suunnittelu, käytännön työskentely, arviointi ja reflektointi*. Helsinki: Draamatyö.

Palonen, T. 2009. Kytöksissä muihin – sosiaaliset suhteet luovat yhteisön voimakkautta. Teoksessa Heikkilä, J.-P., Hyyppä, H. & Puutio, R. (toim.). *Yhteisön lumo. Systemisiä kytkeytymisiä*. Oulu: Metanoia Instituutti, 91–105.

Palttala, P., Tulkki, H. & Vakkuri, M. 2004. *Kulta. Taide ja kulttuuri*. Helsinki: Otava.

Pentikäinen, L. 2005. Kuvataidekasvatuksen poluilla. Teoksessa Tarkkonen, T. & Sassi, P. (toim.). *Lapsi ja taide. Puheenvuoroja taidekasvatuksesta*. Helsinki: Cultura oy, 27–35.

Perheen talo -yhteistyö. 2011. *Toimintakertomus 2011* [verkkodokumentti]. Perheen talo -yhteistyö [viitattu 23.1.2013]. Saatavissa: <http://www.perheentalo.fi/File/toimintakertomus%202011.pdf>

Perheen talo -yhteistyö. S.a. *Yhdessä lapsen parhaaksi* [verkkosivu]. Perheen talo -yhteistyö [viitattu 6.6.2012]. Saatavissa: <http://www.perheentalo.fi/fi/Etusivu.html>

- Pietilä, H. & Kivimäki, S. 2005. *Unihuppias. Metsän tarinapolkuja. Opas kasvattajille ja ryhmänohjaajille – perinnetietoutta, luontoliikuntaa ja metsäopetusta kasvatuksellisen draaman keinoin*. 2., uudistettu painos. Turku: Luovan liikunnan ja ilmaisun yhdistys.
- Porio, A. & Porio, I. 1995. *Kolmas vuodenaika. Elämänlaatu ja ikääntyminen*. Helsinki: Kirjapaja.
- Puhakka, K.-M. 2008. Me-henkeä, hyväksymistä ja yhteistyötä draaman keinoin. Teoksessa Korhonen, P. & Airaksinen, R. (toim.). *Hyvä hankaus – teatterilähtöiset menetelmät oppimisen ja osallisuuden mahdollisuuksina*. 2. painos. Teatterikorkeakoulu. Helsinki: Draamatyö, 66–73.
- Pulkkinen, L. 2002. *Mukavaa yhdessä. Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Raina, L. 2012. *Uusi yhteisöllisyys. Kasvatusyhteisön rakentamisen ammattitaito*. Helsinki: Arator.
- Reiman-Salminen, K. 2008. Sukupolvien ketju kannattelee. Teoksessa Sassi, P., Tarkkonen, T. & Vaijärvi, K. (toim.). *Lapsi ja isovanhemmat. Puheenvuoroja isovanhemmudesta*. Espoo: Cultura oy, 47–57.
- Rooyackers, P. 1994. *Draamaleikkikirja*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Rooyackers, P. 1995. *Kielleikkikirja*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Rotkirch, A. & Fågel, S. 2010. Sukupolvien välistä köydenvetoa. Teoksessa Fågel, S., Rotkirch, A. & Söderling, I. *Farkkumummoja ja pehmoaareja – uusia ikkunoita isovanhemmukseen*. Helsinki: Väestöliitto, 33–51.
- Rouvinen-Kemppinen, K. & Kemppinen, P. 2000. *Luovuuden kukoistus. Toiminnallinen harjoituskirja*. Vantaa: Kustannusvalmennus P. & K. Oy.
- Ruusunen, T. 2005. Ilmaisulliset menetelmät – siltoja itseen ja toisiin. Teoksessa Ranne, K., Sankari, A., Rouhiainen-Valo, T. & Ruusunen, T. (toim.). *Sosiaalipedagoginen ammatillisuus – Madsenin kukasta toiminnan tulppaaniksi*. Pori: Satakunnan ammattikorkeakoulu, 54–61.
- Saarenheimo, M. 2003. Merkityksellinen elämä. Teoksessa Marin, M. & Hakonen, S. (toim.). *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 44–56.
- Saastamoinen, M. 2009. Aikalaiskeskustelua yhteisöllisyydestä. Teoksessa Filander, K. & Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.). *Yhteisöllisyys liikkeessä*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 33–66.
- Saksa, M. 2004. *Kolmas ikä ennen vanhuutta*. Pirkka n:o 10.
- Sarmavuori, K. 2010. *Opi ja ohjaa kirjoittamista*. Helsinki: BTJ Finland Oy.
- Sassi, P., Tarkkonen, T. & Vaijärvi, K. 2008. Monien mahdollisuuksien isovanhemmuus. Teoksessa Sassi, P., Tarkkonen, T. & Vaijärvi, K. (toim.). *Lapsi ja isovanhemat. Puheenvuoroja isovanhemmudesta*. Espoo: Cultura Oy, 1.

Semi, T. 2007. Polkuja ilmaisulliseen vapauteen – Sosiokulttuurinen innostaminen vanhustyön yhteisössä. Teoksessa Tulva, T., Uusitalo, I. & Harra, K. (toim.). *Vanhuuden monet kasvot*. Helsinki: OKKA, Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiö, 143–154.

Severikangas, T. 2000. *Ilmaisutaidon seikkailuja*. Helsinki: Oy Edita Ab.

Shardlow, S. M. 2002. Values, Ethics and Social Work. Teoksessa Adams, R., Dominelli, L. & Payne, M. (toim.). *Social Work. Themes, Issues and Critical Debates*. 2. painos. Basingstoke: Palgrave, 30–40.

Siitonen, J. 1999. *Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua*. Oulu: Oulun yliopiston opettajankoulutuslaitos. Väitöskirja.

Sinivuori, P. & Sinivuori, T. 2000. *Esiripusta aplodeihin. Opas harrastajateatteriohjaajille ja ilmaisukasvattajille*. Jyväskylä: Atena.

Sinivuori, P. & Sinivuori, T. 2007. *Esiripusta arvoihin. Toiminnallinen draamakasvatustutkimus*. Jyväskylä: Atena.

Solatie, J. 2009. *Luova lapsi oivaltaa, oppii ja pärjää*. Helsinki: Tammi.

Sonkkila, T. 2008. Draama. Teoksessa Vilén, M., Leppämäki, P. & Ekström, L. *Vuorovaikutuksellinen tukeminen*. 3., uudistettu painos. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy, 339–349.

Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. 2005. *Arki, arvot, elämä, etiikka. Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet*. Helsinki: Ammattieettinen lautakunta.

Sosiaali- ja terveysministeriö. 2011. *Aina on oikea ikä! Aktiivisen ikääntymisen ja sukupolvien välisen solidaarisuuden eurooppalainen teemavuosi 2012. Suomen kansallinen toimintasuunnitelma* [verkkojulkaisu]. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö [viitattu 9.5.2013]. Saatavissa: http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=3320152&name=DLFE-17206.pdf

Suhonen, A.-S. & Salmi, M. 2004. Yksin vastuussa arjesta. Teoksessa Salmi, M. & Lammi-Taskula, J. (toim.). *Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 89–97.

Suomi, A. 2003. Sukupolvi- ja perhetyö. Teoksessa Marin, M. & Hakonen, S. (toim.). *Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 179–186.

Suomi, A. 2008. Voimaantuminen. Teoksessa Suomi, A. & Hakonen, S. (toim.). *Kuluerästä voimavaraksi. Sosiokulttuurinen puheenvuoro ikääntymiskysymyksiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 117–121.

Svinhufvud, K. 2007. *Kokonaisvaltainen kirjoittaminen*. Helsinki: Tammi.

Särkelä, R. 2011. Osallisuus, vaikuttamismahdollisuudet ja sosiaalinen kestävyys. Teoksessa Pohjola, A. & Särkelä, R. (toim.). *Sosiaalisesti kestävä kehitys*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, 144–167.

- Taipale, V. 2002. *Isoäitikirja*. Helsinki: WSOY.
- Takkinen, O.-M. & Tolonen, T. 2004. Taidekasvatus ja kirjoittaminen. Teoksessa Parkkola, S. & Repo, N. (toim.). *Timantinmetsästäjä. Luovan kirjoittamisen opas*. Porvoo: WSOY, 88–94.
- Teerijoki, P. & Lintunen, J. 2001. Kohtaamisia eri tiloissa – osallistavan teatterin näytämöt. Teoksessa Korhonen, P. & Östern, A.-L. (toim.). *Katarsis. Draama, teatteri ja kasvatus*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 131–150.
- Tervo, T. 2010. *Sosiokulttuurinen innostaminen – toimintaan ja osallisuuteen ohjaamista* [verkkodokumentti]. Kansalaisfoorumi [viitattu 17.4.2012]. Saatavissa: http://hanke.inl.fi/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=47&Itemid=29
- Tudor-Sandahl, P. 2006. *Kolmas ikä*. Helsinki: Kirjapaja.
- Tulusto, R. & Kukkumäki, H. 2010. *Lupa ryppyillä. Ikääntymisen ihanuus*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Tuusa, M. 2005. *Kohti kuntouttavaa sosiaalityötä. Aktivointi ja työllistymisen tukeminen sosiaalityön ammattikäytäntönä kunnissa*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Uusikylä, K. 2012. *Luovuus kuuluu kaikille*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Vakkuri, K. 2009. *Runsauden sarvi. Luovan ajattelun kehittäminen*. Helsinki: BSV Kirja.
- Vakkuri, K. 2010. *Sinä kirjoitat kirjan. Luovan kirjoittamisen opas*. 3., uudistettu painos. Helsinki: BSV-kirja.
- Valkeapää, M. 2011. *Pomppivat pavut. Ryhmätoimintaa pienille ja isoille*. Helsinki: LK-kirjat.
- Vanhalakka-Ruoho, M. & Filander, K. 2009. Matkan opetukset. Teoksessa Filander, K. & Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.). *Yhteisöllisyys liikkeessä*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 375–386.
- Vehkalahti, R. 2006. *Leikkivä teatteri. Opas teatteri-ilmaisun ohjaajalle*. Helsinki: LK-kirjat.
- Vehviläinen, J. 2006. *Nuorten osallisuushankkeen hyvät käytännöt*. Helsinki: Opetushallitus.
- Ventola, M.-R. 2005. Taide keskelle elämää. Teoksessa Ventola, M.-R. & Renlund, M. (toim.). *Draamaa ja teatteria yhteisöissä*. Helsinki: Helsingin ammattikorkeakoulu, 34–47.
- Vilén, M., Leppämäki, P. & Ekström, L. 2008. *Vuorovaikutuksellinen tukeminen*. 3., uudistettu painos. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.
- Vilén, M., Vihunen, R., Vartiainen, J., Sivén, T., Neuvonen, S. & Kurvinen, A. 2006. *Lapsuus, erityinen elämänvaihe*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.
- Vilkka, H. & Airaksinen, T. 2003. *Toiminnallinen opinnäytetyö*. Helsinki: Tammi.

Vilkkumaa, I. 1998. Sosiaalisen taidon metsästys. Lähtökohtia sosiaalisen kyvykkyyden ymmärtämiseen. Teoksessa Lahikainen, A. R. & Pirttilä-Backman, A.-M. (toim.). *Sosiaalinen vuorovaikutus*. Helsinki: Otava, 222–239.

Vireaho, J. & Tammikari, S. 2009. *Muksuperheen puuhakirja*. Helsinki: WSOY.

Vähänikkilä, R. 1995. Draama on viestintää. Teoksessa Lehtonen, J. & Lintunen, J. (toim.). *Draama. Elämys. Kokemus. Kirjoituksia ilmaisukasvatuksen alalta 2*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 123–138.

Vänskä, K., Laitinen-Väänänen, S., Kettunen, T. & Mäkelä, J. 2011. *Onnistuuko ohjaus? Sosiaali- ja terveysalan ohjaustyössä kehittyminen*. Helsinki: Edita.

Väänänen, S. 2007. Luovuus ja taide vanhusten hoitotyön mahdollisuutena muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Nuutinen, T. (toim.). *Elämänilon välähdyksiä. Taiteen ja vanhustyön kohtaamisia*. Joensuu: Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu, 60–71.

Wilson, J. 2009. Mary Follett ja yhteisöllisyys. Teoksessa Heikkilä, J.-P., Hyppä, H. & Puutio, R. (toim.). *Yhteisön lumo. Systemisiä kytkeytymisiä*. Oulu: Metanoia Instituutti, 15–27.

Ylikarjula, S. 2011. *Vanheneminen kielletty? Elämäkokemuksen puolustus*. Helsinki: Kirjapaja.

Ylönen, H. 2000. *Loihditut linnut. Satujen merkitys lapselle*. Helsinki: Tammi.

Östern, A.-L. 2001. Teatterin merkitys kautta aikojen lasten ja nuorten näkökulmasta. Teoksessa Korhonen, P. & Östern, A.-L. (toim.). *Katarsis. Draama, teatteri ja kasvat*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 15–45.